

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXVII (79) 2020/1

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXXVII (79), 2020, číslo 1

Vydává Česká národopisná společnost, z. s., za grantové podpory
Odboru regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury České republiky
Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný vědecký etnologický časopis vycházející dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na internetových stránkách České národopisné společnosti: <http://www.narodopisnaspolcnost.cz/index.php/narodopisny-vestnik>

Výkonný redaktor: doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Junioční redaktor: Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D.

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Droždž, dr. (Cieszyn), prof. Gero Fischer (Wien), doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Helena Mevaldová, Małgorzata Michalska, Ph.D., (Wrocław), Mgr. Markéta Palowská, Miloš Rašić, MA (Beograd), Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D., Dr. Marketa Spiritova (München), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D., doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (předseda redakční rady)

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny a korektury: PhDr. Zdeňka Šafaříková

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E 18932. Časopis je evidován v mezinárodních bibliografických databázích Scopus, EBSCO, ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities).

Číslo vychází 30. června 2020

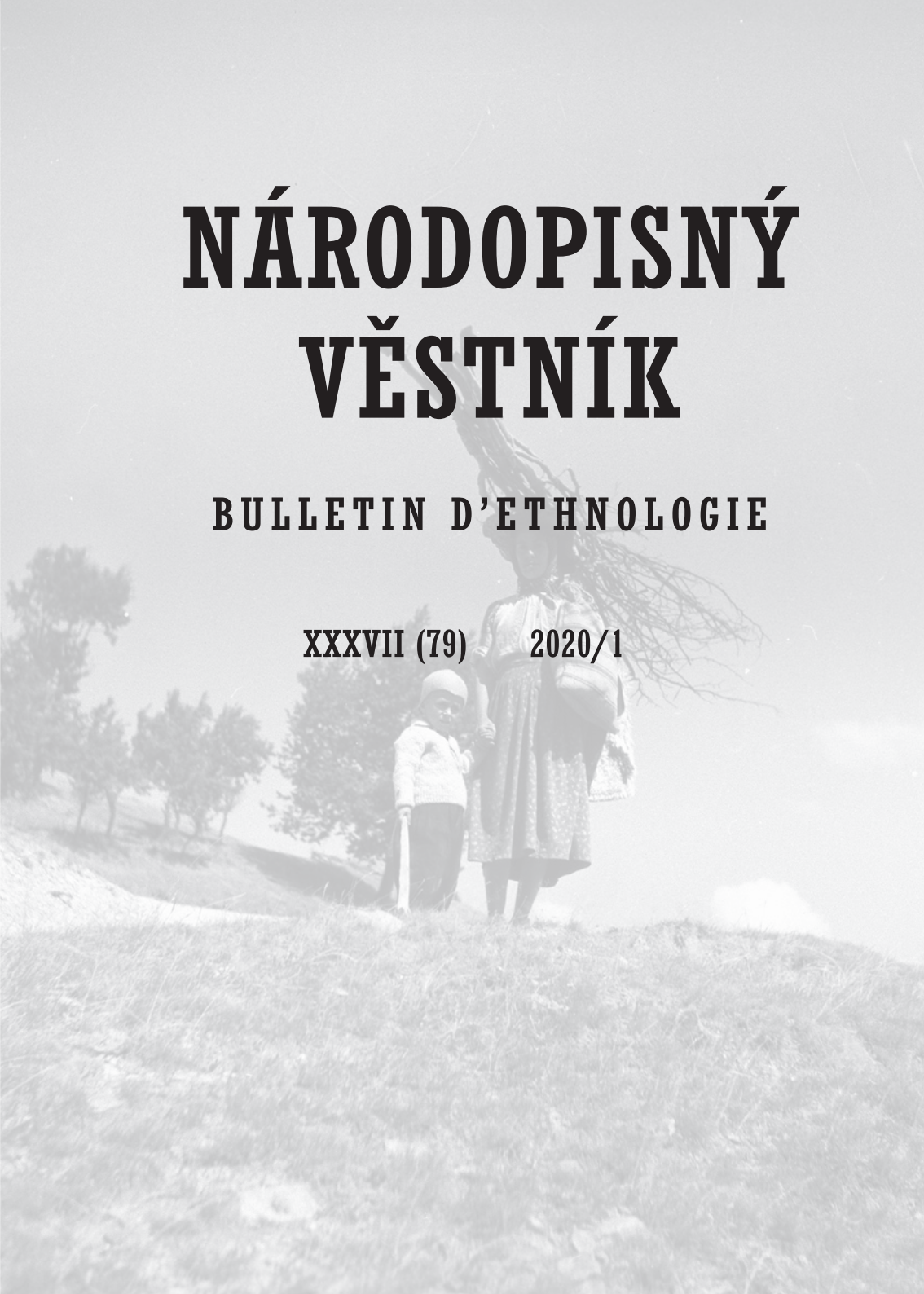
ISSN 1211-8117 (Print)

ISSN 2571-0982 (Online)

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXVII (79) 2020/1

Obsah

Studie

Daniel Drápala: <i>Badatelské přesahy německojazyčného národopisu českých zemí třicátých a čtyřicátých let 20. století</i>	5
Małgorzata Michalska: <i>Jubileum 125. výročí založení Polské národopisné společnosti [Polskie Towarzystwo Ludoznawcze]</i>	30
Katarína Slobodová Nováková: <i>Nosenie na hlave ako archaický spôsob transportu nákladov v európskom priestore</i>	43
Petr Lid'ák: <i>Kartáčnictví. Ojedinelý způsob obživy na příkladu dílny Karla Ježe z Lázů u Valašského Meziříčí</i>	67
Lucie Navrátilová: <i>Obchůzky předvánočního období v oblasti jižního Valašska – dětské létání čertů před svátkem sv. Mikuláše</i>	89

Příspěvky dopisovatelů České národopisné společnosti

František Jakš: <i>Babský bál v Budkově</i>	107
---	-----

Personalia

Ohlédnutí ke 100. výročí narození Zdenky Jelínkové (<i>Miroslav Válka</i>).....	112
Vlastě Svobodové, nositelce Ceny města Brna (<i>Věra Kovářů</i>)	115
Emilie Haroková jubilující (<i>Jiří Langer</i>).....	116
S blahopřáním Martě Toncrové (<i>Klára Císaříková</i>)	117
Karlu Altmanovi k životnímu jubileu (<i>Miroslav Válka</i>).....	122

Knihy

Poklady lidového umění (<i>Aleš Smrčka</i>).....	129
Pilníkářství. Příběh řemesla, které na Vysočině přetrvalo do poloviny 20. století (<i>Jarmila Pechová</i>).....	131
My a oni. Domácí a cizí v lidové tradici (<i>Kornélia Jakubíková</i>).....	134

Výstavy

Babiččina Barunka. 200 let od narození Boženy Němcové (<i>Hana Klimešová</i>) ...	136
Kapr v lidovém umění a vánoční tradici (<i>Zuzana Čermáková</i>).....	138
Zábava, vášeň, hazard aneb z historie karetní hry (<i>Markéta Holubová</i>)	140
Nomádi Evropy – Příběh slovenského drátenictví (<i>Lucie Libicharová</i>).....	141
Jako růže. Móda zrcadlem doby (<i>Lenka Nováková</i>).....	142

Zprávy

Výročí 125 let muzea v Ivančicích (<i>Barbora Svobodová</i>).....	144
Vesnické muzeum ve Sřelcích (stručná historická paralela) (<i>Martina Jamborová – Lukáš Peluněk</i>)	146

Badatelské přesahy německojazyčného národopisu českých zemí třicátých a čtyřicátých let 20. století¹

Doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.

Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Arna Nováka 1, 602 00 BRNO
drapala@phil.muni.cz

Téměř dvě stě let trvajících kontinuální odborný zájem o obyčejové a obřadní projevy doložené u obyvatel českých zemí² by mohl budit zdání, že především pro historickou rovinu této složky tradiční kultury byly již vyčerpány všechny zásadní prameny. Bohatá typologická škála potenciálních informačních zdrojů, četnost institucí je spravujících a především postupující zpracování a zpřístupnění sbírkových a dokumentačních fondů (vč. jejich digitalizace) však zapřičiňují, že se opakovaně setkáváme s nálezy nových dokladů o někdejší podobě svátečních okamžiků minulých generací.³ Jedná se zpravidla o svědectví, která nevyvolávají potřebu zásadní revize dosavadních znalostí. V takovýchto případech je spíše oceňován potenciál doplnit či jakkoliv obohatit stávající poznání o dílčí aspekty existence, příp. pokrýt novými poznatky dosud méně známé tematické či geografické oblasti. Jejich hodnota spočívá mnohdy také v jiné dimenzi než jen primárně informační vážící se k deskripci jedné či více obyčejových událostí. Prostřednictvím nově identifikovaných

-
- 1 Studie je výstupem projektu *Sociální funkce kolektivní a individuální paměti* řešeného v rámci programu Specifického výzkumu Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.
  - 2 Srov. DRÁPALA, Daniel a kol.: *Výroční obyčej, zvyky a slavnosti*. Praha: ČNS, 2014, s. 10–47.
  - 3 Cenným a jen zčásti vytěženým fondem mohou být např. výsledky dotazníkových šetření České národopisné společnosti či fond utvářený pracemi dopisovatelů této oborové organizace (rozuměj lokálních znalců) – více viz DRÁPALA, Daniel a kol.: *Výroční obyčej, zvyky a slavnosti*, c. d., s. 48–143; DRÁPALA, Daniel (ed.): *Dotazníky České národopisné společnosti*. Praha: ČNS, 2014; ŠENFELDOVÁ, Helena: *Dopisovatelé České národopisné společnosti. Soupis příspěvků*. Praha: ČNS, 2010. Ze zpracování archivních materiálů a pozůstalostí v posledních letech srov. např. FROLCOVÁ, Věra: „Stojí tyčka pro střed v dvoře“. K Sušilovu objevu milostných koled. In: Frolcová, Věra (ed.): *František Sušil (1804–1868). Odkaz a inspirace*. Rousínov – Brno: Město Rousínov, 2004, s. 101–122; ŠIMŠA, Martin: „Prachstarý obyčej u králích“ – Svatodušní objížďka a její kontext. *Národopisná revue* 17, 2007, č. 1, s. 31–38; případně samostatně publikované edice písňového či slovesného folkloru. Na bázi GIS se v posledních letech podařilo Masarykově univerzitě zpřístupnit množství excerponovaného materiálu v rámci Geografického informačního systému tradiční lidové kultury (1750–1900), dostupný na <https://gistralik.muni.cz/> (cit. 20. 1. 2020); z analýzy části zpracovaných pramenů vzešla např. studie VALEŠOVÁ, Barbora – KUTHANOVÁ, Veronika: Festivity vesnické komunity z pohledu školních kronik. Sondy do záznamů školních kronik vybraných lokalit z konce 19. století. *Národopisný věstník* 31 (73), 2014, č. 1, s. 45–63.

pramenů můžeme např. sledovat variační a adaptační procesy vázané na jedince, kolektiv či určitou lokalitu nebo blíže poznat sociokulturní kontext existence jevu samotného i zájmu o něj ze strany profesionálních či amatérských badatelů. Snaha směřovat poznání této složky kulturního dědictví ke kontextuálnímu pojetí nabývá na důležitosti, zabýváme-li se, jak jsou (nebo byly) vybrané segmenty tradiční kultury reflektovány dobovou společností, jaké významy jsou jim přiznávány a jakým způsobem docházelo a dochází k jejich interpretaci (v horším případě desinterpretaci). Zpřístupnění nových pramenů se tak zároveň stává důležitým příspěvkem k obohacení dosavadního poznání i na poli historiografie oboru.⁴

Dosud neznámé prameny lze paradoxně nalézt i ve fondech, které na první pohled nedisponují potenciálem obohatit dosavadní znalosti dané oblasti výzkumu. Za jeden z příkladů nám může posloužit Pražská sbírka německých lidových písní (nazývaná někdy také jako Fond německých jazykových oblastí), která představuje jedinečný soubor ikonografického a písemného materiálu k poznání materiálních i nemateriálních složek tradiční kultury německého obyvatelstva českých zemí.⁵ Pod inventárním číslem 855 je v této rozsáhlé kolekci dokumentačního materiálu z Čech, Moravy a Slezska veden strojopis o devíti listech nadepsaný *Das Kirchenjahr und seine Feste bei den mährischen Walachen*. Za autora textu je označen Walter Repper, který se ve své práci snažil na relativně malé ploše přiblížit základní rysy obyčejové kultury obyvatel moravského Valašska v průběhu celého kalendářního roku (v autorem užívané terminologii církevního roku / *Kirchenjahr*).⁶ Kromě rukopisné notičky s datací 1939 nepřináší materiál žádné další zpřesňující údaje – ať již o autorovi nebo realizovaném výzkumu, který vzniku textu předcházela.

Přestože i v 18. a 19. století byly mnohé aspekty tradiční kultury obyvatel moravského Valašska předmětem zájmu německy píšících autorů,⁷ výskyt textu o kalendářních obyčejích z konce třicátých let 20. století přirozeně vyvolává otázky nad okolnostmi vzniku a motivací Repperova badatelského úsilí lokalizovaného na severovýchod

4 Nejaktuálněji lze sledovat zásadní nepochopení fenoménů zahrnovaných do tradiční kultury a tendenci spíše k efektnímu nakládání s kulturními prvky mimo jejich historický, sociální a kulturní kontext u projektu *Jdi na venkov!*, z něhož mj. vzešla i publikace: WINTER, Tomáš – MACHALÍKOVÁ, Pavla (eds.): *Jdi na venkov! Výtvarné umění a lidová kultura v českých zemích 1800–1960*. Praha: Arbor vitae, 2019.

5 Podobně viz http://www.badatelna.eu/institute/Etnologicky_ustav_AV_CR_v_v_i/fondy/?q=f (cit. 20. 1. 2020), také SUCHOMELOVÁ, Marcela: Obrázky z domova. Pražská sbírka německých lidových písní – Fond německých oblastí, 1894–1945. *Národopisný věstník* 28 (70), 2011, č. 1, s. 61–70.

6 Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Fond německých jazykových oblastí – Pražská sbírka německých lidových písní, REPPER, Walter: *Das Kirchenjahr und seine Feste bei den mährischen Walachen*, inv. č. 855, kart. 53.

7 Srov. např. JERÁBEK, Richard (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997 nebo VÁLKA, Miroslav: Valašsko a jeho lidová kultura v národopisné publicistice a odborné literatuře. In: Urbanová, Svatava – Dokoupil, Lumír – Ivánek, Jakub – Kadlec, Petr (eds.): *Valašsko. Historie a kultura*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2014, s. 15–20.

Moravy. V neposlední řadě můžeme rozmýšlet nad důvody zařazení jeho strojopisu do sbírky, která představuje nejrozsáhlejší etnograficky profilovaný archivní fond dokumentující kulturu a život Němců žijících v českých zemích (*Deutschböhmen*).

V následujícím textu se proto naše pozornost zaměří jednak na obsahovou analýzu textu o obyčejích Valachů a jeho potenciál pro obohacení dosavadních znalostí obyčejové kultury této výrazné etnografické oblasti Moravy, jednak na interpretaci nemnoha informací, které lze z archivního materiálu vyvodit k osobnosti autora a vzniku jeho práce o moravských Valaších. Naskytá se zde ale i druhá badatelská linie této studie směřující k zasazení sledované práce do kontextu vývoje německojazyčného (sudetoněmeckého) národopisu (*Volkskunde*) v našich zemích a jeho přesahům do sféry studia kultury české (slovanské) složky populace českých zemí.

Německojazyčná *Volkskunde* v českých zemích

Proces důkladnějšího poznávání rozmanitostí tradiční lidové kultury obyvatelstva českých zemí se až na několik drobných výjimek⁸ odvíjel po celé 19. století striktně etnický definovaném poli výzkumu. Zájem o materiální a nemateriální projevy lidové kultury obou nejsilnějších jazykově vyhraněných skupin nositelů tradice a zvláště jejich interpretace byly v době národně emancipačního hnutí ovlivňovány (a nejednou přímo determinovány) politickými cíli a silně se prosazujícím nacionálním smýšlením reprezentantů obou etnických společenství.⁹ Ostatně i profílce Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895, těšící se nebývalému veřejnému zájmu, nakonec jednoznačně směřovala pouze k představení slovansky hovořícího obyvatelstva česko-slovenského sídelního teritoria.¹⁰

Tato dualita dospěla posléze bez výraznějších změn k přelomu století,¹¹ pokračovala i do následujících let století nového¹² a odrážela se např. ve zřízení paralelně fungujících institucionálních opor etnografického výzkumu. Vedle Národopisné

8 Např. RITTER z RITTERSBERKA, Jan: *České národní písně. Böhmische Volkslieder*. Praha: Karel Barth, 1825; KOLÁR, Jaroslav (ed.): *Lidové hry z Moravy. Sbírká Julia Feifalika*. Praha: Odeon, 1986.

9 SCHROUBEK, Georg R.: Volksforschung im nationalen Spannungsgebiet. *Zeitschrift für Volkskunde* 65, 1969, s. 216. Na s. 220 uvádí i některé příklady negativních dopadů nacionálně formovaného hlediska.

10 BROUČEK, Stanislav – PARGAČ, Jan – SOCHOROVÁ, Ludmila – ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá*. Praha: Littera Bohemica, 1996, s. 7–30; SMRČKA, Vít: *Dějiny psané národopisem*. Praha: ČNS, 2014, s. 3–13.

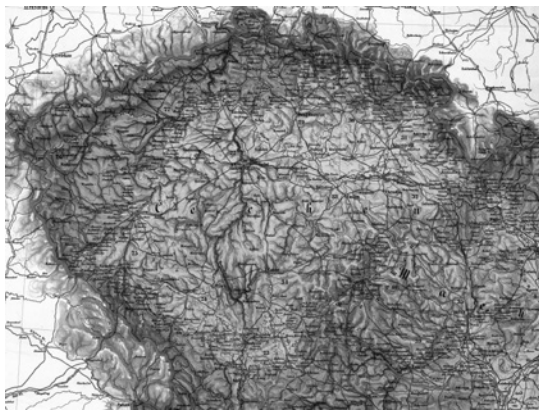
11 Odráží se to např. i v patřičných svazcích reprezentativní ediční řady zvané *Kronprinzenwerk*, v níž je koncipován popis lidové kultury odděleně pro české a německé prostředí: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Band 14. Böhmen*. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1894, s. 363–618; *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Band 17. Mähren und Schlesien*. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1897, s. 115–263; 543–610.

12 Základní historiografický přehled mapující období od roku 1896 do počátku třicátých let 20. století přinesla publikace HAUFFEN, Adolf – JUNGBAUER, Gustav: *Bibliographie der deutschen Volkskunde in Böhmen*. Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, 1931, s. IX–LI.

společnosti československé činné v českojazyčném prostředí přispívala od devadesátých let 19. století k popisu lokálních a regionálních forem tradiční kultury Němců v českých zemích Německá společnost pro povznesení německé vědy, umění a literatury v Čechách (*Deutsche Gesellschaft zur Förderung deutschen Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*).¹³

Iniciátorem takto profilovaných aktivit na půdě uvedené Společnosti byla vůdčí posta-

va formujícího se vědecky koncipovaného etnografického výzkumu českých Němců Adolf Hauffen.¹⁴ Souběžnost dvou autonomních proudů vědecké práce byla posléze zachována v rámci projektu *Volkslied in Österreich*, jehož princip české a německé větve aktivit přejal po vzniku Československé republiky také Státní ústav pro lidovou píseň pracující na platformě českého a německého výboru.¹⁵

Etnografická mapa rytíře von Czoenig s barevným odlišením území osídleného česky a německy hovořícím obyvatelstvem. 1855.

13 V devadesátých letech 19. století to byl zvláště vlastivědno-národopisný dotazník o dvaceti otázkách mapujících materiální i nemateriální formy lidové kultury Němců v českých zemích, jejichž zpracování se zpravidla ujímali lokální znalci z řad učitelů, kněží či úředníků. LOZOVIUK, Petr: Volkskunde als Nationalwissenschaft. In: Kaiserová, Kristina – Kunštát, Miroslav (eds.): *Die Suche nach dem Zentrum. Wissenschaftliche Institute und Bildungseinrichtungen der Deutschen in Böhmen (1800–1945)*. Münster – New York: Waxmann, 2014, s. 78; SUCHOMELOVÁ, Marcela: Obrázky z domova. Pražská sbírka německých lidových písní – Fond německých oblastí, 1894–1945, c. d., 63; také DRÁPALA, Daniel (ed.): *Dotazníky České národopisné společnosti*, c. d., s. 19–21 (zde mimo jiné uvedeno všech dvacet tematických okruhů, k nimž byly kladeny otázky); SCHRUBEK, Georg R.: Vorüberlegungen zu einer Bio-Bibliographie der deutschen Volkskunde in den böhmischen Ländern. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 41 (90), 1987, č. 2, s. 141. K činnosti Společnosti podrobněji viz MÍŠKOVÁ, Alena – NEUMÜLLER, Michael (eds.): *Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (Německá akademie věd v Praze). Materiály k dějinám a inventář archívního fondu / Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag). Materialien zu ihrer Geschichte und Inventar des Archivbestandes. 1891–1945*. Praha: Archiv AV ČR, 1994.

14 HAUFFEN, Adolf – JUNGBAUER, Gustav: *Bibliographie der deutschen Volkskunde in Böhmen*, c. d., s. XXV–XXIX.

15 HAUFFEN, Adolf – JUNGBAUER, Gustav: *Bibliographie der deutschen Volkskunde in Böhmen*, c. d., s. XXXIX–XL; TYLLNER, Lubomír – SUCHOMELOVÁ, Marcela (eds.): *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 11–35; THOŘOVÁ, Věra: Vznik Státního ústavu pro lidovou píseň a první léta jeho existence. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 50–61.

Také na univerzitní půdě můžeme zaznamenat vzájemně oddělené procesy směřující k ustavení svébytných národopisných pracovišť.¹⁶ Je poněkud paradoxní, že v podmínkách nového státu, jehož ideologické opory spočívaly mimo jiné i ve vědomém ztotožnění se s kulturním a ideovým odkazem lidových vrstev, se podařilo plně etablovat národopis jako univerzitní disciplínu nejprve na Německé univerzitě v Praze (byť v rámci širěji pojaté katedry / *Lehrstuhl für Deutsche Volkskunde sowie für deutsche Sprache und Literatur*; posléze již v rámci semináře / *Seminar für Deutsche Volkskunde*), kde Adolf Hauffen získal vůbec první udělenou profesuru pro obor národopis (*Volkskunde*) v českých zemích.¹⁷ Samostatná česká stolice národopisu na pražské univerzitní půdě vznikla s více než desetiletým odstupem na počátku třicátých let a je spojena s osobností Karla Chotka, který již od roku 1920 působil na bratislavské univerzitě jako profesor národopisu.¹⁸

Přestože v česko- i německojazyčné národopisné obci dominovalo etnocentrické pojetí výzkumu, od sklonku 19. století můžeme postupně sledovat tendence k badatelskému překračování etnických hranic. Jak ale poukázal Petr Lozoviuk, nacionálně neutrální přístup opouštějící vyhraněné linie pouze jednoho etnického společenství nenalezl na našem území podmínky pro výraznější uplatnění.¹⁹ S ohledem na silnou míru aplikovanosti národopisného výzkumu, který se opakovaně stával nástrojem etnický a politicky formovaných proklamací ve prospěch jednoho či druhého jazykového společenství, bylo intenzivnější studium kulturních projevů „těch druhých“ mnohdy motivováno snahou o shromáždění dostatečné sumy argumentů ve prospěch tezí o českém či naopak německém původu a charakteru sledovaných prvků kultury.²⁰ Badatelský zájem o projevy materiální i nemateriální kultury at' již

16 Ke genezi univerzitní výuky národopisu / *Volkskunde* na půdě české i německé části pražské univerzity s ohledem na paralelní vývoj a případné přesahy viz SCHROUBEK, Georg R.: Isolation statt Kommunikation. Forschungsinteressen der deutschen und tschechischen Universitäts-Volkskunde in Prag. In: Seibt, Ferdinand (ed.): *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern*. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 26.–28. November 1982. München: Oldenbourg Verlag, 1984, s. 127–146; JANEČEK, Petr: Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v kontextu vývoje českých etnologických věd. *Studia ethnologica Pragensia* 2017, č. 1, s. 129–163; DUCHÁČEK, Milan: Deset tezí k (dis)kontinuitě československé etnografie před rokem 1945. In: Jůnová Macková, Adéla – Woitsch, Jiří a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 48–53.

17 LOZOVIUK, Petr: Etnografie a spory o etnokulturní interpretaci „lidové kultury“. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 2, s. 119–127; HAUFFEN, Adolf – JUNGBAUER, Gustav: *Bibliographie der deutschen Volkskunde in Böhmen*, c. d., s. XVII–XVIII; LOZOVIUK, Petr: *Volkskunde als Nationalwissenschaft*, c. d., s. 85–87.

18 PETRÁŇOVÁ, Lydia: Karel Chotek a jeho škola. In: Jůnová Macková, Adéla – Woitsch, Jiří a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 71–77.

19 LOZOVIUK, Petr: Dějiny německy psaného národopisu v Čechách. Úvod do problematiky. In: Uherek, Zdeněk (ed.): *Kultura – společnost – tradice. II. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 17–18.

20 LOZOVIUK, Petr: Etnografie a spory o etnokulturní interpretaci „lidové kultury“, c. d.

v kontaktních zónách či hlouběji v homogenním sídelním území Čechů i českých Němců byl tak do značné míry determinován postuláty o původnosti nebo nepůvodnosti dokumentovaných materiálních a nemateriálních kulturních elementů. V atmosféře permanentního nacionálního soupeření nebylo snadné prosazovat přístup, který by se dokázal oprostit od vyhraněné etnické perspektivy a sledoval kulturu v kontextuálním pojetí bez mantinelů etnických kategorií.

Na potřebu srovnávacího studia kultury v českém a širěji středoevropském prostoru, v jehož rámci se v důsledku komplikovaného dějinného vývoje dlouhodobě uplatňovalo vícero etnických pospolitostí, poukázal zakladatel vědecky koncipovaného německého národopisného výzkumu českých zemí Adolf Hauffen²¹ i jeho žák a pokračovatel Gustav Jungbauer.²² Oba si byli vědomi, že na teritoriu střední Evropy s její komplikovanou etnickou skladbou nelze i přes vyhraněnost kulturní výbavy a existenci četných autochtonních prvků jednotlivých etnických společenství ignorovat principy kulturního kontaktu a výměny obohacující obě zainteresované strany. Gustav Jungbauer proto v roce 1936 ve své česky vydané přehledové stati o kultuře německého obyvatelstva Československa jasně deklaroval potřebu jít „cestou srovnávací a přihlížeti k výsledkům národopisu slovanského a pro země karpatské nadto také k výsledkům národopisu maďarského.“²³

Pomyslnými průkopníky vědecky profilovaného německého výzkumu kultury slovanského obyvatelstva na univerzitní půdě v českých zemích se ovšem stali až reprezentanti další generace badatelů. Zmínit je zapotřebí především dva z nich. Edmund Schneeweis se v roce 1927 habilitoval na pražské Německé univerzitě v oboru slovanský národopis (*slawische Volkskunde*) a posléze zde získal i profesuru.²⁴ Druhým vědcem je Bruno Schier, který v roce 1931 završil habilitační řízení pro obor národopis a starožitnosti (*Volks- und Altertumskunde*).²⁵ Zatímco ale Edmund Schneeweis

21 SCHROUBEK, Georg R.: Volksforschung im nationalen Spannungsgebiet, c. d., s. 220.

22 LOZOVIUK, Petr: Volkskunde als Nationalwissenschaft, c. d., s. 90–92.

23 JUNGBAUER, Gustav: Německý národopis v ČSR. In: Horák, Jiří – Chotek, Karel – Matiegka, Jindřich (eds.): *Československá vlastivěda. Řada II. Národopis*. Praha: Sfinx, 1936, s. 341.

24 Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Personální spisy – Edmund Schneeweis, inv. č. 523, sign. P II/12, kart. 51; LOZOVIUK, Petr: Volkskunde als Nationalwissenschaft, c. d., s. 86; ZÜCKERT, Martin: Edmund Schneeweis (1896–1964). Slawist und Volkskundler. Anpassung als Wissenschaftsstrategie? In: Glettler, Monika – Mišková, Alena (eds.): *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Essen: Klartext, 2001, s. 191–204; KONRÁD, Ota: *Humanitní obory v době nacionálního socialismu. Srovnání universit v Lipsku, Vidni a v Praze*. Rukopis disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, 2007, s. 275, 290.

25 Z prací o Bruno Schierovi nejnověji KONRÁD, Ota: „...nicht mehr schuldig“. Das Fach- und Wissenschaftsverständnis des Volkskundlers Bruno Schier vor und nach 1945. *Acta Universitatis Carolinae. Studia Territoria* 7, 2005, s. 333–364; také LOZOVIUK, Petr: Bruno Schier in der Slowakei. Ein vergessenes Kapitel der Wissenschaftsgeschichte. *Volkskunde in Sachsen* 16, 2004, s. 125–130. Ze starších prací HEILFURTH, Gerhard – WEBER-KELLERMANN, Ingeborg (eds.): *Europäische Kulturverflechtungen im Berich der volkstümlichen Überlieferung. Festschrift zum 65. Geburtstag Bruno Schiers*. Göttingen: Schwartz, 1967.

zůstal činný na německé univerzitě v Praze až do roku 1945, Bruno Schier záhy odešel do Lipska a ve čtyřicátých letech působil i na bratislavské univerzitě. Jeho vazby na pražské univerzitní prostředí nebyly ovšem zpřetrhány, neboť po smrti Gustava Jungbauera náležel ke kandidátům na obsazení zdejší stolice německého národopisu.²⁶

Zájem o český materiál přitom nevykazovali pouze němečtí národopisci, ale opakovaně se objevoval také u zástupců filologických disciplín a v neposlední řadě i u reprezentantů německé slavistiky v Praze.²⁷

Moravské Valašsko a jeho lidová kultura v zorném poli německého národopisného výzkumu

Obyvatelstvo moravského Valašska poutalo pozornost topografů, publicistů, cestovatelů i badatelů již od 18. století. Autoři obsáhlejších popisů²⁸ byli různé etnické příslušnosti a také jejich texty vznikaly a byly posléze publikovány jak v českém, tak i v německém jazyce.²⁹ Atraktivita této etnografické skupiny spočívala nejen v archaické povaze řady přežívajících kulturních elementů, ale také v představě o úzkém sepětí Valachů s nesmlouvavou horskou přírodou, s níž museli svádět každodenní boj o zajištění obživy.³⁰ Právě tento aspekt společně např. s odkazem na zbojnickou tradici i některá další témata silně rezonovaly zvláště u romanticky založených autorů, což se např. projevilo i v Gallašově pojmenování Valachů coby „pravých Arkádů moravských“ (s odkazem na antickou řeckou Arkádiu).³¹

Přestože dobovým zprávám o moravských Valaších dominují popisy způsobů obživy, jednotliví autoři neopomjeli zmínit ani jiné kulturní prvky materiální či nemateriální povahy. Vedle podoby kroje nebo dialektu nacházela v jejich textech své místo také obyčejová kultura. Zpravidla se tak ale dělo prostřednictvím zmínek vážících

26 Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Deutsche Altertums- und Volkskunde, inv. č. 852, kart. 69.

27 SCHROUBEK, Georg R.: Isolation statt Kommunikation. Forschungsinteressen der deutschen und tschechischen Universitäts-Volkskunde in Prag, c. d., s. 144–145.

28 K reflexi Valachů v dobových archívních pramenech viz ŠTIKA, Jaroslav: *Valaši a Valašsko. O původu Valachů, valašské kolonizaci, vzniku a historii moravského Valašska a také o karpatských salaších*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007, s. 147–167.

29 Mnohé z textů v roce 1997 edičně zpřístupnil Richard Jeřábek v práci *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*, c. d.

30 K stereotypnímu nahlížení na Valachy viz DRÁPALA, Daniel: Valachovo zaměstnání. Obživa jako součást stereotypizovaného obrazu Valašska a jeho tradiční kultury. In: Urbanová, Svatava – Dokoupil, Lumír – Ivánek, Jakub – Pumpr, Pavel (eds.): *Valašsko. Historie a kultura II. Obživa*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2019, s. 27–41; také TICHÁ, Jana: Člověk Valach v písemných pramenech a legendách (konec 18. – ¼ 19. století). In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Tělo jako kulturní fenomén. „Já nejsem dřevo, jsem duch a tělo“*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2010, s. 205–215. Základní přehled prací o Valaších a etnografickém regionu moravské Valašsko přinesl v roce 2007 ve své monografii ŠTIKA, Jaroslav: *Valaši a Valašsko. O původu Valachů, valašské kolonizaci, vzniku a historii moravského Valašska a také o karpatských salaších*, c. d., s. 167–177.

31 GALLAŠ, Josef Hefman Agapit: *Valaši v kraji Přerovském, praví Arkádové moravští, jejich posvátné hory, obyčejové a národní písně*. Frenštát pod Radhoštěm: Muzejní a vlastivědná společnost, 2005.

se spíše k solitérním jevům, které z různých příčin poutaly pozornost pisatelů. Připomínány jsou např. masopust, vynášení Mařeny, velikonoční obyčej či svatojánské ohně.³² Teprve ve druhé polovině 19. století je patrná tendence pojmout výroční obyčejový cyklus komplexněji v celé šíři kalendářního roku. Ve spojitosti s pověrečnými příběhy se to podařilo nejprve P. Beneši Methodu Kuldovi,³³ který dokázal náležitě využít dvou lázeňských pobytů v Rožnově (1853 a 1854) i úzké spolupráce s místním písmákem Josefem Lucianem Ondřejem Kramolišem.³⁴ Na B. M. Kuldu posléze navázaly další generace národopisných a vlastivědných pracovníků reprezentované osobnostmi Františka Bayera, Matouše Václavka či Františka Bartoše.³⁵ Zatímco výsledek jejich úsilí našel využití v podobě tištěných textů, jiní zanechali svá svědectví pouze v rukopisné podobě, jak je tomu např. u P. Františka Přikryla a jeho záznamů ve farní kronice Velkých Karlovic.

V případě, že bychom chtěli nazírat na badatelský interes směřující k tradiční kultuře obyvatel Valaška etnickou

Valašský ženich. Předloha pro obrazový doprovod publikace *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Band 17. Mähren und Schlesien* (Wien 1897). Österreichische Nationalbibliothek Wien.

- 32 Texty Aloise Maniaka, Františka Trnky, Albina Heinricha, J. Clutha a některých dalších jsou souborně dostupné v JEŘÁBEK, Richard (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*, c. d.; práce Daniela Slobody nejnověji zpřístupněny v publikaci: FIŠER, Zdeněk (ed.): *Daniel Sloboda. Dokumenty VII. O Rusavě a Valaších pod Hostýnem*. Rusava: Obecní úřad, 2002.
- 33 KULDA, Beneš Method: *Der Aberglauben und die Volksbräuche in der Mährischen Walachei. In: Schriften der historisch-statistischen Sektion*. Bd. IX. Brünn 1856, s. 67–132; též: *Národní pověry a obyčej v okolí Rožnovském na Moravě. Časopis Matice moravské* 2, 1870, s. 91–96, s. 123–138, s. 187–199; 3, 1871, s. 37–47, s. 137–143, s. 188–193.
- 34 TICHÁ, Jana: *Prodává se za 15 krýcarů na stříbře. Přínos Josefa Luciana Kramoliše pro Kuldovy sběry*. In: Drápala, Daniel (ed.): *Aktivita duchovních na poli vědy a kultury. Rožnov pod Radhoštěm: Město Rožnov p. R., 2003*, s. 35–38; DRÁPALA, Daniel: *Vinice Páně a národa role dědičná. Beneš Method Kulda (1820–1903)*. In: Malíř, Jiří (ed.): *Osobnosti moravských dějin* 2. Brno: Matice moravská, 2020, s. 151–165.
- 35 Srov. VÁLKA, Miroslav: *Valaško a jeho lidová kultura v národopisné publicistice a odborné literatuře*, c. d.

optikou, především od druhé poloviny 19. století je patrné silné zastoupení jazykově česky orientovaných tvůrců. Německá produkce je v tomto ohledu reprezentována spíše obecněji koncipovanými přehledovými díly³⁶ či pracemi autorů vykazujících k regionu užší osobní nebo profesní vazby (takové nacházíme např. u novojičinského nakladatele Jana Nepomuka Enderse³⁷). Přihlédneme-li k dění kolem krajinských výstav i účasti na Národopisné výstavě československé v Praze v roce 1895, aktivitám muzejních spolků v regionu³⁸ či regionální časopisecké produkci,³⁹ nelze se jakkoliv domnívat, že tradiční kultura této části Moravy by byla ve svých rozmanitých materiálních i nemateriálních projevech věcí nepoznanou a nedostatečně národopisně zpracovanou. Že se v meziválečné éře nakonec nepodařilo uskutečnit záměr vydat regionální monografii korespondující s Chotkovou vizí zakotvenou v Programu soupisu národopisného, byl spíše důsledek souhry různých komplikací finančního a organizačního rázu i slabin v personální skladbě autorského týmu a následného redakčního zajištění.⁴⁰

Das Kirchenjahr und seine Feste bei den mährischen Walachen Waltera Reppera

S tímto stavem poznání tradiční kultury Valašska se tedy na sklonku třicátých let 20. století mohl setkat student Německé univerzity v Praze Walter Repper. Dochované materiály nám neumožňují rekonstruovat okolnosti, jež nasměrovaly jeho zájem do oblasti severovýchodní Moravy. S Moravou byl ovšem svázán svým původem a rodinným zázemím. Narodil se v květnu 1917 v Moravském Písku, maturitní zkoušku absolvoval na reálném gymnáziu v Bruntále, v době svého univerzitního studia již vykazoval jako své trvalé bydliště Olomouc.⁴¹

36 Např. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Band 17. Mähren und Schlesien*, c. d.; DUDIK, Beda: *Catalog der nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Maehren*. Brünn: R. M. Rohrer, [1873].

37 ENDERS, Jan Nepomuk: *Volkssagen aus dem Kuhländchen und der mährischen Wallachei*. Neutitschein: J. N. Enders, 1861; DRÁPALA, Daniel – HAMBÁLEK, Milan (eds.): *O kouzlu lidského dobra. Pohádky a pověsti z Rožnovska*. Rožnov pod Radhoštěm: Město Rožnov p. R., 2006, s. 78.

38 Sumarizaci národopisného zájmu o lidovou kulturu moravského Valašska přináší nejnověji např. VÁLKA, Miroslav: Valašsko a jeho lidová kultura v národopisné publicistice a odborné literatuře, c. d.

39 Viz bibliografie JEŘÁBEK, Richard: *Soupis etnografických a folkloristických příspěvků ve Sborníku Musejní společnosti ve Valašském Meziříčí*. Praha: NSČ, 1964; týž: *Soupis národopisných příspěvků v regionálních časopisech Moravského Valašska*. Praha: NSČ, 1966; KUNZ, Ludvík: *Soupis časopiseckých prací z Valašska a Záhohří. 1884–1964*. Brno: Moravské muzeum, 1965; v podobě webové bibliografické databáze zpracovávané Jiřinou Veselskou pro Českou národopisnou společnost také viz <http://www.narodopisnaspolecnost.cz/index.php/virtualni-badatelna/bibliograficka-databaze/item/25-on-line-katalog-clavius-ceska-narodopisna-spolecnost-praha> (cit. 17. 2. 2020).

40 SMRČKA, Vít: *Dějiny psané národopisem*, c. d., s. 141–148.

41 Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Matrika doktorů Německé univerzity v Praze (1940–1945), inv. č. 7, s. 48.

Na univerzitu byl přijat v roce 1937 a jedním z profesorů, kteří se podíleli na Repperově formování byl Eugen Rippl vedený v seznamech profesorského sboru jako *profesor české řeči a literatury*.⁴² Jeho jméno, stejně jako Edmunda Schneeweisse, je posléze zaneseno v kategorii *posuzovatelé* u předložené disertační práce Waltera Reppera, v níž se zaměřil na materiální kulturu v podobě tradičního stavitelství a roubeného domu na moravském Valašsku.⁴³ Z hodnocení zaneseného ve zkušebních protokolech a absolvování opravných zkušebních termínů lze usuzovat, že nejspíše nepatřil k excelentním studentům.⁴⁴ Záznamem v protokolech Zkušební komise pro učitelství na středních školách stopa Waltera Reppera v pražském univerzitním prostředí rokem 1942 končí. V následujícím období není patrné jakékoliv jeho aktivnější angažmá ve vědeckém výzkumu či jeho aplikovaných formách, které se na půdě Protektorátu Čechy a Morava uplatňovaly. Lze tudíž předpokládat, že nastoupil učitelskou dráhu na některé ze středních škol. S ohledem na věk není ani bezpředmětný předpoklad povolání do řad wehrmachtu a nasazení na některou z frontových linií II. světové války.

Rokem 1939 datovaný text o obyčejové kultuře vznikl nejspíše v rámci praktického osvojování teoretické výbavy, již se studentům dostávalo na univerzitní půdě. V práci ovšem chybí jakýkoliv odkaz na prameny a literaturu, jichž bylo využito. Walter Repper se přitom mohl na sklonku třicátých let opřít o starší informačně hutné časopisecké příspěvky⁴⁵ nebo kapitoly v dostupných knižních publikacích.⁴⁶ U vybraných pasáží je strojopisný text doplněn alespoň rukou psanými jmény, popř. lokalitami. Podle uvedených názvů míst je patrné, že odkazoval na osoby z různých částí Valašska, jejich geografické rozprostření však nepokrývalo rovnoměrně celý region. Konkrétně je uvedeno Valašské Meziříčí, Vsetín, Nový Hrozenkov (vč. místní části Karolina Huť, která je dnes samostatným městem Karolinka), Velké Karlovice, Dolní Lhota, Valašské Klobouky. Důležitou roli při budování Repperova

42 Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Personální spisy – E. Rippl, inv. č. 520, sign. P II/3, kart. 50.

43 REPPER, Walter: *Studien über die mährischen Walachei (mit besonderes Berücksichtigung des walachischen Holzhauses)*, obhájeno v akademickém roce 1939–1940, evidenční číslo práce uloženo v Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy, Diss D994.

44 Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Zkušební komise pro učitelství na středních školách Německé univerzity v Praze. Knihy zkušebních protokolů, sign. č. I/13, s. 158.

45 Např. KULDA, Beneš Method: *Der Aberglauben und die Volksbräuche in der Mährischen Walachei*, c. d.; týž: *Národní pověry a obyčeje v okolí Rožnovském na Moravě*, c. d.; BAYER, František: *Národní pověry a obyčeje v okolí Rožnovském na Moravě*. *Časopis Matice moravské* 7, 1875, s. 83–96.

46 Např. BARTOŠ, František: *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární*. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1883, s. 110–121; týž: *Moravský lid*. Telč: E. Šolc, 1892, s. 5–72; VÁCLAVEK, Matouš: *Moravské Valašsko. Lidopisné obrazy příspěvkem ke kulturním dějinám českým*. Vsetín: Matouš Václavek, 1894, s. 46–94; KRAMOLIŠ, Čeněk: *Valašské zvyky a pověry*. In: Kramoliš, Čeněk (ed.): *Almanach Valašského roku*. Rožnov pod Radhoštěm: Pořadatelstvo Valašského roku, 1925, s. 19–25.

respondentského portfolia tak nejspíše sehrávaly osobní vztahy jeho či někoho z jeho okolí, které mu vytvářely patřičné předpolí pro realizaci případného výzkumu. Mezi uvedenými jmény figurují v regionu veřejně činné osobnosti, jakými byl např. lékař, zakladatel vsetínského muzea a spolkový činovník František Sova⁴⁷ nebo lékárník a známý propagátor turistiky na Valašsku Karel Puzzkailer.⁴⁸ U nositelů dalších zaznamenaných příjmení lze předpokládat, že se jednalo o lokální znalce orientující se dobře v reáliích (F. Susedík z Dolní Lhoty, F. Buk z Karoliny Hutě, K. Jeremiáš z Valašských Klobouk, Z. Kolářová z Nového Hrozenkova, J. Sypták a K. Jůva z Velkých Karlovic, Ed. Vodička z Valašského Meziříčí, z dalších např. Marie Vojvodíková).

Bilingvní Walter Repper, který ostatně studoval u profesora českého jazyka a literatury Edmunda Rippla, nebyl při komunikaci s těmito osobami jazykově výrazněji limitován. Důležitou rolí jazyka, resp. jeho nářeční formy, ostatně reflektoval na několika místech svého textu, když s oblibou ponechával vybrané dialektismy v originále. Pro lepší pochopení čtenářem k nim připojil německý ekvivalent nebo stručný výklad: „... *komt die Luca = Luzia...*“; „... *jede anständige gazdēna = Hausfrau ...*“; „*pagáček = Kuchen*“; „*s lokšami = mit Nudeln*“.⁴⁹ V místech, kde považoval za nezbytné uchovat slovní projev v originální formě, ponechával i delší pasáže v autentické slovní podobě. Pro porozumění německého čtenáře hned připojoval jejich překlad. Vedle varování pro líné hospodyně vztahující se k předvečeru svátku sv. Lucie („*Přide Luca a potříšče ti prsty, abys lepší přadla = Es wird*

Pastuši – vánoční kolední obchůzka. Hutisko, 1933. Muzeum regionu Valaško ve Vsetíně.

47 Srov. např. JABŮRKOVÁ, Hana; MUDr. František Sova. *Zpravodaj Okresního vlastivědného muzea ve Vsetíně* 1990, s. 21–22.

48 Srov. např. DEMEL, Jiří – FABIÁN, Josef, (eds.): *Slovník osobností kulturního a společenského života Valaška*. Valašské Meziříčí: Občanské sdružení Valašské Athény, 2000, s. 129–130.

49 Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Fond německých jazykových oblastí – Pražská sbírka německých lidových písní, REPPER, Walter: *Das Kirchenjahr und seine Feste bei den mährischen Walachen*, inv. č. 855, kart. 53, f. 254–255 (vedle uvedených příkladů uplatněno i na dalších místech rukopisu).

die Luzia kommen und dich über die Finger schlagen, damit du besser spinnt.“⁵⁰) je to např. všech sedm slok písně Ovčák, kterou při své vánoční obchůzce reprodukovali *pastuši*.

Ovčák = Der Hirte

1. „<i>Pásl ovčák ovce, na zelenej lúce, harom, harom, fidridom.</i> 2. <i>Přišel k němu řezník a s ním strakatý psík harom atd.</i> 3. <i>Ovčače, ovčače, zač dáš štyry ovce? Štyry ovce za dva zlatý sú peňaze taky, harom atd.</i> 4. <i>Ovčák žene ovce domu pán se trefil k tomu, harom atd.</i> 5. <i>Ovčače, kdes děl štyry ovce? Vlk ně jich rozehnál a z nich štyry zežrál, harom atd.</i> 6. <i>Pán dal psa zastřelit a ovčáka oběsit, harom atd.</i> 7. <i>Už ta šelma visí nedaleko Lysi harom atd.</i>“	1. „<i>Es weidete ein Hirte Schafe, auf der grünen Weise, harom, harom, fidridom.</i> 2. <i>Zu ihm kam ein Fleischhauer, und mit diesem ein scheckiger Hund, harom usw.</i> 3. <i>Hirte, Hirte, was verlangst du für die vier Schafe? Goldtaler für vier Schafe sind auch schönes Geld, harom usw.</i> 4. <i>Der Hirte treibt die Schafe heim, und der Herr gesellt sich dazu, harom usw.</i> 5. <i>Hirte, es fehlen vier Schafe der Wolf hat sie mir vertrieben und vier davon aufgeessen, harom usw.</i> 6. <i>Der Herr liess den Hund erschiessen und den Hirten aufhängen, harom usw.</i> 7. <i>Schon hängt diese Bestie unweit der Lysa harom usw.</i>“⁵¹

Obdobnou jazykovou dualitu nalezneme v kapitole pojednávající o dožínkách, kde se čtenáři dostalo opět originálního znění i jeho německého překladu:

„*Už nám Pámbu pomohel, pomohel, pomohel, a susedom nemohel, nemohel, nemohel. A šak on jim pomože, pomože, pomože, šeckým na raz nemože, nemože, nemože.*“

„*Der Herr Gott hat uns geholfen, geholfen, geholfen, den Nachtbarnn konnte er nicht, konnte er nicht, konnte er nicht. Aber er wird ihnen helfen, ... allen auf einmal kann er nicht helfen.*“⁵²

50 Tamtéž, f. 254.

51 Tamtéž, f. 256.

52 Tamtéž, f. 258.

Popis obyčejů, zvyků a slavností moravských Valachů otevřel Walter Repper sekci nazvanou Vánoce (*Weihnachten*) – a to přesto, že se na počátku této části věnuje adventnímu dění Vánocům předcházejícímu. Pověrečné praktiky odehrávající se v tento den i jeho předvečer jsou zařazeny do širěji koncipované kategorie vánočních zvyků (*Weihnachtsbräuche*). Prvky tradiční stravy, praktikování pověrečných úkonů (zvl. v čase adventu a Vánoc), slovesná stránka obyčejové kultury a také sociální dimenze kalendářních obyčejů jsou nosnými tematickými osami, k nimž se upínala pozornost mladého badatele. Ačkoliv postupně kladl vedle sebe popis zvyků, obyčejů a praktik příslušných pro jednotlivé dny a delší údobí, aby v závěru textu uzavřel pomyslný kruh ročního cyklu, patrný je jistý nepoměr mezi jednotlivými periodami roku. Navzdory užití slova *Kirchenjahr* již v samotném názvu práce, její obsah poněkud opomíjí ty události, které jsou úžeji spjaty s křesťanskou liturgií jako např. Květná neděle či poutě. Nebyla to ovšem v této době praxe nijak neobvyklá. František Bartoš v roce 1883 pojmenoval jednu z kapitol své knihy *Lid a národ* pojednávající o kalendářních obyčejích *Rok církevní – prstonárodní – pověry – zvyky a obyčeje*.⁵³ Identicky postupoval také Matouš Václavek ve svém díle *Moravské Valašsko*.⁵⁴

Tím ovšem podobnost s oběma pracemi, zvláště druhou jmenovanou, nekončí. Provedeme-li důkladnou obsahovou analýzu padesátistránkové statě *Rok církevní* z Václavkovy knihy,⁵⁵ musíme konstatovat, že sledovaný strojepis Waltera Reppera je fakticky její zestručnělou kompilací na úrovni spíše průměrného studentského referátu. Převzata je nejen struktura popisu, včetně již zmíněné disproporce mezi jednotlivými periodami kalendářního cyklu (chybějí např. zmínky o dalších příležitostech zimní periody, jakými byly obchůzky spjaté se svátkem sv. Doroty či sv. Blažej a další postní aktivity), ale i Václavkovy někdy až příliš romantizující interpretace, které by působily ve druhé třetině 20. století i na úrovni vlastivědného bádání již poněkud zastarale. Obsáhlá suma informací, již disponuje kapitola *Moravského Valašska*, je Repperem značně redukována. Dle jakého klíče však postupoval, lze jen stěží určit. Z několika Václavkem publikovaných koledních vánočních písní, vč. obchůzkových her pastuchů, vybral pouze jednu (*Ovčák = Der Hirte*)⁵⁶ a ostatní ponechal stranou nepovšimnuty. Ani v jiných pasážích nelze usuzovat, jaký postup a pravidlo pro výběr aplikoval, patrný nejsou ani jakékoliv výraznější preference vybraných témat. Pečlivost nejspíše nebyla jeho silnou stránkou, neboť při práci s textem a jeho překladem do německého jazyka vznikaly v některých pasážích drobné nesrovnalosti. Matouš Václavek sice přiblížení adventních obyčejů a zvyků scelil

53 BARTOŠ, František: *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární*, c. d., s. 110

54 VÁCLAVEK, Matouš: *Moravské Valašsko. Lidopisné obrazy příspěvkem ke kulturním dějinám českým*, c. d., s. 45.

55 Tamtéž, s. 42–94.

56 Tamtéž, s. 60–72. Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Fond německých jazykových oblastí – Pražská sbírka německých lidových písní, REPPER, Walter: *Das Kirchenjahr und seine Feste bei den mährischen Walachen*, inv. č. 855, kart. 53, f. 256.

do jedné kapitoly s Vánoce, náležitě to ovšem ošetřil v jejím názvu (*Zimní slavnosti. Vánoce*). Walter Repper ponechal ve své adaptaci pouze druhou část tohoto názvu, ačkoliv tím nepatřičně zařadil informace o pověrách a úkonech spojených se svátkem sv. Lucie do vánočního období.

Jediný obsáhlejší textový blok přibližující přinášení smrkové *šťastičky* z lesa o svatvečeru a další praktiky s ní spojené ve Václavkově knize z roku 1894 nenalezeme. I v tomto případě se ale nejedná o výsledek vlastního etnografického výzkumu Waltera Reppera, nýbrž jen o další přenos informací ze starší národopisné produkce – tentokrát z Bartošova *Moravského lidu*.⁵⁷

Za jeden z mála vlastních vnosů můžeme považovat dvě místa v textu, v nichž se pokusil popisované prvky obyčejové kultury obyvatel moravského Valaška dát do souvislostí či analogií s německým prostředím. Poprvé tak učinil, když přirovnával vyhazování hořících polen a metel praktikované při svatojánských ohních k německému zvyku házení pochodněmi (*Fackelschwingen*).⁵⁸ Podruhé se tak stalo při zmínce o progresi v šíření zdobení vánočního stromku na území Valaška.

Stínání máje v Novém Hrozenkově. 30. léta 20. století. Muzeum regionu Valaško ve Vsetíně.

⁵⁷ BARTOŠ, František: *Moravský lid*, c. d., s. 20–21.

⁵⁸ „Die brennenden Holzscheite werden in die Luft geschleudert ähnlich wie beim deutschen Brauch das Fackelschwingen.“ Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Fond německých jazykových oblastí – Pražská sbírka německých lidových písní, REPPER, Walter: *Das Kirchenjahr und seine Feste bei*

Matouš Václavek se ve svém textu z roku 1894 vůči této kulturní inovaci jednoznačně vymezoval: „...nemělo by se zaváděti tak řečených „vánočních stromků“, proto že je to obyčej z Němec k nám v poslední polovici tohoto věku přinesený a tedy nenárodní, cizí.“⁵⁹ Podobného kategorického odsudku, pramenícího u autora předlohy navíc z jeho vlasteneckého citění a dobové potřeby obrany všeho původního (slovanského) vůči cizím novotám, Walter Repper při svém „přenosu“ informací nepoužil. Omezil se pouze na neutrální konstatování, že „tento krásný zvyk pozvolna vymírá a postupně lze zaznamenat německý zvyk vánočního stromu,“⁶⁰ které vůči inovaci německého původu vyznívalo o poznání neutrálněji.

Roli Waltera Reppera ve vztahu k dílu *Das Kirchenjahr und seine Feste bei den mährischen Walachen* můžeme tudíž definovat nikoli jako autorskou, ale spíše redaktorskou (s ohledem na redukci textu oproti předlohám) a překladatelskou. Nejasný je proto účel rukou provedených poznámek obsahujících přijetí a názvy různých lokalit. Využil-li uvedené osoby jako důvěryhodné prostředníky k verifikaci údajů ze starších publikací, případně ke stvrzení životnosti nebo zániku vybraných jevů v třicátých letech 20. století, není z konečné podoby textu patrné, do předložených sdělení se totiž nijak nepromítají.

Badatelské úsilí snažící se postihnout potencionální přínos pro obohacení našeho poznání specifických rysů a nuancí obyčejové kultury moravského Valaška dospělo následkem předchozích zjištění tedy do pomyslné slepé uličky. Nezbyvá než konstatovat, že Repperův rukopis si můžeme cenit nikoliv pro obsažené informace ke zvykům a obyčejům jedné z moravských etnografických skupin, ale spíše jako zajímavého dobového dokladu o způsobu práce tehdejších univerzitních posluchačů naplňujících v průběhu studia různá zadání svých školitelů. Nezodpovězena zůstane nejspíše otázka vztahující se k okolnostem, které způsobily, že byl text zahrnut do fondu dokumentačního materiálu určeného primárně jako zdroj poznání o kultuře německojazyčného obyvatelstva Čech, Moravy a Slezska.

Uplatňování konceptu kmenového národopisu (*Stammheitliche Volkskunde*)

Text Waltera Reppera není ovšem zapotřebí, navzdory výše uvedeným závěrům, a priori marginalizovat či zatratit. Lze jej totiž interpretovat jako jeden z konkrétních dokladů, jejichž prostřednictvím můžeme rekonstruovat dobové trendy

den mährischen Walachen, inv. č. 855, kart. 53, f. 258. Matouš Václavek ve své kapitole popisuje svatojánské ohně na stranách 84 a 85.

59 VÁCLAVEK, Matouš: *Moravské Valaško. Lidopisné obrazy příspěvkem ke kulturním dějinám českým*, c. d., s. 93.

60 „Dieser schöne Brauch stirbt aber langsam aus und allmählich macht sich der deutsche Christbaum bemerkbar.“ Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Fond německých jazykových oblastí – Pražská sbírka německých lidových písní, REPPER, Walter: *Das Kirchenjahr und seine Feste bei den mährischen Walachen*, inv. č. 855, kart. 53, f. [259].

národopisného výzkumu praktikovaného sudetoněmeckými badateli ve sledovaném období. Události třicátých a čtyřicátých let a s nimi spjatá proměna geopolitické situace ve střední a východní Evropě přinesly totiž studiu kultury slovanských populací (nejen v českých zemích) novou dimenzi. Vědecký výzkum začal být silně podřízován politické objednávkou, kterou jednotlivé osobnosti oboru tu více, tu méně ochotně reflektovaly a svou činností i naplňovaly. Nejednalo se přitom jen o snahu definitivně doložit zásadní vliv německé (lidové) kultury na materiální i nemateriální projevy nepriviligovaných vrstev česky hovořícího obyvatelstva střední Evropy, jak jej nastínil např. Bruno Schier: „... je nutné vyzdvihnout, že sudetoněmecký národopis získává díky svému hraničnímu postavení zvláštní úkoly. Neboť Češi jsou svojí lidovou kulturou součástí německých sousedních kmenů, jejichž kmenové znaky lze u Čechů rozpoznat. Zahrnutí protektorátu a jeho slovanských oblastí do výzkumné oblasti sudetoněmeckého národopisu je proto nanejvýš nutné, o to více, že tím mohou být připravena velká politická rozhodnutí budoucnosti.“⁶¹

Zvláště badatelé se vstřícnými postoji k ideologickým konstruktům nacistického režimu a jeho mocenským záměrům začali uplatňovat koncept tzv. kmenového národopisu (*Stammheitliche Volkskunde*) i na studium a vlastní interpretaci kultury slovanského obyvatelstva historických zemí Čech, Moravy a Slezska, pro něž se snažili prosadit označení slovanské kmeny (*slawische Stämme*).⁶²

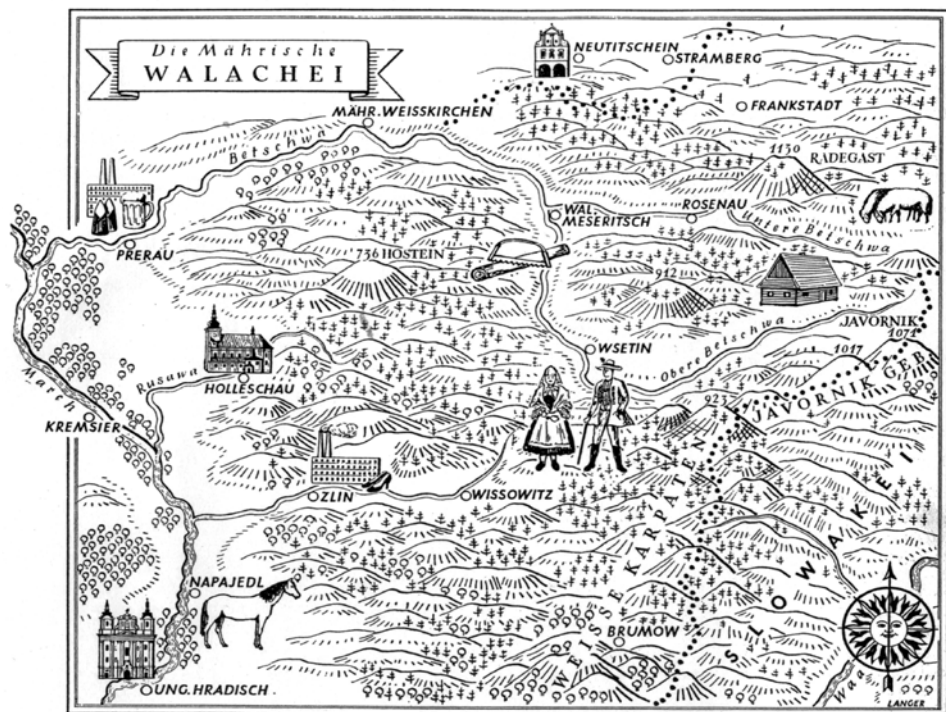
Odkazy na svébytnost kulturních projevů regionálních skupin se stávaly vhodnými argumenty ke zpochybnování kulturní a etnické jednoty českého národa. Jako nástroj germanizačních tendencí nabýval tento přístup na významu zvláště se vznikem Protektorátu Čechy a Morava. Akceptování výraznější role regionálním (etnografickým) skupinám přiznáním jejich kmenové podstaty mohlo být jednou z cest marginalizace českého národa a jeho integrity, a naopak zdůraznění vlivu německé kultury.⁶³ Z jeho homogenní masy vyznačující se etnickou, jazykovou a kulturní jednotou se měly vydělit kmenové pospolitosti, jejichž tradiční kultura vykazovala četná kulturní specifika a jedinečnosti. Především moravské teritorium s vyhraněnými etnografickými skupinami Hanáků, moravských Slováků či Valachů disponujícími výraznými *kmenovými znaky* poskytovalo tomuto záměru vhodné podmínky. Tvůrci tohoto myšlenkového konceptu se snažili reagovat i na latentní napětí na ose centrum – periferie a pocit jistého nedocení či obav z posilování českého centralismu a mnohdy i nenaplněných osobních ambicí na straně některých zástupců uvedených regionů.⁶⁴

61 KONRÁD, Ota: *Humanitní obory v době nacionálního socialismu. Srovnání universit v Lipsku, Vídni a v Praze*, c. d., s. 336.

62 LOZOVIUK, Petr: *Etnografie a spory o etnokulturní interpretaci „lidové kultury“*, c. d., s. 126.

63 KONRÁD, Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*, c. d., s. 285–288.

64 Srov. např. MEZIHORÁK, František: *Hry o Moravu*. Praha: Mladá fronta, 1997.

Stylizovaná mapa moravského Valaška sloužící jako obrazový doprovod článku Josefa Haniky v časopise říšského protektora pro Čechy a Moravu. 1944.

Snaha o nastolení nových polí výzkumu sudetoněmeckého národopisu se od sklonku třicátých let 20. století projevila i na půdě Německé univerzity v Praze. Zintenzivnění zájmu o vybrané etnografické oblasti Moravy a jejich kulturu v těchto badatelských kruzích je patrné např. v disertačních pracích Josefa Zennera, Waltera Reppera a Edith Aschenbrenner pro Valaško nebo Edith A. E. Langer pro Hanou. Vedle Josefa Haniky jsou s jejich vedením a posuzováním spjati Edmund Schneeweis a Eugen Rippl.⁶⁵ Na počátku čtyřicátých let 20. století nabyla *Stammheitliche Volkskunde* cílená na česky hovořící obyvatelstvo institucionální opory, když byla v roce 1942 na půdě Německé univerzity zřízena katedra kmenových dějin Moravy.⁶⁶ Osobností, která vykazovala všechny předpoklady pro obsazení „moravského“ extraordinariátu, se vedení Německé univerzity jevil Josef Hanika. Disponoval nejen

65 VÝBORNÁ, Milena – HAVRÁNEK, Jan – KUČERA, Karel (eds.): *Disertace pražské univerzity 1882–1945. II. Německá univerzita*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1965, s. 116, 117, 127, 133.

66 Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Lehrstuhl für Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens, inv. č. 854, kart. 69.

patříčným odborným školením (absolvent germanistiky a slavistiky) a zkušeností s prací v terénu, ale také důvěru akademických funkcionářů i příslušníků mocenských složek.⁶⁷ Výzkum lidové kultury Moravy měl navíc personálně posílit břevlavský rodák Franz Josef Beranek, který se v roce 1943 habilitoval pro obor národopisu a kmenových dějin Moravy (*Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens*).⁶⁸ Nově zřízené pracoviště dostalo do vínku zadání spočívající v rozvíjení „*narodopisně zaměřené sociologie Čechů především na moravském území*“ a v rámci realizovaného výzkumu především „*sběr poznatků o všech kmenech v rámci českého národního tělesa*.“⁶⁹ S takto nastaveným směřováním pracoviště korespondovaly ostatně i Hanikovy práce zabývající se např. kmenovou charakteristikou Hanáků či kmenovými názvy a původem moravského obyvatelstva, které byly publikované nedlouho po ustavení pracoviště.⁷⁰ Na sklonku předposledního válečného roku 1944 otiskl časopis říšského protektora pro Čechy a Moravu *Böhmen und Mähren* další Hanikův text vycházející z moravských reálií – tentokrát věnovaný etnografické skupině moravských Valachů.⁷¹ Jeho spíše přehledový charakter postrádá podobně jednoznačné interpretace, jaké Josef Hanika v této době aplikoval např. na materiál z Chodska či v pracích obecnějšího charakteru.⁷² Svědčí to mimo jiné o pozvolném procesu

67 K osobnosti Josefa Haniky např. aj + rj [JEŘÁBKOVÁ, Alena – JEŘÁBEK, Richard]: Hanika Josef. In: Jeřábek, Richard (ed.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. I. svazek. Biografická část*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 64; ZÜCKERT, Martin: Josef Hanika (1900–1963). *Volkskundler. Zwischen wissenschaftlicher Forschung und „Völkstumskampf“*. In: Glettler, Monika – Mišková, Alena (eds.): *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Essen: Klartext, 2001, s. 205–220; WEGER, Thobias: ‚Völkische‘ Wissenschaft zwischen Prag, Eger und München. Das Beispiel Josef Hanika. In: Brenner, Christiane (ed.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004*. München: R. Oldenbourg, 2006, s. 177–208.

68 KONRÁD, Ota: *Humanitní obory v době nacionálního socialismu. Srovnání universit v Lipsku, Vídni a v Praze*, c. d., s. 313. Již v roce 1936 F. J. BERANEK publikoval práci *Die Mundart von Südmähren (Lautlehre) von Franz J. Beranek. Mit einer Grundkarte und drei Pausen*. Reichenberg: Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung, 1936. Osobní a vědecké profily J. Haniky a F. J. Beranka obsahují archivní materiály ve fondu Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Lehrstuhl für Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens, inv. č. 854, kart. 69.

69 KONÁD, Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*, c. d., s. 287–288.

70 HANIKA, Josef: *Sippennamen und völkische Herkunft im Böhmischem-Mährischen Raum*. Prag: Volk und Reich Verlag, 1943; týž: Anfänge der hannakischen Stammescharakteristik im 18. Jahrhundert. *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren* 2, 1943, č. 4–5, s. 268–279.

71 HANIKA, Josef: Die Mährischen Walachen. *Böhmen und Mähren* 5, 1944, č. 11–12, s. 243–248.

72 HANIKA, Josef: Vom deutschen Anteil am Chodenbauerntum. Eine Forschungsaufgabe. In: Oberdorfer, Kurt – Schier, Bruno – Wostry, Wilhelm (eds.): *Wissenschaft im Völkstumskampf. Festschrift für Erich Gierach zu seinem 60. Geburtstag*. Reichenberg: Kraus, 1941, s. 233–250; LOZOVIUK, Petr: *Etnografie a spory o etnokulturní interpretaci „lidové kultury“*, c. d., s. 123–124; viz také Hanikův rukopis *Der Aufbau der volkskundlichen Kultur im böhmisch-mährischen Raum* publikovaný teprve nedávno v publikaci LOZOVIUK, Petr: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige*

seznamování se tohoto sudetoněmeckého národopisce s nově otevřenými sférami jeho odborné práce, pro niž se nemohl opřít o podobně bohaté znalosti a zkušenosti, s nimiž vstupoval do diskuzí např. o lidové kultuře západních Čech a jejich etnických souvislostech

Závěrem

Se znalostí všech těchto okolností je patrné, že rukopis Walterra Reppera z přelomu třicátých a čtyřicátých let 20. století nepředstavuje žádnou badatelskou anomálii. Je spíše jedním z dílčích stavebních prvků, jejichž prostřednictvím byla pod vlivem politické objednávky konstruována jedna větev sudetoněmeckého národopisného výzkumu v českých zemích, který se cíleně orientoval na tzv. slovanský národopis (*slawische Volkskunde*). V důsledku překotného běhu politických událostí a především vývoje na frontách II. světové války nebylo ale této badatelské orientaci ani nově ustavené katedře specializující se na kmenové dějiny a národopis Moravy dopřáno plně rozvinout plnohodnotnou pedagogickou i výzkumnou činnost. Důsledkem toho je obecně nízké povědomí o existenci i vlastní profilaci pracoviště. Více zpráv tak máme spíše o krocích předcházejících jejímu zřízení než o případné vlastní činnosti.⁷³ Koncept *stammheitliche Volkskunde* proto i dnes představuje jednu z badatelských výzev historiografie našeho oboru.

Prameny

- Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Fond německých jazykových oblastí – Pražská sbírka německých lidových písní, REPPER, Walter: *Das Kirchenjahr und seine Feste bei den mährischen Walachen*, inv. č. 855, kart. 53.
- Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Deutsche Altertums- und Volkskunde, inv. č. 852, kart. 69.
- Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Lehrstuhl für Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens, inv. č. 854, kart. 69.

Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008, s. 377–384.

73 Dostupné jsou zpravidla jen kusé zmínky, které se jednak objevují v rámci biografii osobností zapojených do činnosti tohoto pracoviště (J. Hanika, F. J. Beranek), jednak jako součást obecně historiograficky pojatých přehledů o německojazyčném/sudetoněmeckém národopisu (zvl. LOZOVIUK, Petr: *Dějiny německy psaného národopisu v Čechách. Úvod do problematiky*, c. d.; týž: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*, c. d.; týž: *Volkskunde als Nationalwissenschaft*, c. d.). Z novějších prací se podařilo informace o katedře kmenových dějin Moravy uvést do širšího kontextu např. v pracích: WIEDEMANN, Andreas: *Nadace Reinharda Heydricha v Praze (1942–1945)*, c. d.; KONRÁD, Ota: *Humanitní obory v době nacionálního socialismu. Srovnání universit v Lipsku, Vídni a v Praze*, c. d.; týž: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*, c. d.

- Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Matrika doktorů Německé univerzity v Praze (1940–1945), inv. č. 7.
- Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Personální spisy – Eugen Rippl, inv. č. 520, sign. P II/3, kart. 50.
- Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Personální spisy – Edmund Schneeweis, inv. č. 523, sign. P II/12, kart. 51.
- Univerzita Karlova, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy, Zkušební komise pro učitelství na středních školách Německé univerzity v Praze. Knihy zkušebních protokolů, sign. č. 1//13.

Literatura

- BARTOŠ, František: *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární*. Velké Meziříčí: J. F. Šásek, 1883.
- BARTOŠ, František: *Moravský lid*. Telč: Nákladem Emila Šolce, 1892.
- BERANEK, Franz Josef: *Die Mundart von Südmähren (Lautlehre) von Franz J. Beranek. Mit einer Grundkarte und drei Pausen*. Reichenberg: Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung, 1936.
- BROUČEK, Stanislav – PARGAČ, Jan – SOCHOROVÁ, Ludmila – ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá*. Praha: Littera Bohemica, 1996.
- DEHNERT, Walter: *Volkskunde an der deutschen Universität Prag 1918–1945*. In: Dröger, Kurt – Fisch, Silvie (eds.): *Alltagskulturen zwischen Erinnerung und Geschichte*. München 1995, s. 197–212.
- DEMEL, Jiří – FABIÁN, Josef, (eds.): *Slovník osobností kulturního a společenského života Valašska*. Valašské Meziříčí: Občanské sdružení Valašské Athény, 2000.
- Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Band 14. Böhmen*. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1894.
- Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Band 17. Mähren und Schlesien*. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1897.
- DRÁPALA, Daniel (ed.): *Dotazníky České národopisné společnosti*. Praha: Česká národopisná společnost, 2014.
- DRÁPALA, Daniel a kol.: *Výroční obyčeje, zvyky a slavnosti*. Praha: Česká národopisná společnost, 2014.
- DRÁPALA, Daniel: Valachovo zaměstnání. Obživa jako součást stereotypizovaného obrazu Valašska a jeho tradiční kultury. In: Urbanová, Svatava – Dokoupil, Lumír – Ivánek, Jakub – Pumpr, Pavel (eds.): *Valašsko. Historie a kultura II. Obživa*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2019, s. 27–41.
- DRÁPALA, Daniel: Vinice Páně a národa role dědičná. Beneš Method Kulda (1820–1903). In: Malíř, Jiří (ed.): *Osobnosti moravských dějin 2*. Brno: Matice moravská, 2020, s. 151–165.

- DRÁPALA, Daniel – HAMBÁLEK, Milan (eds.): *O kouzlu lidského dobra. Pohádky a pověsti z Rožnovska*. Rožnov pod Radhoštěm: Město Rožnov p. R., 2006.
- DUDIK, Beda: *Catalog der nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Maehren*. Brünn: R. M. Rohrer, [1873].
- DUCHÁČEK, Milan: Deset tezí k (dis)kontinuitě československé etnografie před rokem 1945. In: Jünová Macková, Adéla – Woitsch, Jiří a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 37–67.
- ENDERS, Jan Nepomuk: *Volkssagen aus dem Kuhländchen und der mährischen Wallachei*. Neutitschein: J. N. Enders, 1861.
- FIŠER, Zdeněk (ed.): *Daniel Sloboda. Dokumenty VII. O Rusavě a Valaších pod Hostýnem*. Rusava: Obecní úřad, 2002.
- FROLCOVÁ, Věra: „Stojí tyčka prostřed v dvoře“. K Sušilovu objevu milostných koled. In: Frolcová, Věra (ed.): *František Sušil (1804–1868). Odkaz a inspirace*. Rousínov – Brno: Etnologický ústav AV ČR, pracoviště Brno, 2004, s. 101–122.
- GALLAŠ, Josef Heřman Agapit: *Valaši v kraji Přerovském, praví Arkádové moravští, jejich posvátné hory, obyčejové a národní písně*. Frenštát pod Radhoštěm: Muzejní a vlastivědná společnost, 2005.
- GLETTLER, Monika – MÍŠKOVÁ, Alena (eds.): *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Essen: Klartext, 2001.
- HANIKA, Josef: Vom deutschen Anteil am Chodenbauerntum. Eine Forschungsaufgabe. In: Oberdorffer, Kurt – Schier, Bruno – Wostry, Wilhelm (eds.): *Wissenschaft im Volkstumskampf. Festschrift für Erich Gierach zu seinem 60. Geburtstag*. Reichenberg: Kraus, 1941, s. 233–250.
- HANIKA, Josef: Anfänge der hannakischen Stammescharakteristik im 18. Jahrhundert. *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren* 2, 1943, č. 4–5, s. 268–279.
- HANIKA, Josef: *Sippennamen und völkische Herkunft im Böhmischem-Mährischen Raum*. Prag: Volk und Reich Verlag, 1943.
- HANIKA, Josef: Die Mährischen Walachen. *Böhmen und Mähren* 5, 1944, č. 11–12, s. 243–248.
- HAUFFEN, Adolf – JUNGBAUER, Gustav: *Bibliographie der deutschen Volkskunde in Böhmen*. Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, 1931.
- HEILFURTH, Gerhard – WEBER-KELLERMANN, Ingeborg (eds.): *Europäische Kulturverflechtungen im Berich der volkstümlichen Überlieferung. Festschrift zum 65. Geburtstag Bruno Schiers*. Göttingen: Schwartz, 1967.
- JABŮRKOVÁ, Hana: MUDr. František Sova. *Zpravodaj Okresního vlastivědného muzea ve Vsetíně* 1990, s. 21–22.
- JANEČEK, Petr: Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v kontextu vývoje českých etnologických věd. *Studia ethnologica Pragensia* 2017, č. 1, s. 129–163.

- JERÁBEK, Richard: *Soupis etnografických a folkloristických příspěvků ve Sborníku Musejní společnosti ve Valašském Meziříčí*. Praha: Národopisná společnost československá, 1964.
- JERÁBEK, Richard: *Soupis národopisných příspěvků v regionálních časopisech Moravského Valaška*. Praha: Národopisná společnost československá, 1966.
- JERÁBEK, Richard (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997.
- JERÁBEK, Richard (ed.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 1. svazek. Biografická část*. Praha: Mladá fronta, 2007.
- JUNGBAUER, Gustav: Německý národopis v ČSR. In: Horák, Jiří – Chotek, Karel – Matiegka, Jindřich (eds.): *Československá vlastivěda. Řada II. Národopis*. Praha: Sfinx, 1936, s. 341–378.
- KOLÁR, Jaroslav (ed.): *Lidové hry z Moravy. Sbirka Julia Feifalika*. Praha: Odeon, 1986.
- KONRÁD, Ota: „...nicht mehr schuldig“. Das Fach- und Wissenschaftsverständnis des Volkskundlers Bruno Schier vor und nach 1945. *Acta Universitatis Carolinae. Studia Territorialia* 7, 2005, 333–364.
- KONRÁD, Ota: *Humanitní obory v době nacionálního socialismu. Srovnání univerzit v Lipsku, Vídni a v Praze*. Rukopis disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, 2007.
- KONRÁD, Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha: Karolinum, 2011.
- KRAMOLIŠ, Čeněk: Valašské zvyky a pověry. In: Kramoliš, Čeněk (ed.): *Almanach Valašského roku*. Rožnov pod Radhoštěm: Pořadatelstvo Valašského roku, 1925, s. 19–25.
- KULDA, Beneš Method: Der Aberglauben und die Volksbräuche in der Mährischen Walachei. In: *Schriften der historisch-statistischen Sektion*. Bd. IX. Brünn 1856, s. 67–132.
- KULDA, Beneš Method: Národní pověry a obyčeje v okolí Rožnovském na Moravě. *Časopis Matice moravské* 2, 1870, s. 91–96, s. 123–138, s. 187–199; 3, 1871, s. 37–47, s. 137–143, s. 188–193.
- KUNZ, Ludvík: *Soupis časopiseckých prací z Valaška a Záhoří. 1884–1964*. Brno: Moravské muzeum, Etnografický ústav, 1965.
- LOZOVIUK, Petr: Bruno Schier in der Slowakei. Ein vergessenes Kapitel der Wissenschaftsgeschichte. *Volkskunde in Sachsen* 16, 2004, s. 125–130.
- LOZOVIUK, Petr: Dějiny německy psaného národopisu v Čechách. Úvod do problematiky. In: Uherek, Zdeněk (ed.): *Kultura – společnost – tradice. II. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 13–51.

- LOZOVIUK, Petr: *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008.
- LOZOVIUK, Petr: Volkskunde als Nationalwissenschaft. In: Kaiserová, Kristina – Kunštát, Miroslav (eds.): *Die Suche nach dem Zentrum. Wissenschaftliche Institute und Bildungseinrichtungen der Deutschen in Böhmen (1800–1945)*. Münster – New York: Waxmann, 2014, s. 73–118.
- LOZOVIUK, Petr: Etnografie a spory o etnokulturní interpretaci „lidové kultury“. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 2, s. 119–127.
- MÍŠKOVÁ, Alena – NEUMÜLLER, Michael (eds.): *Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (Německá akademie věd v Praze). Materiály k dějinám a inventář archivního fondu / Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag). Materialien zu ihrer Geschichte und Inventar des Archivbestandes. 1891–1945*. Praha: Archiv AV ČR, 1994.
- MEZIHORÁK, František: *Hry o Moravu*. Praha: Mladá fronta, 1997.
- PETRAŇOVÁ, Lydia: Karel Chotek a jeho škola. In: Jünová Macková, Adéla – Woitsch, Jiří a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 71–92.
- RITTER z RITTERSBERKA, Jan: *České národní písně. Böhmisches Volkslieder*. Praha: Karel Barth, 1825.
- SCHROUBEK, Georg R.: Volksforschung im nationalen Spannungsbereich. *Zeitschrift für Volkskunde* 65, 1969, s. 216–223.
- SCHROUBEK, Georg R.: Isolation statt Kommunikation. Forschungsinteressen der deutschen und tschechischen Universitäts-Volkskunde in Prag. In: Seibt, Ferdinand (ed.): *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern*. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 26.–28. November 1982. München: R. Oldenbourg, 1984, s. 127–146.
- SCHROUBEK, Georg R.: Vorüberlegungen zu einer Bio-Bibliographie der deutschen Volkskunde in den böhmischen Ländern. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 41 (90), 1987, č. 2, s. 135–143.
- SMRČKA, Vít: *Dějiny psané národopisem*. Praha: Česká národopisná společnost, 2014.
- SUCHOMELOVÁ, Marcela: Obrázky z domova. Pražská sbírka německých lidových písní – Fond německých oblastí, 1894–1945. *Národopisný věstník* 28 (70), 2011, č. 1, s. 61–70.
- ŠENFELDOVÁ, Helena: *Dopisovatelé České národopisné společnosti. Soupis příspěvků*. Praha: Česká národopisná společnost, 2010.

- ŠIMŠA, Martin: „Prachstarý obyčej o králích“ – Svatodušní objížďka a její kontext. *Národopisná revue* 17, 2007, č. 1, s. 31–38.
- ŠISLER, Stanislav: Vznik a formování nacistického „slovanského bádání“ v Praze v letech 1940–1943. *Český lid* 78, 1991, s. 261–271.
- ŠTIKA, Jaroslav: *Valaši a Valašsko. O původu Valachů, valašské kolonizaci, vzniku a historii moravského Valašska a také o karpatských salaších*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007.
- THOŘOVÁ, Věra: Vznik Státního ústavu pro lidovou píseň a první léta jeho existence. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 50–61.
- TICHÁ, Jana: Prodává se za 15 krýcarů na stříbře. Přínos Josefa Luciana Kramoliše pro Kuldovy sběry. In: Drápala, Daniel (ed.): *Aktivity duchovních na poli vědy a kultury*. Rožnov pod Radhoštěm: Město Rožnov p. R., 2003, s. 35–38.
- TICHÁ, Jana: Člověk Valach v písemných pramenech a legendách (konec 18. – ¾ 19. století). In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Tělo jako kulturní fenomén. „Já nejsem dřevo, jsem duch a tělo“*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 2010, s. 205–215.
- TYLLNER, Lubomír – SUCHOMELOVÁ, Marcela (eds.): *Etnologický ústav Akademie věd České republiky 1905–2005*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005.
- URBANOVÁ, Svatava – DOKOUPIL, Lumír – IVÁNEK, Jakub – PUMPR, Pavel (eds.): *Valašsko. Historie a kultura II. Obživa*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2019.
- VÁCLAVEK, Matouš: *Moravské Valašsko. Lidopisné obrazy příspěvkem ke kulturním dějinám českým*. Vsetín: Matouš Václavek, 1894.
- VALEŠOVÁ, Barbora – KUTHANOVÁ, Veronika: Festivity vesnické komunity z pohledu školních kronik. Sondy do záznamů školních kronik vybraných lokalit z konce 19. století. *Národopisný věstník* 31 (73), 2014, č. 1, s. 45–63.
- VÝBORNÁ, Milena – HAVRÁNEK, Jan – KUČERA, Karel (eds.): *Disertace pražské university 1882–1945. II. Německá universita*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1965.
- WIEDEMANN, Andreas: *Nadace Reinharda Heydricha v Praze (1942–1945)*. Praha: Pražská edice, 2004.
- WEGER, Thobias: ‚Völkische‘ Wissenschaft zwischen Prag, Eger und München. Das Beispiel Josef Hanika. In: Brenner, Christiane (ed.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004. München: R. Oldenbourg, 2006, s. 177–208.

- WINTER, Tomáš – MACHALÍKOVÁ, Pavla (eds.): *Jdi na venkov! Výtvarné umění a lidová kultura v českých zemích 1800–1960*. Praha: Arbor vitae, 2019.
- ZÜCKERT, Martin: Edmund Schneeweis (1896–1964). Slawist und Volkskundler. Anpassung als Wissenschaftsstrategie? In: Glettler, Monika – Míšková, Alena (eds.): *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Essen: Klartext, 2001, s. 191–204.

Summary

Research Overlaps in the German-Language Ethnography of the Czech Lands in the 1930s and 1940s

The study deals with the German-language (Sudeten German) ethnography in the Czech lands, exemplifying it with an analysis and contextualization of a selected hand-written source concerning annual customs in Moravian Wallachia (Walter Repper: *Das Kirchenjahr und seine Feste bei den mährischen Walachen*). In his text, the author points out the parallelism in the development of Czech-language and German-language ethnographic research in the 19th and early 20th centuries. This research showed only rare overlaps and contacts between ethnically defined societies. However, the 1930s saw an increasing interest of German researchers in the culture of Slavic inhabitants of the Czech lands. This trend was based on the concept of “tribal ethnography” (stammheitliche Volkskunde) and it was consummated by the establishment of an independent department at German University in Prague, which focused on tribal history and ethnography of Moravia (Lehrstuhl für Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens). It is in the context of this Sudeten German ethnography’s orientation that Walter Repper’s manuscript about customs and habits in Moravian Wallachia is analysed. The manuscript is dated to 1939. The author of it studied at German University in Prague at the turn of the 1940s, and he wrote the work most probably as part of a students’ practical training. The content of the manuscript is compared with earlier published works about customary culture of Wallachia, and subsequently particular sources of inspiration are identified. The author of the study tries to highlight to which degree the focus of Repper’s work corresponds to the application of the “tribal ethnography” concept.

Key words

History of ethnology – Sudetenland ethnography – Moravian Wallachia – tribal ethnography (stammheitliche Volkskunde) – German University in Prague

Jubileum 125. výročí založení Polské národopisné společnosti [Polskie Towarzystwo Ludoznawcze]¹

Małgorzata Michalska, Ph.D.

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej, ul. Szewska 50/51, 50 139 WROCLAW (PL)
malgorzata.michalska@uwr.edu.pl
ORCID 0000-0002-5325-3007

Počátky

Polská národopisná společnost (PTL) slaví v roce 2020 své 125. výročí založení. Je to vhodná příležitost připomenout si nejdůležitější data z její historie² i vzhledem k tomu, že v tomto roce si připomínáme stejné výročí Národopisné výstavy československé, která nasměrovala národopisné bádání v českých zemích. Počátky Polské národopisné společnosti sahají do doby, kdy Polsko ztratilo vlastní státnost.³ Společnost byla založena ve Lvově v Haliči (rakouský zábor) 9. února 1895, jak uvádí Kazimiera Zawistowicz-Adamska, v „příznivé atmosféře svěžího intelektuálního a společenského života“ jako Národopisná společnost [Towarzystwo Ludoznawcze, TL].⁴ Snahy o její ustavení se uskutečnily už před několika lety v Krakově (Izydor Kopernicki, Seweryn Udziela a Adrian Baraniecki) i ve Lvově (Antoni Kalina, Jan Karłowicz, Zygmunt Wasilewski, Mikołaj Rybowski a Ivan Franko) ale bez úspěchu.⁵ V roce

---

1 Autorka se zabývá dějinami Polské národopisné společnosti a k tématu vydala MICHALSKA, Małgorzata: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze – przeszłość i teraźniejszość. In: Kruszewski, Zbigniew (ed.): *Towarzystwa naukowe w Polsce. Dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie*. Warszawa: Rada Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN 2, 2013, s. 93–103; též: Działalność Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie w latach I wojny światowej i w okresie dwudziestolecia międzywojennego. *Lud* 102, 2018, s. 101–122 (dostupné: <http://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/LUD/article/view/lud102.2018.03>) a také heslo do Encyklopedie Lvovské univerzity MICHALSKA, Małgorzata: Narodoznawcze towarzystwo u L'vovi. In: *Encyklopediâ 2, L-Â. L'viv: L'vivs'kij nacional'nij universitet im. Îvana Franka*, 2014, s. 183–184.

2 Vzhledem k vydání článku v *Národopisném věstníku* autorka předkládá také některé informace o polsko-české spolupráci v oblasti etnologických věd, související s činností PTL. Je to ale jen výběr. Nepochybně by stálo za to podívat se na tuto spolupráci poněkud šířeji v samostatné studii.

3 V průběhu 2. poloviny 18. století bylo Polsko velmocensky rozděleno mezi sousední státy Rusko, Prusko a Rakousko.

4 ZAWISTOWICZ-ADAMSKA, Kazimiera: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Dorobek, działalność, perspektywy rozwoju. *Lud* 59, 1975, s. 26.

5 Sprawy Towarzystwa. *Lud* 1, 1895, s. 29.

1894 se na Všeobecné zemské výstavě [Powszechna Wystawa Krajowa]⁶ ve Lvově konal Kongres polských spisovatelů a novinářů [Zjazd Literatów i Dziennikarzy Polskich], který založení Národopisné společnosti jednomyslně podpořil a vytvořil komisi, jejímž úkolem bylo toto rozhodnutí realizovat. Patřili do ní Antoni Kalina, Jan Baudouin de Courtenay, Henryk Biegeleisen, Ivan Franko, Jan Karłowicz, Edmund Kolbuszewski, Stanisław Ramułt a Mikołaj Rybowski. Komise připravila statut, který byl schválen „veleváženou císařsko-královskou vládou“.⁷

První valné shromáždění se konalo v sále Lvovské radnice 10. února 1895. Zúčastnilo se ho 64 osob. Jednání zahájil Antoni Kalina, pozdější rektor Univerzity Jana Kazimierze (UJK) ve Lvově a prezident společnosti v letech 1895–1905.⁸ Jeho zástupcem se stal Władysław Fedorowicz (majitel statku) a členové představenstva byli Henryk Biegeleisen (ředitel národní školy), Kazimierz Bruchnalski (profesor průmyslové školy), Ivan Franko (redaktor časopisu *Żitje i Slowo*), Edmund Kolbuszewski (spisovatel), Jan Niemiec (ředitel evangelické školy) a jejich zástupci: Stefan Ramułt (úředník Zemské úvěrové společnosti / Towarzystwo Ziemijskie Kredytowe), Antoni Rehman (profesor UJK), Mikołaj Rybowski (ředitel národní školy), Antoni Strzelecki (spisovatel) a kněz Leon Wałęga (profesor UJK a vicerektor semináře).⁹ V té době ještě neexistovaly polské akademické struktury nově vznikající vědecké disciplíny, protože první Katedra etnologie byla zřízena na Univerzitě Jana Kazimierze ve Lvově teprve o patnáct let později. V jejím čele stál Stanisław Ciszewski, poté Jan Czekanowski, prezident Polské národopisné společnosti v letech 1926–1945 a 1961–1964.

V roce založení společnosti se do ní přihlásilo 194 osob. Je třeba věnovat pozornost profesím, které zastupují, neboť mezi nimi byli ředitelé a učitelé veřejných škol, hudebních společností, inspektoři školních obvodů, akademičtí pracovníci Univerzity Jana Kazimierze ve Lvově a Jagellonské univerzity v Krakově, studenti filozofie a práva, duchovenstvo, spisovatelé a redaktori, jakož i úředníci různých institucí, včetně Ossolinea [Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Národní ústav Ossolińských] spolu s jeho ředitelem Wojciechem Kętrzyńským. Pocházeli hlavně ze Lvova, ale také z Krakova, Stanisławova a z třiceti tří dalších haličských měst. Velký počet učitelů

6 Jednalo se o výstavu hospodářských a kulturních úspěchů Haliče a prezentaci uměleckých děl i lidové kultury Haličko-vladiměřského království (Królestwo Galieji i Lodomerii; Königreich Galizien und Lodomerien).

7 Sprawy Towarzystwa, c. d., s. 29.

8 Dalšími prezidenty společnosti byli: Józef Kallenbach (1905–1910), Adam Antoni Kryński (1910–1914), Wilhelm Bruchnalski (1917–1926), Jan Czekanowski (1926–1945), Kazimierz Moszyński (1945–1953), Józef Gajek (1953–1956), Tadeusz Seweryn (1956–1961), Jan Czekanowski (1961–1964), Bolesław Olszewicz (1964–1967), Kazimiera Zawistowicz-Adamska (1967–1976), Anna Kutrzeba-Pojnarowa (1976), Bronisława Kopczyńska-Jaworska (1976–1980), Franciszek Wokroj (1980–1982), Anna Kowalska-Lewicka (1982–1989), Janina Hajduk-Nijakowska (1989–1990) a poté Zygmunt Kłodnicki (1990–1999), Dorota Simonides (1999–2005), Michał Buchowski (2005–2019) a Anna Weronika Brzezińska (od 2019 dosud).

9 Sprawy Towarzystwa. *Lud 1*, 1895, s. 29–30.

(padesát tři) byl spojen s poměrně dobře rozvinutým vzděláváním v Haliči. Členové často pocházeli z rolnických vrstev a sympatizovali s mladým národním hnutím, a tak se dobrovolně připojili k nově vytvořené společnosti a pokusili se studovat lidovou (vesnickou) kulturu.¹⁰ V jejích řadách byli kromě Poláků i zástupci rozvíjející se ukrajinské národnosti jako Ivan Franko, Aleksander Kolessa a Kyrylo Studynskij.¹¹ Statuta uvádí, že účelem Národopisné společnosti je „odborné studium lidu polského, ruského a sousední zemi a šířit o něm shromážděné vědomosti“.¹²

První zasedání představenstva se konalo den po valném shromáždění, tj. 10. února 1895, během kterého bylo mimo jiné rozhodnuto o závazku předsednictva navázat kontakty se spřízněnými společnostmi v zemi, především s Krakovskou akademií umění a věd [Krakowska Akademia Umiejętności] a v zahraničí (v prvních letech existence Národopisné společnosti to byly Slezská národopisná společnost ve Vratislavi [Schlesische Gesellschaft für Volkskunde], Národopisný spolek v Berlíně [Verein für Volkskunde], Carská geografická společnost v Petrohradě [Imperatorskoe Geografičeskoe Obščestvo] a Společnost přátel věd v Poznani [Towarzystwo Przyjaciół Nauk]¹³ a s redaktory polských a zahraničních časopisů.¹⁴ Bylo také schváleno organizování měsíčních vědeckých setkání v kombinaci s přednáškou a diskusí.¹⁵ První z nich se konalo 28. února 1895 na Lvovské Univerzitě Jana Kazimierze, kde Ivan Franko hovořil *O současných směrech v národopisu* [Współczesnie kierunki w ludoznawstwie]. Zúčastnilo se ho asi čtyřicet osob, které byly členy společnosti i pozvanými hosty.¹⁶

Na druhém zasedání představenstva 23. února 1895 bylo rozhodnuto o zřízení vědeckých sekcí: geografické, které předsedal Antoni Rehman, antropologické (Benedykt Dybowski), průmyslové (Władysław Rebczyński), hudební (Mieczysław Sołtys), lingvistické (Antoni Kalina) a literární (de facto folklorní) v čele s Henrykem Biegeleisenem. Na dalším zasedání byla vytvořena sekce archeologická (Aleksander Czołowski), lidových přírodních věd (Władysław Niemiłowicz) a sociologická (Ivan Franko).¹⁷ Jak píše Zbigniew Jasiewicz, díky zřízení tolika

10 KAPELUŚ, Helena: „Lud”. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie (1895–1918). In: Kapełuś, Helena – Krzyżanowski, Julian (eds.): *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982, s. 338–339.

11 KŁODNICKI, Zygmunt (ed.): *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895–1995)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997, s. 15–16.

12 Tamtéž, s. 16.

13 Tamtéž, s. 18.

14 Díky tomuto úsilí se dnes může knihovna PTL chlubit souvislou řadou některých časopiseckých titulů vydávaných od 19. století až do současné doby. Patří mezi ně: „Man“, „Český lid“, „Národopisný věstník“, „Zeitschrift für Ethnologie“, „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“ a „Anthropos“.

15 Sprawy Towarzystwa, c. d., s. 30.

16 Tamtéž, s. 31. Celý text projevu viz FRANKO, Iwan: Najnowsze prądy w ludoznawstwie. *Lud* 1, 1895, s. 4–16.

17 Sprawy Towarzystwa, c. d., s. 30.

sekcí měl být rozsah činnosti společnosti široký, daleko za cíli dobového národopisu a přibližující se přístupům moderní antropologie.¹⁸ Tento druh aktivit v pozměněném vzorci a struktuře pokračoval i po první světové válce.¹⁹

Meziválečné období

V meziválečném období fungovala Národopisná společnost za silné podpory Lvovské Univerzity Jana Kazimierze a její Katedry etnologie. Nepochybně důležitou postavou tohoto období, možná nejdůležitější, byl Adam Fischer. V roce 1910 převzal redakci *Ludu*, v roce 1911 se stal tajemníkem společnosti a od roku 1934 také převzal redakci *Prac Etnograficznych*. Současně se zabýval knihovnou a archivem společnosti a prováděl výměnu domácích a zahraničních publikací. Všechny tyto funkce vykonával až do své smrti v roce 1943. Jeho zásluhou je také to, že archiv a knihovna společnosti přežila těžké období druhé světové války a po jeho smrti také díky jeho manželce Oldze a synovi Władysławovi.²⁰

Doba po druhé světové válce

Po druhé světové válce se politická situace ve střední a východní Evropě zásadně změnila. Lvov se dostal mimo hranice poválečného Polska.²¹ V roce 1945, ještě před koncem válečných operací, Józef Gajek spolu s Leonem Halbanem a Janem Czekanowskim znovu aktivovali činnost společnosti, a to v Lublinu, kde měla své sídlo až do roku 1951. Poté byla přemístěna do Poznaň a od roku 1953 se nachází spolu s knihovnou a archivem ve Vratislavi [Wrocław]. Byla sem přenesena na základě pozvání tehdejšího rektora Vratislavské univerzity Jana Mydlarského (také člena PTL).²² Stejně jako v meziválečném období, kdy se společnost stala součástí obrazu Univerzity Jana Kazimierze ve Lvově, tak od výše uvedeného roku 1953 až podnes ji úzké vazby pojí právě s Vratislavskou univerzitou.

18 JASIEWICZ, Zbigniew: *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)*. Poznań: Wydawnictwo Instytutu im. Oskara Kolberga, 2011, s. 210–211.

19 Podrobné zpracování historie a činnosti sekcí vyžaduje samostatné studium. V současné době lze sekce vytvářet při hlavním výboru PTL, ale i v jednotlivých odděleních. V roce 2012 byla vytvořena sekce lidových krojů, v dalších letech sekce metodologická (2013), muzeologická (2014), folklorní (2014), historické antropologie (2015–2019), asijských studií (2016), kulturního dědictví a paměti (2017), ukrajinských studií (2018) a sekce antropologie stravy (2019).

20 SUCHECKA, Paulina: Korespondencja Adama Fischera w zbiorach Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. In: Jasiewicz, Zbigniew – Karwicka, Teresa (eds.): *Przeszłość etnologii polskiej w jej teraźniejszości*. Poznań: Dalet, 2001, s. 71–72.

21 S nově vtyčenými hranicemi poválečného Polska v roce 1945 se východní část Haliče se Lvovem stala součástí Ukrajiny (Sovětského svazu).

22 Více píše o vratislavském období a vztahu mezi PTL a vratislavským etnografickým prostředím KŁODNICKI, Zygmunt: *Polskie Towarzystwo Ludoznawcze i jego znaczenie dla środowiska etnograficznego we Wrocławiu. Zeszyty Etnologii Wrocławskiej* 1 (8), 2006, s. 103–106.

Organizační struktura

Téměř od samého počátku existence společnosti byla povolena oddělení v místech, která, jak si můžeme přečíst v prvním ročníku *Ludu*, „budou centra, spojujícími v sobě činnost Společnosti na poli národopisných studií v příslušných oblastech a řídicí práci členů za určitých přesně stanovených podmínek. Zejména ta místa, která v předchozích národopisných studiích vůbec nebyla zastoupena, nebo jen okrajově, budou předmětem pečlivé pozornosti Společnosti; stejně jako etnografické hranice, polské kolonie v rusínské oblasti, obdobně jako rusínské kolonie v polské, teritoriální rozmístění jednotlivých nářečí – zaujmou jedno z nejdůležitějších míst v programu činnosti Společnosti.“²³ V roce 1897 přijalo představenstvo „Předpisy pro oddělení Národopisné společnosti“ [Regulamin dla oddziałów Towarzystwa Ludoznawczego].²⁴ První bylo vytvořeno ve stejném roce v Buczaczu, další uvedli v život ve Wieliczce, Krakově, Tarnově, Tatarowě a Krzeszowicích.

Po druhé světové válce v roce 1947 byl název Národopisné společnosti změněn na Polskou národopisnou společnost. Byla vytvořena nová struktura oddělení, takže v současné době jich je 15 v různých polských městech (Białystok, Bytom, Ciechanów, Cieszyn, Gdaňsk, Krakov, Lublin, Lodž, Mszana Dolna, Opole, Poznaň, Toruň, Varšava, Vratislav, Zielona Góra). Společnost má přes 600 členů, kteří se setkávají v různých polských městech na každoročních valných shromážděních delegátů doprovázených vědeckými konferencemi.

Kromě řádného členství uděluje Polská národopisná společnost členství čestné. Přijali je také Češi Lubor Niederle z Prahy (1926), Otakar Nahodil (1956) také z Prahy, Dimitr Krandžalov (1956) a Jiří Damborský (1956), oba z Olomouce, Ludvík Kunz (1957) z Brna, Jiří Horák (1974) z Prahy a Miroslav Válka (2015) z Brna.

Vydavatelská činnost

Tiskovým orgánem Polské národopisné společnosti je po celou dobu její existence až podnes časopis *Lud*, jehož vydávání bylo schváleno na třetím zasedání představenstva 16. března 1895 a již na začátku dubna vyšlo první číslo.²⁵ Jeho název měl navazovat na edici regionálních monografií Oskara Kolberga – *Lud. Jego zwyczaj, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce* [Lid. Jeho zvyky, způsob života, mluva, podání, přísloví, obřady, pověrečné představy, hry, písně, hudba a tance]. V prvním ročníku můžeme číst, že: „Program časopisu je vymezen statutem a úzce souvisí s organizací a prací Společnosti. Proto uveřejní materiály související s národopisnými studii, které mu poskytnou členové Společnosti; bude věnovat pozornost charakteristickým rysům lidového života, které si především zaslouží prozkoumání; poskytne pokyny těm, kteří mají možnost a jsou

23 Słowo wstępne. *Lud* 1, 1895, s. 1.

24 Regulamin dla oddziałów Towarzystwa Ludoznawczego. *Lud* 4, 1898, s. 101–105.

25 Sprawy Towarzystwa, c. d., s. 30; *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, c. d., s. 172.

ochotni se podílet na práci Společnosti a kteří dosud nemají dostatečné znalosti v této oblasti. Vedle toho úkolem časopisu bude shromážděný národopisný materiál dát k dispozici vědeckému zpracování a publikovat nezávislé bádání z oblasti národopisu. Bude se snažit udržovat národopisná studia na takové úrovni, jakou jim dali domácí nebo zahraniční vědci. S ohledem na široké kruhy naší [polské] společnosti budeme se snažit co nejvíce zpřístupnit teoretické poznatky všem. Za tímto účelem se vyhneme vědeckému balastu a akademickým rozpravám a místo toho budeme poskytovat shrnutí výsledků výzkumu provedeného v určitých otázkách. Abychom naši [polskou] společnost seznámili s národopisnou vědou a jejím vývojem, poskytneme přehled, pokud možno přesný, o národopisných pracích a o dílech, které mají jakoukoliv souvislost s národopisem. Budeme také podrobovat vědecká díla polských badatelů i cizích, zabývajících se otázkami národopisu, hodnocení, ale vždy se pokusíme o kritiku objektivní a spravedlivou [...]. Časopis jako orgán Národopisné společnosti nemůže nechat bez povšimnutí její činnost. Bude tedy obsahovat zprávy o zasedáních představenstva, vědeckých měsíčních shromážděních členů, schůzkách jednotlivých oddělení a vše, co souvisí se Společností. Tím budou členové vždy informováni o stavu a vývoji Společnosti a na druhé straně bude udržována nepřetržitá komunikace mezi představenstvem a členy.“²⁶

Se změnou diskurzu v etnologických a antropologických vědách se profil časopisu *Lud* v průběhu uplynulých desetiletích měnil. Jeho šéfredaktory byli: Karol Potkański, Seweryn Udziela, Józef Kallenbach, Adam Fischer, Józef Gajek, Tadeusz Seweryn, Józef Burszta, Zbigniew Jasiewicz a Danuta Penkala-Gawęcka. V současné době tuto funkci vykonává Wojciech Dohnal. Od roku 1990 je spoluvydavatel *Ludu* Komitét etnologických věd Polské akademie věd [Komitét Nauk Etnologicznych Polskiej Akademii Nauk].

Kromě výše uvedeného časopisu *Lud* vydává Polská národopisná společnost další tři periodika: *Literatura Ludowa*, jediný folkloristický časopis v Polsku, tištěný od roku 1957, *Łódzkie Studia Etnograficzne* (od 1959) a *Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej* (od roku 2014). Je také vydavatelem devíti edičních řad. První pod názvem *Prace Etnograficzne* byla vytvořena už ve Lvově v meziválečném období, kdy v rámci ní bylo vydáno pět svazků. Všechny se týkaly tématu východního Polska (území Lemků, Bojků a Huculů) a původně byly zamýšleny jako „zasvěcená všeobecná etnografie našich hor“.²⁷ Po druhé světové válce byla tato ediční řada v roce 1947 obnovena v Lublinu a od té doby se objevuje pod názvem *Prace i Materiały Etnograficzne*. Tematika publikovaných prací se týká hlavně oblasti Polska. Další edice byly vytvořeny po druhé světové válce a jsou to: *Prace Etnologiczne* (od roku 1947), *Atlas Polskich Strojów Ludowych* (od 1949), *Archiwum Etnograficzne* (od 1951), *Biblioteka Popularnonaukowa* (od 1958, v roce 2013 změněna na *Kultury Popularne Świata*), *Biblioteka Zesłańca* (od 1991),

²⁶ Słowo wstępne, c. d., s. 1.

²⁷ Formulace redakce ve čísle 1 z roku 1934.

Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego (od 1993), *Biblioteka Literatury Ludowej* (od 1995) a *Dziedzictwo Kulturowe* (od 1996). Vytvoření této poslední edice souviselo se zavedením regionálního vzdělávání do škol. Členové Polské národopisné společnosti se účastnili přípravy programů a ministerských konzultací.

Společnost také spolupracuje s Polským antropologickým ústavem [Polski Instytut Antropologiczny] v oblasti digitalizace časopisů.

Knihovna

Myšlenka založení knihovny společnosti se zrodila na začátku její činnosti.²⁸ V současné době má přes 60 tisíc svazků a je největší odbornou knihovnou v oboru etnologie, sociokulturní antropologie a folkloristiky v Polsku. Získává mimo jiné své jedinečné fondy díky výměně publikací s 116 vědeckými a kulturními institucemi světa a s 45 národními. Její sbírky využívají jak polští, tak i zahraniční vědci, studenti etnologie, kulturní antropologie a příbuzných oborů. Součástí digitální knihovny Univerzitní knihovny ve Vratislavi jsou také sbírky Polské národopisné společnosti. V současné době je to 2900 položek, převážně archivních.

Archiv

Archiv průběžně shromažďuje dokumentaci společnosti od působení ve Lvově až do dneška; pokrývá jak činnost představenstva, tak i regionálních oddělení a tematicky zaměřených sekcí. Obsahuje korespondenci společnosti s vědeckými a kulturními institucemi v zemi a ve světě. V archivu jsou také mimořádně cenné rukopisy předních polských etnologů (včetně Stanisława Poniatowského, Jana Kubaryho, Adama Fischera, Wincenteho Pola) a materiály z terénních výzkumů. Fondy narůstají i díky darům soukromých osob a institucí. Rukopisy, strojopisy a dokumenty z let 1939–1956 týkající se vyhnanství do bývalého SSSR (na Sibiř) se shromažďují až po roce 1989 (v současné době má kolekce 951 souborů).²⁹

Centrum pro etnografickou dokumentaci a informace (ODiIE)

ODiIE [Ośrodek Dokumentacji i Informacji Etnograficznej] bylo založeno v Lodži (1968), kde má své sídlo dodnes, z iniciativy Kazimierzy Zawistowicz-Adamske. V letech 1970–2011 řídila jeho činnost Bronisława Kopczyńska-Jaworska, v letech 2011–2019 Inga Kuźma a od roku 2019 Alicja Piotrowska. Jeho hlavním účelem bylo shromažďovat informace o polském vědeckém životě, folklorních aktivitách a o publicistice v oblasti etnografie, etnologie, sociokulturní antropologie, folkloristiky a souvisejících věd. Dnes se zaměřuje na vytváření

---

²⁸ Sprawy Towarzystwa, c. d., s. 31.

²⁹ Informace získané ze zpráv o činnosti archivu PTL a z webové stránky www.ptl.info.pl.

bibliografických databází etnologických věd. Na jejich základě bylo vydáno pět svazků bibliografie polské etnografie za roky 1961–1990, dva svazky retrospektivní bibliografie za roky 1926–1939, bibliografie *Ludu* za roky 1895–1985 a *Literatury Ludowej* za roky 1957–1980. Mimo jiné byla počítačová bibliografická databáze použita pro vytvoření selektivních výborů z evropských zdrojů, jako jsou: International Bibliography of Social Science/Anthropology (zveřejněná na podnět UNESCO, redakce v Londýně) a Internationale Volkskundliche Bibliographie (publikovaná do roku 1999 pod záštitou SIEF a Deutsche Gesellschaft für Volkskunde; verze tištěná IVB přestala být vydávána po roce 1999, ale v elektronické verzi se objevovala ještě v roce 2010). V letech 2003–2007 byly v rámci výzkumného projektu *Bibliografia Etnografii Polskiej w Internecie* modernizovány a propojeny všechny počítačové bibliografické databáze pro potřeby internetu a zpřístupněny na www.bep.uni.lodz.pl. Tato bibliografie je pravidelně aktualizována.³⁰

Vybrané formy činnosti

Krátce po druhé světové válce se objevila iniciativa směřující na vytvoření etnografického atlasu polského území.³¹ V březnu 1947 se na Katedře slovanské etnografie Jagellonské univerzity konala konference pořádaná Polskou národopisnou společností, jejímž cílem bylo stanovení postupu a metod práce na *Polském etnografickém atlasu* [Polski Atlas Etnograficzny, PAE].³² Jeho redaktorem se stal Józef Gajek. V roce 1953 vstoupil PAE do struktur nově vzniklého Ústavu dějin hmotné kultury Polské akademie věd [Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk].³³ Do začátku 90. let byl PAE aktivní ve Vratislavi a poté byl přesunut do Cieszyna.

V důsledku úsilí Polské národopisné společnosti se v roce 1960 tehdejší státní úřady rozhodly zveřejnit všechna díla Oskara Kolberga jako jednu z památek k výročí tisíciletí polského státu. Práce začaly ale ve Vratislavi o něco dříve, protože v roce 1958 tzv. Kolbergovo pracoviště provozoval Józef Gajek. O dva roky později se redakce, která byla stále součástí společnosti, přestěhovala do Poznaně. Zde její práce řídil Józef Burszta. V roce 1997 byl v tomto městě zřízen nezávislý Institut Oskara Kolberga, který pokračuje v práci zahájené Polskou národopisnou společností. Dosud bylo publikováno přes 80 svazků díla Oskara Kolberga.³⁴

Členové PTL realizují mnoho vědeckých projektů a grantů. Více se o nich můžeme dočíst na webových stránkách společnosti.

V reakci na společenskou potřeby bylo v roce 2018 zřízeno Pracoviště otevřeného vzdělávání [Pracownia Edukacji Otwierającej], které zahrnuje „*interkulturní*,

30 Informace získané ze zpráv ODiE a z webových stránek www.ptl.info.pl.

31 CZEKANOWSKI, Jan: Półwiecie Towarzystwa Ludoznawczego. *Lud* 36, 1946, s. 83.

32 KŁODNICKI, Zygmunt (ed.): *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, c. d., s. 46.

33 Pozdější Ústav archeologie a etnologie PAN [Instytut Archeologii i Etnologii PAN].

34 Více informací na internetové stránce Ústavu Oskara Kolberga: www.oskarkolberg.pl.

multikulturní, genderové, občanské, regionální, emancipační, rovné a antidiskriminační vzdělávání“.³⁵ Jeho účelem je působit proti uzavřenosti společnosti a budovat demokratické občanské společenství „*respektující zásady humanismu, které také formují antropologický étos*“.³⁶

Pod záštitou Polské národopisné společnosti se konají také výstavy, oslavy výročí, konference a aktivity jiných sdružení a institucí. Společnost provádí ve velkém měřítku popularizační aktivity.

Mezinárodní spolupráce

O širokém mezinárodním vlivu Polské národopisné společnosti už v době jejího založení svědčí skutečnost, že se do jejích řad dostali korespondenti z celé střední a východní Evropy.³⁷ Byli to Władysław Nehring z Vratislavi, Aleksander Brückner z Berlína, Jan Witort z Poniewieży [Panevézy na Litvě], Michael Haberlandt z Vídně, Klemens Koehler a Władysław Lebiński, oba z Poznaně a také Češi Jiří Polívka (slavista, filolog, literární vědec a folklorista),³⁸ Lubor Niederle (antropolog, archeolog, etnograf, historik, slavista a univerzitní učitel),³⁹ František Řehoř (sběratel a novinář)⁴⁰ a Čeněk Zíbrt (kulturní historik, redaktor, knihovník a bibliograf)⁴¹ – všichni z Prahy a František Bartoš (lingvista, národopisec a pedagog)⁴² z Brna.⁴³ Postupem času se k nim přidali Adolf Černý z Prahy (sorabista, diplomat a slavista),⁴⁴ Jan Baudouin de Courtenay (z Petrohradu)⁴⁵ a Karol Bołsunowski (z Kyjeva).⁴⁶

35 Internetová stránka Polské národopisné společnosti: <http://ptl.info.pl/pracownia/opis-projektu> (cit. 2. 4. 2020).

36 Více k tomu tématu na internetové stránce PTL: <http://ptl.info.pl/pracownia/opis-projektu> (cit. 2. 4. 2020).

37 KŁODNICKI, Zygmunt (ed.): *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, c. d., s. 177–178.

38 [jj]: Polívka Jiří. In: Jeřábek, Richard (ed.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I. Biografická část*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 177–178.

39 [sb + rj]: Niederle Lubor. In: Jeřábek, Richard (ed.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I. Biografická část*, c. d., s. 158–160.

40 [rj] Řehoř František. In: Jeřábek, Richard (ed.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I. Biografická část*, c. d., s. 190.

41 [vsch + rj]: Zíbrt Čeněk. In: Jeřábek, Richard (ed.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I. Biografická část*, c. d., s. 263–264.

42 [rj]: Bartoš František. In: Jeřábek, Richard (ed.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I. Biografická část*, c. d., s. 20–21. Je zajímavé, že v případě životopisů vědců uvedených v poznámkách pod čarou č. 38–42, kteří jsou uvedeni v práci *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I. Biografická část*, nenajdeme žádnou zmínku, že šlo o korespondenty polské Národopisné společnosti [Towarzystwo Ludoznawcze].

43 Sprawy Towarzystwa, c. d., s. 223–224; *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, c. d., s. 18.

44 KŁODNICKI, Zygmunt (ed.): *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, c. d., s. 40–41.

45 Figuruje v přehledu za roky 1911–1918 i později, byť de facto v r. 1906 zemřel.

46 Sprawozdanie z czynności Wydziału Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie za lata 1911–1918. *Lud* 20, 1919, s. 328.

V Archivu PTL najdeme mimo jiné korespondenci Adama Fischera s Luborem Niederlem z let 1925–1931,⁴⁷ Jiřím Polívkou z let 1899–1929,⁴⁸ Františkem Pospíšilem z let 1911–1935,⁴⁹ Drahomírou Stránskou⁵⁰ a s Antonínem Václavíkem z let 1931–1936.⁵¹ Z meziválečného období pochází také korespondence Adama Fischera s Piotrem Bogatyrevem, Klimentem Čermákem, Ludvíkem Kubou, Josefem Pátou, Vilémem Pražákem, Janem Soukopem, Františkem Štampachem a s Čenkem Zíbrtem.⁵² Korespondence se týkala především aktuálních publikací a jejich výměny.

Dnes společnost spolupracuje se sdruženími s podobným profilem činnosti, včetně zahraničních, jako např. s Českou národopisnou společností.⁵³ Mezi českými institucemi, s nimiž PTL udržuje kontakt zejména v oblasti výměny publikací, lze zmínit Etnografický ústav Moravského zemského muzea v Brně, Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity ve stejném městě, Filozofickou fakultu Univerzity Palackého a Vlastivědné muzeum v Olomouci, Slezské zemské muzeum v Opavě, Slovanský ústav a Etnologický ústav Akademie věd ČR v Praze, Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Knihovnu Národního muzea rovněž v hlavním městě České republiky, Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm a Národní ústav lidové kultury ve Strážnici.

Polská národopisná společnost je členem Světové rady antropologických asociací (WCAA) a expertní organizace v Mezinárodním výboru UNESCO pro nehmotné kulturní dědictví (jediná z Polska).

Závěr

Mnohokrát spolu s rozvojem zájmů členů společnosti a s profilem etnologické vědy byly vedeny diskuse o změně názvu Polské národopisné společnosti. Poslední proběhla minulý rok. Vždy skončily rozhodnutím držet se současného názvu, čímž se odkazovalo na tradici a na dědictví zakladatelů. V roce 2008 byla do statutu zavedena preambule, která odráží současnou situaci ve vědách o člověku a jeho kultuře. Zde je její obsah: „*Polská národopisná společnost, která existuje od roku*

47 Archiv Polské národopisné společnosti, inv. č. 591.

48 Archiv Polské národopisné společnosti, inv. č. 592. V jednom z dopisů oznamuje svůj příjezd s referátem o českých pohádkách na III. Kongres polských historiků v Krakově v r. 1900, na kterém se také podílela Národopisná společnost.

49 Archiv Polské národopisné společnosti, inv. č. 593.

50 Archiv Polské národopisné společnosti, inv. č. 595.

51 Archiv Polské národopisné společnosti, inv. č. 597.

52 Archiv Polské národopisné společnosti, inv. č. 600.

53 V letech 2010–2016 se sjezdů PTL účastnili zástupci Hlavního výboru České národopisné společnosti doc. Miroslav Válka (Toruň, Opole, Poznaň, Lublin, Lwów, Wrocław), který zveřejnil zprávy o těchto setkáních v *Národopisném věstníku*, doc. Daniel Drápala (Opole), PhDr. Helena Beránková (Lwów, Wrocław).

1895, dokumentuje, rozvíjí a propaguje znalosti o historických a současných kulturách světa, včetně forem lidových, neelitních a populárních kultur. Šíří myšlenky tolerance a mezikulturní edukace. V návaznosti na úspěchy národopisců, etnografů a folkloristů rozvíjí kreativně nashromážděné znalosti z těchto oborů a z etnologie a kulturní a sociální antropologii (dále společně označované jako „antropologie“).“

Jubilejní oslavy u příležitosti 100. výročí Polské národopisné společnosti byly uspořádány ve Vratislavi v roce 1995. Zúčastnili se jich členové společnosti i zástupci příbuzných zahraničních organizací. Delegace Polské národopisné společnosti se vydala také do Lvova, aby vzdala hold svým zakladatelům v místě, kde začala její historie. V roce 2015 se ve Lvově oslavilo 120. výročí založení společnosti. Konalo se zde valné shromáždění delegatů, stejně jako mezinárodní konference *Polská a ukrajinská etnologie dnes. Kontinuita a perspektivy*. V rámci programu byly položeny květiny na Łyczakowském hřbitově, na hrobech Antoniho Kaliny a Adama Fischera a proběhla také exkurze po stopách Lvovské etnologie. Oslava 125. výročí Polské národopisné společnosti je naplánována na září 2020 v rodném domě Oskara Kolberga ve městě Przysucha (Mazovském vojvodství).

Prameny

Archiv Polské národopisné společnosti (PTL), Wrocław, inv. č. 591.
 Archiv Polské národopisné společnosti (PTL), Wrocław, inv. č. 592.
 Archiv Polské národopisné společnosti (PTL), Wrocław, inv. č. 593.
 Archiv Polské národopisné společnosti (PTL), Wrocław, inv. č. 595.
 Archiv Polské národopisné společnosti (PTL), Wrocław, inv. č. 597.
 Archiv Polské národopisné společnosti (PTL), Wrocław, inv. č. 600.

Literatura

CZEKANOWSKI, Jan: Półwiecze Towarzystwa Ludoznawczego. *Lud* 36, 1946, s. 33–88.
 FRANKO, Ivan: Najnowsze prądy w ludoznawstwie. *Lud* 1, 1895, s. 4–16.
 JASIEWICZ, Zbigniew: *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)*. Poznań: Wydawnictwo Instytutu im. Oskara Kolberga, 2011.
 JEŘÁBEK, Richard (ed.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I. Biografická část*. Praha: Mladá fronta, 2007.
 KAPELUŚ, Helena: „Lud“. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie (1895–1918). In: Kapeluś, Helena – Krzyżanowski, Julian (eds.): *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982, s. 338–390.

- KŁODNICKI, Zygmunt: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze i jego znaczenie dla środowiska etnograficznego we Wrocławiu. *Zeszyty Etnologii Wrocławskiej* 1 (8), 2006, s. 103–106.
- KŁODNICKI, Zygmunt (ed.): *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895–1995)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997.
- MICHALSKA, Małgorzata: Działalność Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie w latach I wojny światowej i w okresie dwudziestolecia międzywojennego. *Lud* 102, 2018, s. 101–122, (dostępne <http://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/LUD/article/view/lud102.2018.03>).
- MICHALSKA, Małgorzata: Narodoznave tovaristvo u L'vovi. In: *Enciklopediâ 2, L-Â. L'viv: L'vivs'kij nacional'nij universitet im. Îvana Franka*, 2014, s. 183–184.
- MICHALSKA, Małgorzata: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze – przeszłość i teraźniejszość. In: Kruszewski, Zbigniew (ed.): *Towarzystwa naukowe w Polsce. Dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie*. Warszawa: Rada Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN, 2013, t. 2, s. 93–103.
- Regulamin dla oddziałów Towarzystwa Ludoznawczego. *Lud* 4, 1898, s. 101–105.
- Słowo wstępne. *Lud* 1, 1895, s. 1.
- Sprawozdanie z czynności Wydziału Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie za lata 1911–1918. *Lud* 20, 1919, s. 311–331.
- Sprawy Towarzystwa. *Lud* 1 1895, s. 29–31, 223–224.
- SUCHECKA, Paulina: Korespondencja Adama Fischera w zbiorach Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. In: Jasiewicz, Zbigniew – Karwicka, Teresa (eds.): *Przeszłość etnologii polskiej w jej teraźniejszości*. Poznań: Dalet, 2001, s. 71–78.
- ZAWISTOWICZ-ADAMSKA, Kazimiera: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Dorobek, działalność, perspektywy rozwoju. *Lud* 59, 1975, s. 23–47.

Internetové zdroje

Instytut Oskara Kolberga, dostępne na: www.oskarkolberg.pl
Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, dostępne na: www.ptl.info.pl

Summary

The 125th Anniversary of the Establishment of the Polish Ethnological Society

Polish Ethnological Society (PES) [Polskie Towarzystwo Ludoznawcze] was established on the 9th February, 1895 in Lviv as Ethnological Society [Towarzystwo Ludoznawcze]. The name was changed in 1947. This article presents the most important facts from the history of PES (the beginnings, twenty years of interwar period, times after the Second World War) as well as organizational structure (branches and sections) and various activities (publishing, library, archives, Center for Ethnographic Documentation and Information [Ośrodek Dokumentacji i Informacji Etnograficznej], Polish Ethnographic Atlas [Polski Atlas Etnograficzny], Kolberg's Center [Pracownia Kolbergowska], Opening Education Center [Pracownia Edukacji Otwierającej] and others). International cooperation was also described, including Czech threads. A crucial moment in the functioning of the Society was the change of borders in Central Europe after the Second World War. Lviv was left outside Poland and the head office was moved first to Lublin, then to Poznan. Since 1953 it has been located in Wrocław.

Key words

Polish Ethnological Society [Polskie Towarzystwo Ludoznawcze] – anniversary – journal *Lud* – history – activity

Nosenie na hlave ako archaický spôsob transportu nákladov v európskom priestore

Doc. Mgr. Katarína Slobodová Nováková, Ph.D.

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Námestie J. Herdu 2, 917 01 TRNAVA (SK)
katarina.novakova@ucm.sk

Úvod

Medzi najjednoduchšie formy transportu patrí preprava ľudskou silou, v odbornej literatúre označovaná tiež ako ľudský transport. Tento spôsob prepravy závisí od vlastností a váhy prenášaných predmetov, ako aj od prírodných a hospodársko-sociálnych podmienok. Veľký vplyv majú pochopiteľne i kultúrne tradície, prirodzená delba práce medzi pohlaviami, generáciami, ako i civilizačný vývoj a s ním spojené kultúrne inovácie v spôsobe života. Tradičné spôsoby transportu a dopravy boli stáročia úzko späté s tradičnou roľníckou kultúrou. V súdobých podmienkach agrárnej spoločnosti tradičnú roľnícku kultúru charakterizovalo optimálne využitie človeka, pôdy, dobytka, poľnohospodárskeho náradia i zodpovedajúcich spôsobov dopravy a tvorilo harmonické spojenie práce, spotreby a skúseností. Práca roľníka bola odjakživa nielen spôsobom adaptácie na prírodné prostredie a na získanie potrebných potravín a surovín, ale i napĺňaním vlastnej kultúrnej identity.¹ Stáročiami nadobúdala svoje charakteristické znaky a vyhranila sa do mnohých regionálnych podôb. Zodpovedali im aj spôsoby tradičného transportu a dopravy, spojené s denným, ročným cyklom roľníckej práce, ale i s rôznymi príležitosťami neroľníckeho charakteru. Je preto prirodzené, že štúdium tradičných prostriedkov transportu a dopravy sa v doterajších etnologických výskumoch spájalo predovšetkým s agrárnou kultúrou a tradičným chovom hospodárskych zvierat, pretože prostriedky transportu a dopravy patrili k inventáru každého roľníckeho hospodárstva.

Zo spoločenskovedných disciplín sa nosením nákladov zaoberá predovšetkým etnológia, ktorá skúma tradičný ľudový transport, transportné pomôcky a dopravu v rôznych etnických, sociálnych a kultúrno-historických súvislostiach. Etnologický pohľad na transport a dopravu si však vyžaduje viac ako len morfológický opis a typologické začlenenie jednotlivých spôsobov transportu a prostriedkov dopravy. Ich problematika súvisí aj s tradičnými neroľníckymi zamestnaniami, ako i s výrobou

1 SLAVKOVSKÝ, Peter: *S nošou za industrializáciou krajiny*. Bratislava: Veda, 2014, s. 7.

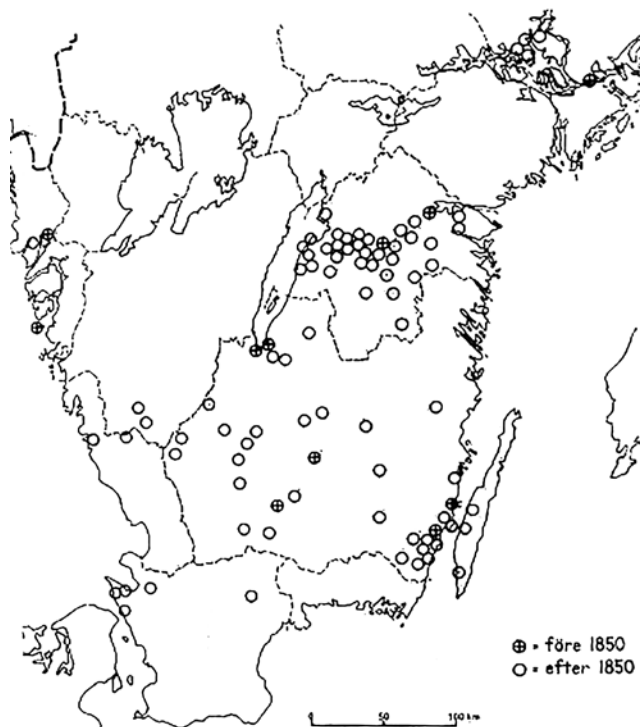

Abb. 9. Die Verbreitung der Sitte des Kopftragens in Schweden vor und nach 1850.
Gez. von Ingrid Vallin

Mapa nosenia nákladov na hlave vo Švédsku, zaznamenané pred r. 1850 a po r. 1850. Autor mapy I. Vallin. Publikované v BERG, Gosta: Kopftrogen in Schweden, c. d., s. 391.

samotných prostriedkov a pomôcok. Preto treba analyzovať i prírodné, historické, hospodársko-sociálne a kultúrne kontexty tejto časti kultúrneho dedičstva.

Pri etnologickom štúdiu tejto problematiky narážame i na sémantický problém. Termíny transport a doprava sa totiž často vyskytujú v bežnej jazykovej komunikácii ako synonymá. Mnohí autori ich tak i chápu. Jeden z prvých autorov, ktorý upozornil na tieto termíny, a tiež navrhol systém triedenia transportu, bol Otis T. Mason, v práci *Primitive Travel and Transportation* (1894–1906). V slovenskej etnologickej literatúre sa termínmi transport a doprava označujú spôsoby a prostriedky, ktorými sa prenášajú a dopravujú rôzne náklady z miesta na miesto. Pri používaní týchto pojmov je nutné medzi nimi rozlišovať. My sa budeme v tejto štúdiu zaoberať transportom, teda spôsobmi a prostriedkami nosenia, ktorými človek premiestňuje náklady a bremená výlučne pomocou vlastnej sily, to znamená ťahaním alebo nesením priamo na vlastnom tele alebo za pomoci transportných pomôcok – rozličných nádob, zásobníč, košov, plachiet.

Podoby transportu v Európe neboli a nie sú v žiadnom prípade statické a unifikované, práve naopak, sú to veľmi dynamické a rozdielne javy, meniace sa v závislosti od daných hospodárskych, sociálnych, ekonomických a ekologických ale i historických okolností. Platí to i pre špecifický spôsob transportovania nákladov na hlave. Žiadna z doteraz publikovaných vedeckých prác či publikácií stredoeurópskej proveniencie nevenovala systematickú a ucelenú pozornosť takému zaujímavému fenoménu, akým je nosenie nákladov na hlave. Preto dnes máme len kusé a skôr ojedinelé, či priam náhodné informácie, zmienky a záznamy o tomto špecifickom spôsobe nosenia.

Nosenie na hlave možno všeobecne považovať za bežný spôsob transportovania nákladov vyskytujúci sa od pradávna až do súčasnosti takmer na celom svete. Mnohí bádatelia zo stredoeurópskeho priestoru² vo svojich prácach predpokladali, že pre stredoeurópske podmienky je nosenie nákladov na hlave niečím cudzím, neprirodzeným a v tomto geografickom a kultúrnom priestore ho považovali za import. Tvrdenia neopierali o podrobnejšie, ani o komparatívne výskumy z iných častí Európy. Ich závery sumarizuje i Peter Slavkovský, ktorý sa vo svojej monografii odvoláva práve na ich tvrdenia.

Hlavným cieľom štúdie je preto priniesť hypotézu o autochtónnom pôvode transportovania nákladov na hlave v priestore strednej Európy. Vychádza pritom z analýzy a komparácie vedeckých prác z priestoru Európy, archívnych výskumov, kartografických podkladov a starších terénnych výskumov, i prehodením doteraz publikovaných prác zaoberajúcich sa transportom. Tieto práce, výskumy a publikácie majú zásadný význam pri komparatívnej metóde práce, ktorá nám umožnila získať materiál z tejto časti materiálnej kultúry zaradiť do širších regionálnych i európskych súvislostí. Práve komparáciou dostupných dát z priestoru západnej či južnej Európy, kde bol tento spôsob nosenia nákladov bežnou a autochtónnou technikou až do začiatku, resp. polovice 20. storočia, možno uvažovať o nosení na hlave ako o pôvodnej technike i v priestore strednej Európy. Vo svetle podrobnejšej analýzy dostupných historických a etnografických záznamov, archívnych výskumov a ikonografických pamiatok však môžeme konštatovať, že tento spôsob transportu bol v celej Európe bežným spôsobom prenášania nákladov ešte v prvej polovici 20. storočia, v niektorých lokalitách do 70. rokov 20. storočia a vyvíjal sa samostatne. Na Balkáne a v juhozápadnej Európe ho nájdeme, v prirodzenom prostredí ako praktickú, a čo je pre nás dôležité, najmä stále živú techniku nosenia nákladov, až do súčasnosti.

V štúdiu používame na označenie tejto techniky nosenia termíny *transport na hlave* i *nosenie na hlave*, pričom ich chápeme ako synonymum.

2 BEDNÁRIK, Rudolf: Systém ľudového transportu. *Časopis MSS* 41, 1950, č. 1, s. 4–16; GUNDA, Béla: Ľudový transport v Žakarovciach. *Slovenský národopis* 3, 1955, č. 2, s. 150–210; a iní.

Výskum transportu v Európe

Záujem o transport a dopravu, o ich systematiku a analýzu možno badať u viacerých európskych etnológov zaoberajúcich sa materiálnou kultúrou. V európskej antropologickej a etnologickej literatúre nájdeme prvé práce v medzivojnovom období, kedy sa začala venovať pozornosť i týmto témam z oblasti materiálnej kultúry. Systematike transportu a dopravy sa venoval najmä Béla Gunda, ktorého možno považovať za najväčšieho odborníka v strednej Európe, medzi kolegami často označovaného ako „transportéra Európy“.

V slovenskej etnografickej literatúre sa otázkam ľudového transportu až do 50. rokov 20. storočia nevenovala takmer žiadna pozornosť. Ako prvý upozornil na túto problematiku ako na možný predmet etnografického bádania Rudolf Bednárík v štúdiu *Systém ľudového transportu*,³ po ňom to bol Béla Gunda, ktorý sa pri skúmaní ľudového transportu v spišskej baníckej obci Žakarovce zaoberal dôkladnejšie problematikou z hľadiska komparatívnych výskumov.⁴ V tomto duchu pokračoval Béla Gunda i pri ďalších výskumoch transportu a dopravy v slovenskom prostredí, konkrétne na Gemeri⁵ a Ján Podolák v slovenskom prostredí, ale i na Balkáne. Na ich prácu a výsledky nadviazali ich žiaci, najmä Magdaléna Paríková a Peter Slavkovský.

Dôležitosť výskumu tradičného ľudového transportu sa ukázala aj pri ďalších témach, ktoré sa transportu a dopravy dotýkali, išlo najmä o poľnohospodárstvo a remeslá. Najcennejším a z pohľadu zmapovania územia Slovenska i najúplnejším prameňom je jednoznačne *Etnografický atlas Slovenska* (EAS, 1990), pri príprave ktorého sa zhromaždili široko koncipovaným výskumom informácie z celého Slovenska. Materiál sa analyzoval podľa priamych výskumov v teréne podľa dotazníkov v 250 lokalitách Slovenska, z ktorých bolo 189 slovenských, 37 maďarských, 17 rusínsko-ukrajinských, 4 goralské a 3 bývalé nemecké lokality. Výsledky tohto výskumu umožnili získať údaje o jednotlivých javoch transportu na širokom území a v časovo ohraničenom období, t.zn. približne za obdobie 100–150 rokov. Čo sa týka dotazníkových tém, transport človekom bol mapovaný na základe dvoch otázok, č. 52 a 53.⁶ Výsledky tohto výskumu rozšírili naše poznatky o tradičných spôsoboch transportu na Slovensku, ale v mnohých ohľadoch aj pozdvihli teoretickú a metodologickú úroveň bádania na tomto tematickom úseku.⁷ Výsledky čiastočne analyzovala práve

3 BEDNÁRIK, Rudolf: *Systém ľudového transportu*, c. d.

4 GUNDA, Béla: *Ľudový transport v Žakarovciach*, c. d.

5 GUNDA, Béla: *Ľudový transport na Gemeri*. In: *Gemer. Národopisné štúdie*. Rimavská Sobota: Osveta, 1978, s. 133–143.

6 *Etnografický atlas Slovenska* (ďalej len EAS) mapoval tému transportu a dopravy v rámci dvoch otázok, č. 52: *Spôsoby transportu človekom* a č. 53: *Plachta ako transportný prostriedok*.

7 PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Návod na etnografický výskum transportu a dopravy*. Bratislava: Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV, 1979, s. 5–6.

Magdaléna Paríková vo svojej štúdií⁸ a v neskorších prácach. Pre potreby ďalšieho bádania vypracovala *Návod na etnografický výskum transportu a dopravy* (1979). Pomerne veľkú pozornosť venoval transportu i Štefan Mruškovič, jeho štúdia *Tradičné transportné prostriedky v tradičnom poľnohospodárstve* (2003) je snahou slovníkovo či encyklopedicky zhrnúť heslá týkajúce sa témy transportu a dopravy v slovenskom prostredí. Atlasové výskumy zamerané na problematiku tradičného transportu však boli ohraničené len na niektoré vybrané javy, ostatné informácie pre potreby našej práce pochádzajú zo skorších či neskorších výskumov pre potreby vedeckých a vlastivedných monografií obcí či regiónov, výskumov Národopisnej spoločnosti Slovenska (ďalej len NSS) a pod. Medzi najzaujímavejšie a najpodrobnejšie materiály patria v tejto súvislosti výskumy Štefana Apáthyho, Jána Olejníka, Jána Podoláka,⁹ ako i ďalšie výskumy zamerané na transport a dopravu v archíve NSS pri SAV. Z publikovaných to boli najmä práce Bélu Gundu, Ludvíka Barana, Karola Andela, Michala Markuša, Jána Podoláka, Jána Olejníka, Magdalény Paríkovej, Štefana Mruškoviča a Petra Slavkovského.

Z územia Čiech a Moravy sú materiály značne roztrieštenejšie. Systematické výskumy transportu a dopravy sa nerealizovali, nachádzame individuálne výskumy, materiály a práce spreď roka 1989. Medzi pre nás najprínosnejšie a z pohľadu hĺbkového výskumu najkomplexnejšie zaraďujeme práce Ludvíka Barana a Jaroslava Kramaříka. Ludvík Baran sa venoval výskumu transportu a dopravy azda najpodrobnejšie; jeho štúdie sú vynikajúcim východiskovým materiálom pre zmapovanie transportných prostriedkov v Čechách. Podrobné práce o krošniach, nošiach či pokus o syntetickú štúdiu v monografii *Land Transport in Europe* sú dodnes v Čechách neprekonané. V súčasnosti sa čiastkovým témam transportu a dopravy venujú najmä

Nosenie dreva na hlave. Balkán, 50. roky 20. storočia. AN ÚET SAV Bratislava.

8 PARÍKOVÁ, Magdaléna: Transport ľudskou silou. *Slovenský národopis* 27, 1979, č. 3, s. 449–473.

9 APÁTHY, Štefan: *Transport na východnom Slovensku*, 52 rkp. s. a kresby, nedatované, cca 60. roky 20. storočia (prepis výskumu, archív autorky); OLEJNÍK, Ján: *Ludový transport v oblasti Vysokých Tatier*, 28 s., 44 fotografií, 15 kresieb. Archív NSS pri SAV, inv. č. 36/60; PODOLÁK, Ján: *Transport – doprava – záprah*, č. I, II, III, (výskumný materiál z 2. polovice 20. storočia). Archív Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave.

Mapa rozšírenia nosenia nákladov na hlave v Rumunsku. Autor mapy S. Mehedinți. Publikované v MEHEDINȚI, Simion: Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke, c. d., s. 21.

lovným prameňom pre širšie porovnávacie štúdium.

Daniel Drápala a Aleš Smrčka, ktorý sa venuje vo svojich výskumoch najmä doprave a dopravným prostriedkom v tradičnom hospodárstve.

O ucelený pohľad na tému sa pokúsil kolektív autorov v práci *Land Transport in Europe* (1973) pod zostavovateľským vedením Jána Podoláka, Alexandra Fentona a Holgera Rasmussena. Ide o jedinečné dielo zostavené z príspevkov autorov zaoberajúcich sa témou transportu a dopravy v celej Európe. Všetky tieto štúdie sú čiastočným teoretickým a metodologickým východiskom, ale najmä hodnotným materiá-

Definícia a charakteristika transportu na hlave

Ak chceme transport na hlave definovať, môžeme vychádzať z toho, že ide o nosenie rozličných nákladov, umiestnených či upevnených na hlave, temene, tyle či krku. Náklad je položený priamo na hlave alebo je uložený v rôznych typoch transportných pomôcok (koše, noše, drevené či hlinené nádoby a pod.), ktoré sú na hlave upevnené viacerými spôsobmi. V Európe boli zaznamenané dve základné formy nosenia nákladov na hlave:

1. Upevnenie a uloženie neseného bremena na hlave prostredníctvom podložky alebo bez nej
2. Upevnenie bremena na hlave alebo temene hlavy pomocou čelových popruhov.

Najjednoduchším spôsobom nosenia bolo uloženie nákladu na hlavu, alebo na pokrývku hlavy, ktorá bola aktuálne k dispozícii, zväčša to bola odevná súčiastka ako klobúk či šatka. Efektívnejším spôsobom bolo použitie podložky pod nesený náklad. Podložka bola najčastejšie mäkký valec zvinutý do kruhu či venca, zhotovený zo staršej látky, prípadne látkou obalený slamený či vlnený veniec. V severnej Európe sa na venčeky používala i kúdeľ, konské vlasy, seno. Veniec / podložka sa uložil na vrch hlavy, naň sa náklad položil a veniec tak zabezpečoval jeho stabilnejšie uloženie a pohodlnejšie nesenie. Váha nákladu uloženého na podložke spočívala v strede hlavy, čo spôsobovalo charakteristický vzhľad nesúcej osoby.¹⁰

¹⁰ KŁODNICKI, Zygmunt: *Reliktowe formy transportu nasobnego i ręcznego w kulturach ludowych środkowej Europy*. Dizertačná práca. Wrocław 1976, s. 67.

Podložka/venček pod nákladom sa nazývala rôzne, v priestore strednej Európy najčastejšie *chomla* alebo *chamelka*, *chamelka*, v juhozápadnej Európe *rodihla*, *sogra* (čo znamená „svokra“, pozn. aut.), v severnej Európe ju poznajú pod názvom *byt-tkrans*, *bärvarv*, *valle*, *vridil*.¹¹ Ako uvádza Moszynski, citujúc Brücknera, takéto podložky ako doklady nosenia na hlave sa zachovali ako u južných, tak i u východných a západných Slovanov, označovaných tu často ako južných a severných.¹²

Nosenie nákladov na hlave s podložkou bolo prevažne ženským spôsobom transportovania. Muži náklady na hlavách týmto spôsobom nenesli, alebo nosili len výnimočne. V priestore strednej Európy nosenie nákladov na hlave zaznamenávame u mužov ojedinele, išlo najmä o podomových obchodníkov, priekupníkov.¹³ Zopár záznamov zo Slovenska poskytli i výskumy a fotodokumentácia v rámci EAS, najmä zo severovýchodného Slovenska, viažuce sa k salašníctvu, či regionálne zamerané práce Karola Andela, Michala Markuša a Bélu Gundu.¹⁴ O nosení nákladov na hlave mužmi z ostatnej Európy máme záznamy zo Švédska; ide o ikonografické pramene z konca 18. storočia, ako i staršie výskumy z prelomu 19. a 20. storočia. Išlo o robotníkov v prístavoch, ktorí nosili na hlavách škatule s nákladom, a o pouličných predavačov pečiva a jedla.¹⁵

Druhým spôsobom nosenia nákladov na hlave je nosenie pomocou čelových popruhov, pričom náklad spočíva na temene, krku, pleciah alebo na chrbte osoby nesúcej náklad. Najčastejšie išlo o vrecia, plachty vyložené na chrbte, upevnené a nesené pomocou čelového popruhu, pričom čelový popruh slúžil na pridržanie nákladu a zároveň ako transportná pomôcka. Pod čelový popruh si niekedy dávali kus látky, čiapku či šatku. Tiež sa dá uvažovať o tom, že tento spôsob nosenia nákladov možno považovať za prechodný spôsob medzi nesením na hlave a nesením na chrbte či pleciah. Pre tento spôsob bolo typické nachýlenie nesúceho človeka dopredu – mierny predklon.

Tento spôsob nosenia nebol už v prvej polovici 20. storočia v teréne v strednej Európe zaznamenaný, ojedinele bol zdokumentovaný v západnej Európe a na Orknejských, Mykénskych, Faerských ostrovoch, čo potvrdzujú viaceré práce a výskumy.¹⁶ Išlo o nosenie košov, putní a plachiet nesených na chrbte či krku,

11 BERG, Gosta: Kopffragen in Schweden. In: Szabadfalvi, József – Ujváry, Zoltán (eds.): *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1971, s. 393.

12 MOSZYNSKI, Kazimierz: *Kultura ludowa Słowian I. Kultura materialna*. Warszawa: PTL, 1967, s. 630.

13 Tamtiež, s. 631.

14 ANDEL, Karol – MARKUŠ, Michal: Ľudový transport na strednom Zemplíne. *Slovenský národopis* 19, 1971, č. 3, s. 377–412; GUNDA, Béla: Ľudový transport na Gemeri, c. d.

15 BERG, Gosta: Kopffragen in Schweden, c. d., s. 385.

16 Napr. BALDWIN, John R.: Land Transport in Gásadalur and Mykines, Faroe Islands. In: Fenton, Alexander – Podolák, Ján – Rasmussen, Holger (eds.): *Land Transport in Europe*. Studies of Folklive 4. Copenhagen: Nationalmuseet, 1973, s. 20–56.

upevnených k telu iba čelovým popruhom. Alexander Fenton uvádza nosidlá, nosené na ľudskom chrbte bez ramenných popruhov, upevnené k telu iba pásom / popruhom na hlave či na čele. Boli známe a používané podľa neho i v Nórsku a niektorých častiach Francúzska.¹⁷ Literatúra dokumentuje nosenie pomocou čelových popruhov okrem severnej Európy, Francúzska a ostrovov len sporadicky, napr. v Rakúsku¹⁸ alebo v Portugalsku.¹⁹ Zaujímavou úvahou je predpoklad preberania tohto spôsobu nosenia nákladov z ľudského a implementovanie do zvieracieho transportu. Podľa Kłodnického,²⁰ ktorý túto teóriu rozvinul ako prvý, zaznamenaným javom bolo zapriahanie volov s čelovými jarmami, preto je tu možný predpoklad preberania tohto spôsobu transportu a teda úvah, či nevychádza práve z ľudského nosenia pomocou čelového popruhu.²¹

Nosenie na hlave v Európe

Historicky najstarší záznam o nosení nákladov na hlave v európskom priestore je z konca 14. storočia zo severného Talianska z výmalby tzv. Orlej veže v meste Trento, kde je vyobrazená žena nesúca na hlave košík.²² Ďalší záznam je z roku 1555 zo Švédska, ktorý opisuje ženu nesúcu chleby z trhu na hlave. Pár rokov mladšie sú ikonografické záznamy tiež zo Švédska z roku 1558 a 1660,²³ z roku 1540 a 1608 z Britských ostrovov.²⁴ Až do 18. storočia sú však záznamy o nosení nákladov na hlave z viacerých častí Európy iba ikonografického charakteru.

Podľa Kazimierza Moszynského bolo nosenie nákladov na hlave pôvodne pravdepodobne rozšírené v celej Európe a teda i medzi všetkými slovanskými národmi.²⁵ Bolo typické a frekvencované na Balkánskom polostrove, ako príklady uvádza

17 FENTON, Alexander: Transport with Pack-Horse and Slide-Car in Scotland. In: Fenton, Alexander – Podolák, Ján – Rasmussen, Holger (eds.): *Land Transport in Europe*. Studies of Folkvive 4. Copenhagen: Nationalmuseet, 1973, s. 121–171.

18 SCHEUERMEIER, Paul: *Wasser- und Weingefässe im heutigen Italien*. Bern: Francke, 1934, s. 95.

19 DIAS, Jorge: Wie die Männer in Portugal Lasten tragen. In: Szabadfalvi, József – Ujváry, Zoltán (eds.): *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1971, s. 403–408.

20 KŁODNICKI, Zygmunt: *Reliktowe formy transportu nasobnego i ręcznego w kulturach ludowych śródkowej Europy*, c. d., s. 67 an.

21 Využívanie tohto spôsobu nosenia zaznamenávame na Slovensku vo vysokohorskom prostredí medzi horskými nosičmi. Nejde však o návrat k starým európskym transportným technikám, ale o prenesenie kultúrneho vzoru nosenia nákladov z prostredia Himalájí, od kmeňa šarpov, šerpov, kde je takýto spôsob transportovania ťažkých nákladov bežný do súčasnosti.

22 KŘÍŽOVÁ, Alena: Zástěra jako pracovní oděvní součástka, symbol vzorné hospodyně i znak reprezentace. In: Křížová, Alena a kol: *Archaické jevy tradiční kultury na Moravě*. Etnologické studie 9. Brno: Masarykova univerzita, s. 90, obr. 2.

23 BERG, Gosta: Kopftragen in Schweden, c. d., s. 382.

24 WHITTLE, Jane: *Why do women carry things on their head?* Dostupné online: www.earlymodernwomenwork.wordpress.com (cit. 15. 4. 2020).

25 MOSZYNSKI, Kazimierz: *Kultura ludowa Słowian*, c. d., s. 630.

Nosenie koša s potravínami na hlave. Taškent, Uzbekistan. Foto A. Pranda, 1967. AN ÚET SAV Bratislava.

krajiny ako Grécko, Dalmácia, Chorvátsko, Macedónsko, severnejšie i v Maďarsku. Už tieto Moszynského závery evokujú myšlienku o autochtonnosti nosenia na hlave v európskom priestore, a ako uvádza autor i v celom priestore obývanom Slovanmi (teda i v priestore strednej a východnej Európy). Atilla Paládi-Kovács uvádza tento spôsob nosenia nákladov ako bežný a rozšírený takmer v celom Maďarsku, kde „*die alles auf dem Kopf tragen*“.²⁶ Na Slovensku sa stretávame s týmto spôsobom ojedinele v okolí Trenčína, Považskej Bystrice, na Spiši a severnom Šariši; podľa ikonografických materiálov aj v okolí Žiliny a Čadce. Ojedinele sa o tomto spôsobe nosenia nákladov zmiňujú pramene v Čechách, Poľsku, a na Ukrajine.

Severná hranica veľkého afroeurópskeho záberu intenzívneho spôsobu transportovania na hlave teda siaha do strednej Európy s presahom hlbšie do Poľska. V západnej Európe bol tento spôsob zaznamenaný v Holandsku, Belgicku, na Britských ostrovoch, západnom a južnom Nemecku, Rakúsku, Švajčiarsku, najpočetnejšie

26 PALÁDI-KOVÁCS, Atilla: Einige Bemerkungen über Traggeräte der ungarischen Bauernschaft. In: Szabadfalvi, József – Ujváry, Zoltán (eds.): *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1971, s. 416 an. Bližšie pozri mapu č. 3 na strane 417, kde sú kartograficky vyznačené oblasti Maďarska, kde je nosenie nákladov na hlave zaznamenané ako bežné a dominantné.

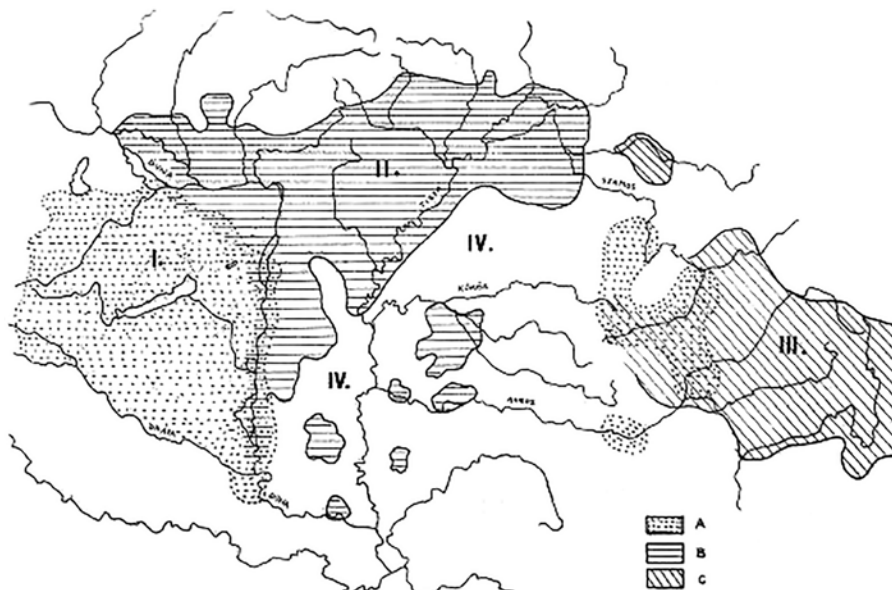

Abb. 3. Dominante Transportmethoden bei den Ungarn. A: Tragen auf dem Kopf, B: Gebrauch des Rückentragtuches, C: Lastentragung an Schulter (mit Doppelriemen). — Zusammengestellt von A. Paládi-Kovács

Rozšírenie nosenia na hlave v Maďarsku (na mape znázornené písmenom A). Autor mapy A. Paládi-Kovács. Publikované v PALÁDI-KOVÁCS, Atilla: Einige Bemerkungen über Traggeräte der ungarischen Bauernschaft, c. d., s. 417.

však v Španielsku, Portugalsku a Taliansku, čo dokladajú mnohé práce a výskumy.²⁷ V severnej Európe bol tento spôsob najpodrobnejšie zdokumentovaný v Švédsku. Transport na hlave pomocou podložky je mimo európskeho kontinentu dodnes rozšírený najmä v Číne, Nepále, Tibete, Indonézii, Indii a Japonsku, strednej Amerike a v strednej a južnej Afrike.

Na základe úvah viacerých autorov je na mieste otázka, či je transport na hlave v priestore strednej Európy balkánskym importom alebo nie. Mnohí stredo európski autori ho za import považujú. Ako sa vyjadruje Rudolf Bednárik,²⁸ alebo Béla Gunda,²⁹ najväčší výskyt je zaznamenaný práve na Balkánskom polostrove, odkiaľ sa tento spôsob nosenia rozšíril dvoma smermi: do Zadunajska a západnej časti

27 Ide najmä o práce A. L. Gourhana, J. Diasa, P. Scheuermaiera a ďalších autorov; zoznam ich relevantných prác pozri bližšie v zozname literatúry.

28 BEDNÁRIK, Rudolf: Systém ľudového transportu, c. d.

29 GUNDA, Béla: Die Probleme der traditionellen menschlichen Traggeräte auf der Balkanhalbinsel und in den Karpaten. In: Paládi-Kovács, Atilla (ed.): *Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa*. Budapest: MTA, 1981, s. 9–23.

Rumunská; a druhým smerom cez centrálnu Maďarsko na Slovensko. Gunda uvádza tento spôsob nosenia nákladu ako typický pre ženy.³⁰

Pre stredo európsky vidiek bolo charakteristické, že ženy nosili bremená na chrbte. Tento spôsob sa odlišoval od juhoeurópskych, mediteránnych techník nosenia na hlave. Možno predpokladať, že nosenie na hlave pochádza v Európe ešte z antických čias, ako tvrdí Slavkovský,³¹ a že rímskou kolonizáciou sa táto technika rozšírila i na germánske územia. Spôsob prenášania bremien na hlave dokladá Bednárík u dolnozemskej Slovákov, ktorí po niekoľko generácií žili v susedstve srbského a chorvátskeho obyvateľstva na Dolnej zemi. Na druhej strane tento autor uvádza i obce na Slovensku ako Mojštin, Zliechov a okolie Ilavy, kde podomoví obchodníci nosili svoj tovar v košoch na hlave. Boli to slovenskí repatrianti z Balkánu, ktorí priniesli so sebou túto, pre nich už poznanú a osvedčenú, transportnú techniku. Na Slovensku sa teda tento spôsob nosenia nákladov spája podľa viacerých autorov výlučne so zamestnaním. Podľa Rudolfa Bednáríka mohlo ísť o balkánsky vplyv v tejto oblasti práve preto, že obyvateľstvo v čičmiansko-zliechovskej oblasti pochádza z Balkánu, ide teda podľa neho o jednoznačný kolonizačný vplyv.³² Skôr ako o vplyv kolonizácie ide o importovanie techniky nosenia na hlave vďaka repatriantom v tomto regióne. V etnicky zmiešaných lokalitách na Slovensku bolo vidno, že ženy boli v technikách transportu konzervatívnejšie. Kým nemecké a maďarské ženy nosili náklad na hlave, slovenské nosili na chrbte.³³

Možno teda so spomínanými autormi polemizovať. Vzhľadom na výskyt tejto techniky v severnej a západnej Európe, dokonca na Britských, Faerských či Sheatlandských ostrovoch sa domnievam, že sa vyvíjal samostatne, vychádzal vždy z prírodných a kultúrnohistorických podmienok konkrétnych krajín a spoločností. Tiež možno nesúhlasiť so slovenskými autormi, že sa tento spôsob nosenia spájal výlučne so zamestnaním (salašníctvo, podomový obchod). Viaceré záznamy a výskumy poukazujú na bežný spôsob prenášania nákladov v hospodárstve či na cestách. Za kľúčovú považujem v tomto prípade štúdiu Švéda Gosta Berga³⁴ a štúdiu Güntera Wiegelmanna z Nemecka (1969),³⁵ v ktorých autori uvádzajú nosenie na hlave ako najbežnejší spôsob nosenia nákladov v Portugalsku, Španielsku, Francúzsku, Korzike, Rumunsku, Macedónii, Sýrii a Egypte. Wiegelmann podrobne

30 GUNDA, Béla: Die Probleme der traditionellen menschlichen Traggeräte auf der Balkanhalbinsel und in den Karpaten, c. d., s. 10.

31 SLAVKOVSKÝ, Peter: *S nošou za industrializáciou krajiny*, c. d., s. 15.

32 BEDNÁRIK, Rudolf: *Systém ľudového transportu*, c. d. Táto teória je samozrejme v súčasnosti už prekonaná, pretože hovorí o balkánskom pôvode obyvateľov tejto doliny a teda o kolonizačnom importe nie je možné. R. Bednárík mal na mysli zrejme valaskú kolonizáciu.

33 Tamtiež.

34 BERG, Gosta: *Kopfragen in Schweden*, c. d., s. 381–394.

35 WIEGELMANN, Günter: *Erste Ergebnisse der ADV-Umfragen zur alten bäuerlichen Arbeit. Rheinische Vierteljahrsblätter* 33, 1969, s. 208–262, 10 máp.

kartograficky spracoval nosenie nákladov na hlave v Nemecku, z čoho jasne vidno využívanie tejto techniky po celom území Nemecka. Opisuje najčastejšie nosenie nádob s vodou, sena a nákladov v plachte na hlave.³⁶ Záznamy máme pomerne podrobné i z Dánska a Belgicka, i keď odlišného charakteru. Jean Haust vo svojom slovníku valónskeho nárečia z roku 1933 uvádza názvy košov, nádob a zásobníč, pričom spomína, že ich ženy nosili na hlave.³⁷

Druhy nákladov nosené na hlave

Ak by sme mali charakterizovať najčastejšie spôsoby nosenia nákladov, ako i najbežnejšie náklady, nesené na hlave, sú to najmä: koše, plachty, rôzne nádoby/zásobnice s tekutinami, drevo, náklady krmovín a rozličných tovarov určených na predaj, položené na hlave na podložke, resp. bez podložky, pričom náklad sa často pridržal jednou či oboma rukami.

Najbohatšie a najkomplexnejšie záznamy o nosení nákladov na hlave máme v prácach Jorge Diasa z územia Portugalska,³⁸ Güntera Wiegelmanna z Nemecka (1969)³⁹ a Paula Scheuermeiera z Talianska.⁴⁰ Zaznamenali viacero variant nosenia nákladov na hlave od košíkov, hlinených nádob, obradových košov s jedlom či obeťami, až po stavebný materiál (tehly, vrecia s pieskom) a nadrozmerné náklady, ako sudy na víno či objemné hlinené nádoby/ zásobnice na predaj na trh. Zaznamenané boli spôsoby nosenia nákladov na hlave počas jazdy na bicykli a podobne.

Jednotlivé druhy nákladov a spôsoby ich transportu na hlave možno rozdeliť do viacerých kategórií, v závislosti od druhu nákladu a typu transportnej pomôcky.

Kôš

Kôš sa nosil na hlave dvoma spôsobmi – pomocou podložky alebo bez podložky, len na hlave pokrytej šatkou či ručníkom. Na hlave sa bežne prenášali rôzne typy košov v závislosti od prenášaného nákladu, napríklad vyššie oválne prútené či lubové koše s ovocím, koše so zeleninou alebo potravinami, štvorcové prútené a slamené koše s vrchnákom či bez neho, okrúhle koše s jednou či dvoma rúčkami po bokoch, nízke oválne lubové koše nazývané na Slovensku najčastejšie *opálky*. Koše na hlave sa nosili v rámci hospodárstva, alebo cestou na trh, dokonca bežne i na väčšie

36 WIEGELMANN, Günter: Erste Ergebnisse der ADV-Umfragen zur alten bäuerlichen Arbeit, c. d., s. 4–17.

37 HAUST, Jean: *Dictionnaire Liégeois*. Liège: H. Vaillant-Carmanne, S. A., impr. L'Academie, 1933, s. 61, obr. 52; s. 105, obr. 219 an; s. 187, 192, 282, 324 a 642.

38 DIAS, Jorge: Wie die Männer in Portugal Lasten tragen. In: Szabadfalvi, József – Ujváry, Zoltán (eds.): *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1971, s. 403–408.

39 WIEGELMANN, Günter: Erste Ergebnisse der ADV-Umfragen zur alten bäuerlichen Arbeit, c. d.

40 SCHEUERMEIER, Paul: *Wasser- und Weingefäße im heutigen Italien*. Bern: Francke, 1934.

vzdialenosti (5–10 km). O nich máme záznamy z celého Balkánu, juhozápadnej Európy – najmä Portugalska a Španielska – ale tiež zo Švédska. V severnej Európe máme najstaršie záznamy o nosení nákladov, konkrétne okrúhlych košov s pleteným vrchnákom nesených na hlave z prvej tretiny 16. storočia zo Švédska. Sú to zväčša ikonografické materiály, ktoré naznačujú, že týmto spôsobom sa v severnej Európe nosilo na hlave v košoch hlavne jedlo – potraviny a tekutiny v nádobách uložené v koši (voda, mlieko), ale i iné náklady. Potraviny nosili na hlave v košoch výlučne ženy.⁴¹ Ako uvádza Jane Whittle vo svojich prácach z územia Britských ostrovov, i tu bolo nosenie nákladov na hlave v prútených košoch rodovo podmienené, bežne používané ženami a typické najmä pre poľnohospodárske spoločnosti na vidieku.⁴²

Nesenie svadobného koláča na hlave. Žakarovce (okr. Gelnica), Slovensko. Foto F. Hideg, 1953. AN ÚET SAV Bratislava.

Nosenie košov na hlave sa praktizovalo napríklad v Bulharsku na nosenie lupenov ruží počas ich zberu. Podľa Vasila Marinova⁴³ používali v Bulharsku počas zberu ružových lupenov na ich šetrné prenášanie z plantáží prútené široké oválne koše. Lupene boli určené na výrobu ružového oleja, preto sa s nimi muselo manipulovať veľmi opatrne. Z Bulharska sú tiež viaceré záznamy o nosení tovarov na hlave v rôznych typoch košov, najmä na trh a na predaj.⁴⁴

Z Poľska máme záznamy o nosení košov na hlave so senom, či hřibami, pričom si kôš počas nosenia pridržovali jednou rukou. Nedávali si pod náklad zvyčajne nijaké špeciálne podložky, len čiapku.

41 BERG, Gosta, *Kopftragen in Schweden*, c. d., s. 381–394.

42 WHITTLE, Jane: *Why do women carry things on their head?* Dostupné online: www.earlymodernwomenwork.wordpress.com (cit. 15. 4. 2020).

43 MARINOV, Vasil: *Traditionelle Transportmittel in Bulgarien*. In: Fenton, Alexander – Podolák, Ján – Rasmussen, Holger (eds.): *Land Transport in Europe*. Studies of Folklife 4. Kopenhagen: Nationalmuseet, 1973, s. 361, 362, obr. 15.

44 VAKARELSKI, Christo: *Arten des Tragens bei den Bulgaren*. In: Paládi-Kovács, Atilla (ed.): *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1971, s. 667, obr. 22.

*Nesé cihu polku ziela na hołowie. Jeden z informatorów widział, jak w pobliskim miasteczku na targu noszono za czasów cara Mikołaja sachar moroziennyj. Nosił go w konewce na głowie mężczyzna, a za podkladkę służył mu kawał szmaty (Zelesie, 1962).*⁴⁵

Zo Slovenska máme záznamy napríklad i u Markova, známe vyobrazenie ženy z okolia Čadce a Žiliny nesúcej kôš s chlebom. Kôš je položený na hlave bez podložky, len na šatke. Ilustrácia v knihe vznikla podľa kresby z roku 1816. Zo Slovenska máme záznamy o nosení košov na hlave najmä počas výročných sviatkov, keď ženy nosili košíky s jedlom na posvätenie do kostola, tzv. *paschy*. Tento spôsob je zdokumentovaný v rámci výskumov pre EAS a výskumov NSS:

*Košík s jedlom neseným na posvätenie na Veľkonočnú nedeľu, tzv paschu si ženy vyložia na temeno hlavy.*⁴⁶

Nosenie nákladov v košoch na hlave je známe a podrobne zdokumentované i na území Maďarska, pričom kôš bol podložený venčekom z látky. Koše boli určené na prenos rýb alebo iných domácich produktov určených na predaj na trh do mesta. K tomuto spôsobu nosenia sa viaže rozprávanie:

*Žena nesúca kôš plný rýb na hlave na ceste stretla pastora. Chcela ho slušne pozdraviť, zabudla, že má na hlave kôš a poklonila sa. Kôš jej spadol z hlavy a ryby sa zašpinili a tak znehodnotili. Odvtedy sa tento spôsob nosenia rýb považuje za nevhodný, lebo tovar sa môže prudším pohybom znehodnotiť.*⁴⁷

Výskumy dokladajú nosenie vyzdobených obradových košov s jedlom, nazývaných merenda mladými slobodnými dievčatami na hlavách vo všetkých častiach Portugalska.⁴⁸

Pre Európu ojedinelé je nosenie malých detí na hlave v špeciálnych prútených košoch, konkrétne na severnom pobreží Portugalska. Košíky sa nazývali *canastra* a slúžili na nosenie novorodencov. Košík bol položený na hlave na špeciálnej podložke, podobnej venčeku, alebo na zvinutej šatke. Je možné predpokladať, že tento spôsob bol v minulosti rozšírený i v ostatných regiónoch severného Portugalska a Španielska. Nosenie novorodencov na hlave v košoch, podobne ako iné formy transportu na hlave podrobne v Portugalsku zmapoval Jorge Dias.⁴⁹

Je treba tiež poznamenať, že keď v celej južnej i západnej Európe bol tento spôsob nosenia nákladov v koši na hlave prevažne ženskou záležitosťou, na Slovensku a v Poľsku nosili náklady v košoch na hlave najmä muži a tento spôsob transportu je zviazaný s podomovým obchodom. Boli to podomoví obchodníci s galantériou,

45 Przenoszenie na głowie, kwest. V, pyt. D XI, s. 52.

46 OLEJNÍK, Ján: *Lud pod Tatrami*. Martin: Osveta, 1994, s. 124.

47 TIMAFFY, Lászlo: Transport mit Menschenkraft in Szigetköz (Ungarn). In: Paládi-Kovács, Atilla (ed.): *Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa*. Budapest: MTA, 1981, s. 82.

48 DIAS, Jorge: Wie die Männer in Portugal Lasten tragen, c. d., s. 109–110.

49 Tamtiež.

ktorí mali svoj tovar uložený v oválnych košoch. Na hlavu si pod kôš podkladali venček z vlny, obtiahnutý plátnom. Venček slúžil na to, aby ťarcha nákladu neležala priamo na hlave, náklad si pridržovali rukou alebo upravovali počas cesty palicou. V Poľsku sa nazývali *bośniacy* alebo *turcy* a záznamy o ich činnosti nájdeme najmä na Podhalí.⁵⁰

Plachty s nákladom

Na hlave sa nosili bežne i plachty s rozmernejším nákladom – senom, trávou alebo drevom, prípadne potraviny zabalené v plachte. Zaujímavosťou zo slovenského prostredia, konkrétne z regiónu Gemer, sú údaje o nosení batohov sena na hlave. Nosenie nákladov na hlave bolo v tomto prípade nielen ženskou prácou, rozmerné batohy sena či trávy vo viacerých lokalitách nosili i muži, i keď to nie je typické. Ako uvádza Béla Gunda:

...niekedy vidieť, že náklad na chrbát berie muž, alebo si ho položí na hlavu a pridržá jednou rukou; toto nie je pre Gemer charakteristické, máme však o tom údaje aj z viacerých obcí.⁵¹

Aj v iných obciach nájdeme sporadicky zmienku o tomto spôsobe nosenia, napríklad z lokality Huty pod Tatrami.⁵² Záznamy o nosení batohov na hlave nájdeme i v Čechách, najmä v Krkonošiach, kde sa týmto spôsobom nosilo seno v plachte na hlave. V celom Maďarsku bolo bežné nosenie rôznorodých nákladov na hlave – v plachtách – seno, tráva, drevo, potraviny.⁵³ Tento spôsob je doložený i z Bulharska

Nosenie gelety s nadojeným mliekom na hlave. Žakarovce (okr. Gelnica), Slovensko. Foto F. Hideg, 1953/1954. AN ÚET SAV v Bratislave.

50 KOWALSKA-LEWICKA, Anna: Handel wiejski na Podhalu w drugiej połowie XIX i w początkach XX wieku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 5, 1957, č. 2, s. 305–314.

51 GUNDA, Béla: Ludový transport na Gemer, c. d., s. 134.

52 BARAN, Ludvík: Transport in Czechoslovakia as an Ethnographical and Social Phenomenon. In: Fenton, Alexander – Podolák, Ján – Rasmussen, Holger (eds.): *Land Transport in Europe. Studies of Folklife* 4. Copenhagen: Nationalmuseet, 1973, s. 59.

53 PALÁDI-KOVÁCS, Atilla: Einige Bemerkungen über Traggeräte der ungarischen Bauernschaft, c. d., s. 416.

a Rumunska, kde sa na hlave v plachte nosilo najmä seno, drevo a potraviny. Pod plachtu-batoh si podkladali malý látkový venček alebo venček zo sena.⁵⁴ Turecké ženy, žijúce v severovýchodnom Bulharsku, nosili ešte v 70. rokoch 20. storočia všetok náklad na hlave zabalený v plachtách,⁵⁵ podobné informácie uvádza Vakarelski z územia Macedónska.⁵⁶ V Nemecku tento spôsob nosenia sena v plachte zvanej *grastuch* zdokumentoval Günter Wiegelmann.⁵⁷

Nádoby s tekutinou

Hlinené, medené alebo drevené nádoby s vodou, mliekom, olejom alebo inou tekutinou sa nosili na hlave v celej Európe. Pomerne dobre je zmapovaný tento spôsob transportovania v Portugalsku, kde ženy i muži nosievali na hlave okrem bežných nádob i sudy s vínom, alebo iné objemnejšie nádoby na vodu, víno či olej.⁵⁸ Ženy mali na hlave pod nádobami látkovú podložku – veniec vyplnený slamou alebo vlnou, aby sa im náklad pohodlnejšie niesol. V Bulharsku sa nosili na hlave nádoby na vodu alebo víno.⁵⁹ Podobné informácie máme z východného Rumunska, nosenie vína a vody na hlave bolo výlučne ženskou prácou a publikácie dokumentujú životnosť tejto techniky do druhej svetovej vojny.⁶⁰ Nosenie nákladov na hlave, najmä nádob s tekutinou, nútilo ženy chodiť vzpriamene v charakteristickej polohe, preto o nich napr. vo Švédsku často hovorili, že vyzerajú ako „*nevesty-princezné s korunou na hlave*“.⁶¹ Niekedy, keď ženy nesúce náklad nemali k dispozícii podložku, improvizovali a skladali na hlavu šatku alebo ručník do okrúhleho tvaru. Vo viacerých krajinách sa však pri nesení nádob s tekutinou na hlavu podložky nedávali, ako napríklad v Holandsku, Belgicku a Dánsku, odkiaľ máme záznamy o ženskom transporte nádob s mliekom na hlave bez podložky,⁶² podobne i v Maďarsku.

Podrobný výskum a dokumentáciu nosenia vody a iných tekutín, najmä vína, v celom Taliansku publikoval Paul Scheuermeier v roku 1934.⁶³ V ňom uvádza typy nádob nosené na hlave, materiály a techniky ich zhotovenia, na čo slúžili a akým spôsobom sa nosili. Dokonca mapuje všetky regionálne a lokálne názvy jednotlivých

54 VAKARELSKI, Christo: Arten des Tragens bei den Bulgaren, c. d.

55 Bližšie pozri MARINOV, Vasil: *Prinos kām izučavane na bita i kulturata na turcite i gagazite v Severoiztočna Bǎlgarija*. Sofia: Izd. na Bǎlgarskata akademiia na naukite, 1956.

56 VAKARELSKI, Christo: *Nosene tovar na glava v Makedonija*. Skopje, 1943, s. 31–34.

57 WIEGELMANN, Günter: Erste Ergebnisse der ADV-Umfragen zur alter bäuerlichen Arbeit, c. d., s. 208–262.

58 DIAS, Jorge: Wie die Männer in Portugal Lasten tragen, c. d., s. 403–408.

59 MARINOV, Vasil: Traditionelle Transportmittel in Bulgarien, c. d., s. 362.

60 MEHEDINȚI, Simion: *Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke*. Jena – Leipzig: Gronau, 1936, s. 22, mapa s.21.

61 BERG, Gosta: Kopftragen in Schweden, c. d., s. 388–389.

62 WIEGELMANN, Günter: Erste Ergebnisse der ADV-Umfragen zur alten bäuerlichen Arbeit, c. d., s. 216.

63 SCHEUERMEIER, Paul: *Wasser- und Weingefässe im heutigen Italien*, c. d.

transportných pomôcok. Tento príspevok dáva veľmi podrobný prehľad o spôsoboch a technikách nosenia tekutín v celom Taliansku, vrátane nosenia nádob na hlavu. Scheuermeier píše, že na hlavu sa nosili najmä vysoké hlinené nádoby na vodu a víno, ktoré sa ukladali na venček / podložku z látky na hlavu, drevené podlhovasté sudy, nosené na šírku na hlavu s podložkou z látky, drevené vedrá s vodou cestou od studne, medené a cínové nádoby s dvomi uchami na vodu a víno, hlinené a medené vysoké a pomerne úzke nádoby na vodu a víno, ktoré spolu s podložkou nosili na hlavu najmä mladé dievčatá.⁶⁴

Na východnom Slovensku, konkrétne na Zemplíne, máme tiež záznamy o nosení vody a iných tekutín na hlavu. Zaznamenané boli viaceré spôsoby nosenia. Na hlavu sa položil plátený vankúšik a naň drevená nádoba *gargala*, ktorá sa udržiavala v rovnováhe pomocou dreva s háčikom ako páky. Vodu takto nosili robotníci nitrianskej župy na veľkostatku Andrásyovcov.⁶⁵ Drevená krhla na vodu do poľa sa nosila zvyčajne na hlavu, ako to uvádzajú záznamy EAS z viacerých lokalít, najmä na Považí a SV Slovensku. Ďalšími lokalitami na Slovensku, kde bol zaznamenaný spôsobom nosenia tekutín v nádobách na hlavu, sú obce Mojtín, Predhorie, Šarišské Dravce a Žakarovce. Vyskytovali sa v lokalitách so salašnickým spôsobom chovu oviec. Bačovia a ich spoločníci tu nosievali na hlavách gelety s nadojeným mliekom, obyčajne z košiara do koliby. Geletu si pridržovali jednou rukou. Na rozdiel od spôsobu nosenia na hlavu v okolí Mojtína či Predhoria, v Žakarovciach a Dravciach si pod mliečnu alebo vodovú nádobu (geleta) nekládli žiadnu podložku. Pastieri si kladli geletu priamo na klobúk.⁶⁶

Drevo, batožina, tovar na trh

Nájdeme aj zaujímavé spôsoby prenášania ťažšej batožiny či dreva na hlavu, čo bolo mužskou doménou. Išlo o rozmernejšie batohy, viazaničky dreva a celé kusy dreva, hlinené výrobky, vrecia s múkou, sudy na víno. Dokonca sú záznamy o nosení nákladov na hlavu počas jazdy na bicykli. Na hlavu sa napríklad v Maďarsku nosilo drevo z lesa, spevnené plachtou, či popruhmi alebo len voľne položené na hlavu. Na Slovensku uvádzal Béla Gunda nosenie snopov do domu na hlavu. Muži si položili snopy na hlavu, pridržali ich jednou rukou a tak ich niesli.⁶⁷ Ako uvádza Paládi-Kovács z oblasti Veszprém: všetko nosili iba na hlavu, aj jedlo do poľa

64 Bližšie pozri SCHEUERMEIER, Paul: *Wasser- und Weingefässe im heutigen Italien*, c. d., obr. 4, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17 a 23.

65 ANDEL, Karol – MARKUŠ, Michal: Ľudový transport na strednom Zemplíne, c. d., s. 392.

66 Nosenia na hlavu na Spiši a Šariši ukázal výskum pre potreby Etnografického atlasu Slovenska. Archív EAS, lokalita č. 185, Šarišské Dravce. Prenášanie nadojeného mlieka z košiara ku kolibe v geletách na hlavu, výskum v roku 1971, fotografia č. 71972, archív FA UET SAV, pozri aj: GUNDA, Béla: Ľudový transport v Žakarovciach, c. d., s. 180.

67 GUNDA, Béla: Ľudový transport v Žakarovciach, c. d., s. 180.

a na trh.⁶⁸ Nosenie potravín – chleba – priamo na hlave, dokladá slovenský výskum z Osturne (okres Poprad). Tento spôsob je typický pre Osturňu, Ždiar ako i pre obce na blízkom poľskom Podhalí.⁶⁹

Náklady nesené pomocou čelových popruhov

Druhý spôsob znamená prenášanie nákladov za pomoci čelových popruhov, ktoré obopínajú náklad nesený na pleciah alebo na chrbte. Tento spôsob na začiatku 20. storočia bol v strednej Európe zaznamenaný už len veľmi výnimočne. Jediným variantom tohto spôsobu nosenia nákladov boli drevené koše a krošne bez chrbtových popruhov s jedným širším popruhom slúžiacim na upevnenie transportnej pomôcky na čele. Nájdeme ich na Faerských ostrovoch a v Škótsku pod názvom *leypur*, *grótleypur*, *steinleypur* alebo *línuileypur*, či *bydarleypur*.⁷⁰ Náklady nosili nosiči vo vreciach vyložených na chrbte a upevnených pomocou čelových popruhov. Na hlave mali čiapku, aby chránila hlavu pred tlakom popruhu. Na Faerských ostrovoch sa nosila vlna z oviec vo vreciach upevnených na hlave čelovým popruhom. Čiapka pod popruhom poskytovala ochranu hlavy pred tlakom. Pri nesení nákladu vriec s vlnou sa nosič musel prikrčiť a vytiahnuť popruh cez hlavu. Fenton uvádza tieto pomôcky na prenášanie kameňov.⁷¹ O podobných nosidlách nájdeme zmienky aj v niektorých častiach Francúzska a Nórska. Na Slovensku bol tento spôsob zaznamenaný v 20. storočí na Zamagurí, kde znášajú za pomoci čelových popruhov seno z vyššie položených lúk. V minulosti bol tento spôsob transportovania sena bežný vo všetkých horských a podhorských regiónoch Slovenska.

Záver

Transport na hlave za pomoci rôznych podložiek je známy na celom svete v rôznych kultúrach. Do súčasnosti sa využíva ako bežný spôsob nosenia nákladov v Austrálii, Indonézii, Melanézii, v Indii, Japonsku, Kórei, v celej Afrike a v niektorých oblastiach strednej Ameriky. Princípy a spôsoby nosenia na hlave sú takmer totožné so spôsobmi zaznamenanými v európskom priestore. Mimo Európy je teda dodnes živým a bežným spôsobom prenášania nákladov na kratšie i dlhšie vzdialenosti. V Európe sa s týmto archaickým spôsobom nosenia nákladov v súčasnosti už nestretáme alebo len veľmi výnimočne, a to ojedinele na Balkánskom polostrove.

68 PALÁDI-KOVÁCS, Atilla: Einige Bemerkungen über Traggeräte der ungarischen Bauernschaft, c. d., s. 416, mapa č. 3.

69 Materiál pochádza z výskumu J. Olejníka v roku 1960. Archív NSS pri SAV. Ľudový transport. Foto B. Mrhová.

70 *Leypur* (*leypur*) a odvodeniny: drevený kontajner alebo kôš, ktorý sa zvyčajne nosí na chrbte alebo vďaka popruhu nazývanému *fetil* sa nosí upevnený na hlave. Bližšie pozri BALDWIN, John R.: Land Transport in Gásadalur and Mykines, Faroe Islands, c. d., s. 54.

71 Tamtiež, s. 416, obr. 1.

Nosenie koša s nákupom na hlavu cestou z trhu. Taškent, Uzbekistan. Foto A. Pranda, 1967. AN ÚET SAV Bratislava.

Možno teda na základe prvých analýz zhrnúť a poopraviť tvrdenia predchodcov, že spôsob nosenia na hlavu bol do Európy importovaný z Balkánskeho polostrova. Podľa našich zistení a analýz sa vyvíjal samostatne vo všetkých častiach Európy, nezávisle na sebe, výrazne ovplyvňovaný prírodným prostredím, formou tradičných zamestnaní, etnickým a sociálnym zložením obyvateľstva, deľbou práce atď. Vo všetkých skúmaných lokalitách sa používali podobné či totožné spôsoby nosenia a techniky prenášania nákladov na hlavu. Transport na hlavu považujeme preto za všeobecne používaný spôsob prenášania nákladov v Európe ešte v medzivojnovom období. Náš cieľ, ktorý bol v úvode vytýčený, sa podarilo naplniť a teóriu o autochtónnosti transportu na hlavu v priestore strednej Európy potvrdiť.

Pochopiteľne, pod vplyvom vývoja techník transportu, a najmä dopravy sa postupne od nosenia na hlavu upúšťalo a začali sa preferovať menej náročné a efektívnejšie spôsoby transportu nákladov. Rôznorodé pramene a zdroje informácií jednoznačne potvrdili životaschopnosť a rozšírenie tohto spôsobu nosenia nákladov naprieč Európou. Dnes sa s ním v európskom prostredí stretáme už len výnimočne vo vidieckom prostredí na Balkáne či v juhozápadnej Európe. V Afrike či v Ázii je však i dnes bežne používaným a rozšíreným spôsobom prenášania nákladov i na väčšie vzdialenosti. Rozhodne by do budúcnosti stála za úvahou komparácia poznatkov o tomto spôsobe nosenia i z mimoeurópskych lokalít.

Pramene

- Archív Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, *Transport na Východnom Slovensku*. Rukopis Štefana Apáthyho, 52 s., 60. roky 20. storočia.
- Česká národopisná spoločnosť Praha, fond *Malé dotazníky*, autor Jaroslav Kramařík, sign. MD 2, 1967.
- Archív NSS pri SAV, inv. č. 36/60, *Eudový transport v oblasti Vysokých Tatier*. Rukopis Jána Olejníka, 28 s., 44 fotografií, 15 kresieb.
- Archív Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Archív Jána Podoláka, *Transport – doprava – záprah, č. I, II, III*, výskumný materiál z 2. pol. 20. storočia.
- Česká národopisná spoločnosť, fond *Malé dotazníky*, autor Aleš Smrčka, sign. MD 54, 2013.
- Archív Zygmunta Klodnického, *Przenoszenie na glowie*, kwest.V, pyt. D XI, s. 52.

Literatúra

- AMATO, Joseph: *On Foot. A History of Walking*. New York – London: New York University Press, 2004.
- ANDEL, Karol – MARKUŠ, Michal: Eudový transport na strednom Zemplíne. *Slovenský národopis* 19, 1971, č. 3, s. 377–412.
- BALDWIN, John R.: Land Transport in Gásadalur and Mykines, Faroe Islands. In: Fenton, Alexander – Podolák, Ján – Rasmussen, Holger (eds.): *Land Transport in Europe*. Studies of Folklive 4. Copenhagen: Nationalmuseet, 1973, s. 20–56.
- BARAN, Ludvík: Způsob dopravy při senách na Horehroní. *Český lid* 39, 1952, č. 3–4, s. 85–88.
- BARAN, Ludvík: Transport in Czechoslovakia as an Ethnographical and Social Phenomenon. In: Fenton, Alexander – Podolák, Ján – Rasmussen, Holger (eds.): *Land Transport in Europe*. Studies of Folklive 4. Copenhagen: Nationalmuseet, 1973, s. 57–89.
- BEDNÁRIK, Rudolf: Systém ľudového transportu. *Časopis MSS* 41, 1950, č. 1, s. 4–16.
- BERG, Gosta: Kopftragen in Schweden. In: Szabadfalvi, József – Ujváry, Zoltán (eds.): *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1971, s. 381–394.
- DIAS, Jorge: Wie die Männer in Portugal Lasten tragen. In: Szabadfalvi, József – Ujváry, Zoltán (eds.): *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1971, s. 403–408.

- DIAS, Jorge: Wie in Portugal Lasten tragen. In: Fenton, Alexander – Podolák, Ján – Rasmussen, Holger (eds.): *Land Transport in Europe*. Studies of Folklive 4. Copenhagen: Nationalmuseet, 1973, s. 109–120.
- FENTON, Alexander: Transport with Pack-Horse and Slide-Car in Scotland. In: Fenton, Alexander – Podolák, Ján – Rasmussen, Holger (eds.): *Land Transport in Europe*. Studies of Folklive 4. Copenhagen: Nationalmuseet, 1973, s. 121–171.
- FROLEC, Václav – HOLÝ, Dušan – JEŘÁBEK, Richard (eds.): *Horňácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, 1966.
- GIESE, Wilhelm: Wassergefäße. Fragen des Transports und des Trinkens. *Zeitschrift für Volkskunde* 54–56, 1958–1960, s. 278–294.
- GOURHAN, André L.: *L'Homme et la Matière*. Paris: Albin Michel, 1943.
- GUNDA, Béla: Ľudový transport v Žakarovciach. *Slovenský národopis* 3, 1955, č. 2, s. 150–210.
- GUNDA, Béla: Ľudový transport na Gemeri. In: *Gemer. Národopisné štúdie*. Rimavská Sobota: Osveta, 1978, s. 133–143.
- GUNDA, Béla: Die Probleme der traditionellen menschlichen Traggeräte auf der Balkanhalbinsel und in den Karpaten. In: Paládi-Kovács, Attila (ed.): *Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa*. Budapest: MTA, 1981, s. 9–23.
- HAUST, Jean: *Dictionnaire Liégeois*. Liège: H. Vaillant-Carmanne, S. A., impr. L'Academie, 1933.
- KŁODNICKI, Zygmunt: *Reliktowe formy transportu nasobnego i ręcznego w kulturach ludowych środkowej Europy*. Dizertačná práca. Wrocław 1976.
- KŁODNICKI, Zygmunt: Transport mit Menschenkraft in den Polnischen Karpaten. In: Paládi-Kovács, Attila (ed.): *Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa*. Budapest: MTA, 1981, s. 43–63.
- KOWALSKA-LEWICKA, Anna: Handel wiejski na Podhalu w drugiej połowie XIX i w początkach XX wieku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 5, 1957, č. 2, s. 305–314.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav: Die ethnographische Problematik in der Abbildung der Přemysl-Szene in der St.-Katharinakapelle zu Znojmo. *Etnologia Slavica* 6, 1976, s. 89–107.
- KŘÍŽOVÁ, Alena: Zástěra jako pracovní oděvní součástka, symbol vzorné hospodyně i znak reprezentace. In: Křížová, Alena a kol.: *Archaické jevy tradiční kultury na Moravě*. Etnologické studie 9. Brno: Masarykova univerzita, s. 89–111.
- LENOVSKÝ, Ladislav: Jazyk, kultúra a identita v stredoeurópskych súvislostiach. *XLinguae. European scientific journal* 11, 2018, č. 4, s. 125–142.
- LENOVSKÝ, Ladislav: Vzťah jazyka, kultúry a identity v prostredí etnických minorít. *Slovaca Slavica* 53, 2018, č. 3–4, s. 243–251.

- MARINOV, Vasil: *Prinos kãm izučavane na bita i kulturata na turcite i gagauzite v Severoiztočna Bãlgarija*. Sofia: Izd. na Bãlgarskata akademiãã na naukite, 1956.
- MARINOV, Vasil: Traditionelle Transportmittel in Bulgarien. In: Fenton, Alexander – Podolák, Ján – Rasmussen, Holger (eds.): *Land Transport in Europe*. Studies of Folklive 4. Kopenhagen: Nationalmuseet, 1973, s. 347–394.
- MASON, Otis T.: *Primitive Travel and Transportation*. Report of the U.S. National Museum. 1894–1906.
- MEHEDINȚI, Simion: *Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke*. Jena – Leipzig: Gronau, 1936.
- MOSZYŃSKI, Kazimierz: *Kultura ludowa Słowian I. Kultura materialna*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1967.
- MRUŠKOVIČ, Štefan: Transport a dopravné prostriedky v tradičnom poľnohospodárstve. *Národopisný zborník* 14, 2003, s.27–70.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 84–98.
- NOVÁKOVÁ, Katarína: *Tatranskí nosiči*. Tatranská Lomnica: I&B, 2008.
- NOVÁKOVÁ, Katarína: Transport ľudskou silou v európskych súvislostiach. *Ethnologia Actualis Slovaca* 10, 2010, s. 80–99.
- NOVÁKOVÁ, Katarína: Tradičné spôsoby prepravy detí v Európe a podoby ich súčasnej revitalizácie. *Etnologia Europae Centralis* 2011, č. 10, s. 55–64.
- OLEJNÍK, Ján: *Ľud pod Tatrami*. Martin: Osveta, 1994.
- PALÁDI-KOVÁCS, Atila: Einige Bemerkungen über Traggeräte der ungarischen Bauernschaft. In: Szabadfalvi, József – Ujváry, Zoltán (eds.): *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1971, s. 409–426.
- PALÁDI-KOVÁCS, Atila (ed.): *Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa*. Budapest: MTA, 1981.
- PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Návod na etnografický výskum transportu a dopravy*. Bratislava: Slovenská národopisná spoločnosť, 1979.
- PARÍKOVÁ, Magdaléna: Transport ľudskou silou. *Slovenský národopis* 27, 1979, č. 3, s. 449–473.
- PODOLÁK, Ján: Poľnohospodárstvo. In: Mjartan, Ján (ed.): *Banická dedina Žakarovce*. Bratislava: Veda, 1956, s. 63–121.
- PRYCHODKO, Mykola P.: Land Transport in the Ukraine. In: Fenton, Alexander – Podolák, Ján – Rasmussen, Holger (eds.): *Land Transport in Europe*. Studies of Folklive 4. Kopenhagen: Nationamuseet, 1973, s. 408–414.
- SCHEUERMEIER, Paul: *Wasser- und Weingefässe im heutigen Italien*. Bern: Francke, 1934.

- SLAVKOVSKÝ, Peter: *S nošou za industrializáciou krajiny*. Bratislava: Veda, 2014.
- SMRČKA, Aleš: Způsob dopravy dřeva na saních rohačkách. *Studia ethnologica Pragensia* 3, 2011, č. 2, s. 199–207.
- SMRČKA, Aleš: Tradiční doprava materiálu na krosnách v Krkonoších. *Národopisný věstník* 71, 2012, č.1, s. 71–82.
- SMRČKA, Aleš: Die Bedeutung des Heus und sein traditioneller Transport im Riesengebirge. *Český lid* 101, 2014, č.1, s. 77–105.
- SMRČKA, Aleš: Etnografický výzkum tradiční dopravy v českých a slovenských zemích – historie, současnost a perspektivy. *Slovenský národopis* 65, 2017, 65, č. 1, s. 7–25.
- SZABADFALVI, József – UJVÁRI, Zoltán (eds.): *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1971.
- TIMAFFY, László: Transport mit Menschenkraft in Szigetköz (Ungarn). In: Paládi-Kovács, Attila (ed.): *Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa*. Budapest: MTA, 1981, s.79–83.
- VAKARELSKI, Christo: *Nosene tovar na glava v Makedonija*. Skoplje, 1943.
- VAKARELSKI, Christo: *Etnografija Bułgarii*. Prace Etnologiczne VII. Wrocław: PTL, 1965.
- VAKARELSKI, Christo: Arten des Tragens bei den Bulgaren. In: Szabadfalvi, József – Ujváry, Zoltán (eds.): *Studia ethnographica et folkloristica in honorem Béla Gunda*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1971, s. 649–671.
- VAKARELSKI, Christo: Arten des Tragens bei den Bulgaren. In: Fenton, Alexander – Podolák, Ján – Rasmussen, Holger (eds.): *Land Transport in Europe*. Studies of Folklive 4. Kopenhagen: Nationalmuseet, 1973, s. 650–665.
- WHITTLE, Jane: *Why do women carry things on their head?* Dostupné online: www.earlymodernwomenwork.wordpress.com (cit. 15. 4. 2020).
- WIEGELMANN, Günter: Erste Ergebnisse der ADV-Umfragen zur alten bäuerlichen Arbeit. *Rheinische Vierteljahrsblätter* 33, 1969, s. 208–262, 10 máp.

Skratky

- EAS – Etnografický atlas Slovenska
 NSS – Národopisná spoločnosť Slovenska
 SNS – Slovenská národopisná spoločnosť

Summary

Head-Carrying as an Archaic Way of Burden Transport in the European Space

The study deals with an archaic way of carrying burdens in Europe, namely with carrying on the head. Various burdens are carried placed or fastened on the head, on the top of the head, at the back of the head, and at the neck. The burden is put on the head directly, or it is placed in various types of transport aids (baskets, pack baskets, wooden or earth vessels etc.) which are fastened in several ways on the head. This method of burden carrying, in contrast to other ways of transport, has not been a subject-matter of comparative analyses to date. An in-depth analysis and comparison of the hitherto published works, and the reappraisal of older research and iconographic and cartographic materials are supposed to help bring up a hypothesis about autochthonousness of this method to transport burdens in the Central-European space. Several authors considered the carrying on the head to have been imported to Central Europe from the Balkan Peninsula. As this method occurred in Northern, Southern, and Western Europe, even on the British Islands, the Faroe Islands, and the Shetland Islands, we think that it developed independently, and it was always based on natural, cultural and historical conditions in particular countries and communities. Several records and investigations point out a common way of transporting burdens in farming or on journey. For this reason we mean that this method was common in the Central European space in the past, and it also developed independently there, as it did in the rest of the European territory. Based on comparative analyses it is possible to modify the assertions that carrying on the head was imported to Central Europe from the Balkan Peninsula. According to our findings and analyses, it developed in the Central European space independently, and it was significantly influenced by natural conditions, forms of traditional occupations, and ethnical and social compositions of inhabitants, division of labour etc., as it was in all parts of Europe. We used similar or identical methods of carrying and techniques of carrying the burdens on the head in all research locations. For this reason, we consider carrying on the head to have been a common way of carrying burdens in Europe even in the inter-war period. We can find residues of it in Europe even today, namely in Spain, Portuguese, Italy, and in the rural environment in the southern part of the Balkan Peninsula.

Key words

Transport – transport on the head – European contexts

Kartáčnictví. Ojedinělý způsob obživy na příkladu dílny Karla Ježe z Lázů u Valašského Meziříčí

Mgr. Petr Lid'ák

Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Palackého 147, 756 61 ROŽNOV pod RADHOŠTĚM
petr.lidak@nmvp.cz

Kartáčnictví a štětkařství jsou řemesla zahrnující výrobu nejrůznějších druhů kartáčů, smetáků, holicích štětek, štětců a malířských štětek k užití zejména v domácnosti – k úklidu, čištění, praní, leštění a také v hospodářství, např. hřebelcování koní. Bez těchto výrobků se neobejdou ani malíři, natěrači, zedníci, holiči, kominíci, mlynáři, tkalci a další. Provozování tohoto řemesla nepatřilo na Valašsku k profesím hojně rozšířeným, bylo vždy spíše záležitostí jednotlivců. Tuto skutečnost potvrzují nejen statistické a archivní prameny, ale i absence hmotných dokladů v muzejních sbírkách v regionu i blízkém okolí. Ve fondech muzeí najdeme zpravidla hotové výrobky, nikoli kompletní dílnu. I proto se doposud nikdo v regionu tímto tématem nezabýval.

Obsáhlá kolekce živností a řemesel Valašského muzea v přírodě čítající více než 9000 ks sbírkových předmětů zahrnuje několik řemeslných dílen ze sběrné oblasti i jednotliviny dokládající rozmanitost zdejší rukodělné výroby.¹ V letech 1986 a 1987 obohatila škálu zastoupených řemesel domácí kartáčnícká dílna Karla Ježe z Lázů u Valašského Meziříčí. Její kompletní inventář zahrnuje více než 350 kusů předmětů, mezi nimiž najdeme soubor nářadí, dřevěné polotovary, četný materiál i hotové výrobky.² V regionu je dílna příkladem ojedinělého drobného provozu, který navazoval na starší rodinnou tradici a fungoval samostatně od roku 1921 až do začátku roku 1951, kdy její provozovatel odhlásil živnost a požádal o starobní důchod. Vybavení dílny navíc doplňuje získaný soubor dokumentů uložený v podsбірce Písemnosti a tisky Valašského muzea v přírodě.³ Obsahuje Ježovu

1 Ve sbírkách Valašského muzea jsou uloženy téměř kompletní celky řemeslných dílen: bednáře, stolaře, koláře, dýmkaře, kováře, ševce, klempíře a zámečníka, sedláře a čalouníka, kloboučníka, soukeníka, provazníka, řezníka. Srov.: LID'ÁK, Petr: Živnosti a řemesla. In: Románková, Eva (ed.): *Uchováno budoucím generacím. Devadesát let sbírkotvorné činnosti Valašského muzea v přírodě*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2015, s. 104–122.

2 Národní muzeum v přírodě – Sběrka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, podsбірka etnografická, sk. živnosti a řemesla, podsk. kartáčnictví, inv. č. 42193–42520; podsбірka dokumentace muzea v přírodě, sk. živnosti a řemesla, podsk. kartáčník, inv. č. C 5169–C 5217.

3 Národní muzeum v přírodě – Sběrka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, podsбірka Písemnosti a tisky, inv. č. A 35554–A 35572 – pozůstalost Karel Jež.

úřední korespondenci, jeho kusou účetní evidenci, výkazy o platbě daní, majetkové záležitosti rodiny a hospodaření. Uvedené doklady spolu s osobním živnostenským spisem Karla Ježe uloženým ve Státním okresním archivu ve Vsetíně⁴ a zprávou z terénního výzkumu, pořízenou odbornými pracovníky muzea Janem Krbou a Marií Brandstetttrovou v letech 1987–1988,⁵ nám umožňují rekonstruovat podobu řemesla a jeho význam jako způsobu obživy jedné rodiny v první polovině 20. století na Valašsku. Tyto materiály zároveň poslouží jako výchozí podklad k vypracování libreta a scénáře expozice kartáčníka ve Valašském muzeu v přírodě.

Kartáčnictví na Moravě

Informaci o tom, kolik bylo na Moravě v 19. století kartáčníků v porovnání s jinými řemesly, podává Václav L. Rošický v publikaci *Dějiny a paměti řemeslnických cechů města Přerova a okolí a rozvoj živností na Moravě z roku 1898*.⁶ Např. k roku 1841 zaznamenal, že v zemi pracovalo 48 kartáčníků, v roce 1885 se jejich počet zvýšil na 135. Ve srovnání s ostatními živnostenskými obory to bylo zanedbatelné. V polovině 19. století bychom na Moravě podle zjištění Václava L. Rošického našli např. 3752 řezníků, 3117 mlynářů, 1226 bednářů, 2231 stolařů a další profese. Svým nízkým počtem se kartáčníci řadili k natěračům, jichž bylo 41, nebo čalouníkům s počtem 23.⁷ Přehled však podchycuje jen profesionální řemeslníky s živnostenským listem, skutečné počty doma pracujících mohly být vyšší.

Střediskem domácího kartáčnictví na Moravě byla už od poslední třetiny 19. století obec Písařov na Olomoucku a okolní vesnice – Bílá Voda, Červená Voda, Bukovice, Jakubovice, Podlesí (dříve Grumberk), Štítý a další, jak uvádí Richard Fischer ve stati *Domácí průmysl na Moravě z roku 1902*.⁸ K rozvoji řemesla v tomto regionu (okres Šumperk), dříve označovaném jako Šilpersko, výrazně přispěl úpadek tkalcovství. Domácká produkce v celém kraji zaměstnávala počátkem 20. století podle Richarda Fischera okolo 1100 lidí. Většina z nich pracovala pro obchodníky, kteří jim dodávali potřebný materiál a polotovary, přičemž platili z části zbožím a zčásti penězi. Obvykle se každá skupinka dělníků soustředila jen na určitou fázi výroby, někteří zhotovovali *dřívka*, další navlékali žíně. Doba vyučení trvala tři roky, pracovní doba byla dlouhá 11–16 hodin. Jen v Písařově se kartáčnictví věnovalo

4 Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 558, karton 264 – kartáčník Karel Jež.

5 Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv. č. R 175 – BRANDSTETTROVÁ, Marie: *Drobné poznatky k dílně kartáčníka Karla Ježe z Lazů*. 2 s.; inv. č. R 174 – KRBA, Jan: *Národopisná zpráva z výzkumu výroby kartáčů v obci Lázy*. 2 s.

6 ROŠICKÝ, Václav L.: *Dějiny a paměti řemeslných cechů města Přerova i okolí a rozvoj živností na Moravě*. Přerov: nákl. F. Bochořáka a V. L. Rošického, 1895.

7 Tamtéž, s. 48–53.

8 FISCHER, Richard: *Domácí průmysl na Moravě*. Olomouc: nákl. vl., 1902, s. 17–20.

Současný stav domu Karla Ježe v Lazech čp. 8. Místnost s oknem úplně vpravo byla kartáčníckou dílnou.
Foto H. Sedláčková.

300 osob, v Bukovci 250, v Červené a Bílé Vodě přes 100 lidí. Zboží se prodávalo nejen na českých trzích, ale vyváželo se dál do Vídně, Budapešti a Srbska. Výdělek byl různý. Při výrobě rýžových kartáčů mohl dělník s pomocí ženy a dětí udělat za den do 120 kusů, což jim vyneslo 50 krejcarů až 1 zlatý. Ti, kteří jen navlékali do polotovarů žíně, si denně vydělali 20–26 krejcarů.⁹ Během první světové války se díky chybějícím surovinám, ale stoupající spotřebě, staly kartáče výhodným obchodním artiklem. Jejich produkci se věnovali nejen zemědělci, ale i úředníci. Změna nastala až po válce se vznikem Československa, kdy došlo k zefektivnění výroby zavedením strojní mechanizace a založením několika továren vybavených natloukacími stroji tzv. *natloukačkami*. Jen v Písařově vzniklo 15 podniků. K největšímu patřila firma Josefa Kubíčka, jež zaměstnávala okolo 70 lidí. Kromě toho bylo v obci 54 samostatných výrobců a 100 rodin, žijících se domácí produkcí. Pomáhali všichni, včetně školou povinných dětí, které připravovaly tzv. *sázky* – svazky žíní, jež rodiče až do noci navlékali do dírek v destičkách.¹⁰ Krize přišla opět ve 30. letech 20. století, kdy odbyt výrobků ze Šilperska komplikovalo špatné dopravní spojení.

⁹ Tamtéž, s. 19–20.

¹⁰ KUBÍČEK, Karel: Začátky kartáčníctví na severní Moravě. *Vlastivědný sborník střední a severní Moravy* 13, 1935, č. 5, s. 73.

Samostatní řemeslníci organizačně pracovali pod živnostenským společenstvem v rámci příslušných okresů. Na začátku 40. let 20. století byli začleněni do Zemského společenstva kartáčníků a štětkařů pro zemi Moravskoslezskou se sídlem v Brně. V roce 1945 společenstvo evidovalo 189 členů, o tři roky později 148 členů, 57 tovaryšů se 115 pomocnými zaměstnanci, 18 učni a dalších 16 učňů bylo v ústavu nevidomých.¹¹ Už koncem 19. století se rozšiřovala tovární produkce kartáčů, jež postupně likvidovala ruční výrobu. Jejím střediskem je doposud Pelhřimov v Čechách s tradicí výroby kartáčnického zboží od roku 1882. Často se tomuto řemeslu vyučili i lidé s vadou zraku, o čemž svědčí výrobní družstvo Karko v Ústí nad Labem, založené v roce 1953, které donedávna zaměstnávalo pouze pracovníky s různým typem postižení.

Kartáčníci na Valašsku

Statistický přehled rukodělných živností sestavený historikem Ladislavem Baletkou uvádí k roku 1883 na Valašsku v soudním okrese Valašské Meziříčí pouze jednoho kartáčníka.¹² Byl jím s největší pravděpodobností dále jmenovaný František Kessler, děd Karla Ježe z Lázů. Že šlo o řemeslo svým významem v regionu nepostradatelné, byť ojedinělé, můžeme doložit i dochovanou pověstí zhruba ze stejného období. Zaznamenal ji národopisný pracovník Miloš Kulišťák z Rožnova pod Radhoštěm a vyšla i knižně v roce 1983 pod názvem „Jak Martin Cábů zaklínal duchy“ v publikaci „O stodolovém mistru“.¹³ Jen krátce můžeme citovat z úvodu: „*Je tomu už nejmíň sto let, kdy na Hutisku žil štětkař Martin Cábů. Dělal všelijaké štětky, takové, kterými se vápnem bílí stěny chalup, i takové, které potřebují komínáři na vymetání komínů, nebo tkalci na šlichtování osnovy. Své výrobky prodával na jarmarcích v Rožnově, v Meziříčí nebo na Vsetíně. A třeba je nosil jenom na zádech, vždycky za ně nějakou zlatku utřil, protože to bylo velice dobré zboží.*“¹⁴

Kromě Karla Ježe, kartáčníka z Lázů u Valašského Meziříčí a jeho předků, působili v první polovině 20. století v regionu i další kartáčníci – Josef Doleček a Václav Kotrla ve Valašském Meziříčí, Jan Horák v Zubří, Pavel Kořenek v Halenkově a Bohumila Slavíková na Dolní Bečvě.¹⁵ V blízkém Frenštátě pod Radhoštěm měli svoje provozovny Karel, Vladimír a Mořic Gerlichovi, Štěpán Bohuslav

11 Moravský zemský archiv Brno, fond G 111, inv. č. 531 – Společenstvo kartáčníků a štětkařů pro zemi Moravskoslezskou se sídlem v Brně.

12 BALETKA, Ladislav: Od zrušení roboty a začátků samosprávy 1848–1918 ke vzniku samostatného státu. In: Nekuda, Vladimír a kol. *Okres Vsetín. Rožnovsko – Valašskomeziříčsko – Vsetínsko*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2002, s. 227.

13 KULIŠŤÁK, Miloš: *O stodolovém mistru*. Ostrava: Profil, 1984, s. 42–47.

14 Tamtéž, s. 42.

15 Státní okresní archiv ve Vsetíně, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 553, kart. 224 – Společenstvo kartáčníků a štětkařů v Brně.

a Karel Blažek, který si založil továrnu na průmyslovou výrobu kartáčnických dřev a dalších polotovárů. V blízkém okolí pracoval i Stanislav Holík v Bystřici pod Hostýnem a Jan Horák ve Veřovicích.¹⁶

Zmíněný Josef Doleček (16. 12. 1912 – 5. 5. 2003) pocházel z Mistrovic u Jablonného nad Orlicí a kartáčníkem byl už i jeho otec František, u něhož se v letech 1926–1929 řemeslu vyučil. V tu dobu navštěvoval i všeobecnou živnostenskou školu pokračovací. Podle informací jeho dcery Olgy a písemných dokladů, které uchovává, tovaryšský list mu udělilo Společenstvo kartáčníků v Jablonném nad Orlicí v roce

1931. Nejprve pracoval jako dělník u svého otce, následně byl krátce zaměstnaný u firmy Josef Hofmann v Děčíně, poté se znovu vrátil do otcovy dílny a od 1. 11. 1930 do 1. 4. 1932 dělal u firmy Ferdinand Valenta v Jablonném nad Orlicí. V té době přišel jeho otec o veškerý majetek, následkem čehož se nervově zhroutil a Josef, jako nejstarší syn, se musel postarat o matku a čtyři sourozence. V roce 1932 se Dolečkoví přestěhovali do Valašského Meziříčí, kde si Josef v Zašovské ulici čp. 642 zřídil dílnu. Ve stejné ulici v čp. 194 si otevřel obchod s kartáčnickým zbožím, který provozoval až do roku 1949.¹⁷ Třem svým sourozencům pomohl vyučit se kartáčníky, dva z nich se pak osamostatnili a podnikali v Novém Jičíně. Své výrobky – kartáče na ruce, kartáčky na zuby, holicí i malířské štětky a další prodával v místě bydliště i v okolních vesnicích.¹⁸ V rodině jeho dcery Olgy se dodnes dochovaly kartáče na šaty na rukojeti opatřené výrobní značkou v podobě zeleného smrku s ozubeným kolečkem, uprostřed něhož byl monogram DJ. V záhlaví svého obchodního papíru uváděl Doleček nejen prodej kartáčů, štětců, štětek a košťat, ale i dalších potřeb pro průmysl a obchod – rohože všech rozměrů, rákosové klepáče, šňůry na prádlo a provaznické zboží. Ve čtyřicátých letech měl v dílně i dva učně – Hynka

Plechová firemní tabulka kartáčníka Karla Ježe velikosti 20,5 x 20 cm. Ze sbírek Národního muzea v přírodě – Valašského muzea. Foto B. Přikryl.

16 Moravský zemský archiv Brno, fond G 111, Svaz československého živnostnictva, kart. 531 – Společenstvo kartáčníků a štětkářů pro zemi Moravskoslezskou se sídlem v Brně.

17 Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 558, karton 290 – kartáčník Josef Doleček.

18 Uvedeno podle informací dcery Josefa Dolečka Olgy Axmanové (nar. 15. 9. 1946) z Valašského Meziříčí, Šafaříkova ul. čp. 39, výzkum 11. 2. 2020. Za zprostředkování děkuji Vandě Vrlové, dlouholeté pracovníci Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Různé druhy kartáčů z dílny Karla Ježe. Ze sbírek Národního muzea v přírodě – Valašského muzea. Foto J. Kolář.

Škarku a Josefa Baroše.¹⁹ Do dějin města se Josef Doleček zapsal více jako aktivní člen Sokola, zakladatel Valašského aeroklubu a amatérský astronom, jenž se výrazně zasloužil o zřízení městské hvězdárny.²⁰ Kromě něj ve Valašském Meziříčí krátce působil Rudolf Zbožínek (nar. 1911) z Jarcové, slepec vyučený kartáčníkem. Od roku 1934 pak vedl obchod s kartáčnickým zbožím ve vedlejší obci Hrachovec. Provozoval prodejnu do roku 1946, kdy se přestěhoval do Hlásné Třebáně.²¹ Všichni uvedení kartáčníci patřili k posledním řemeslníkům tohoto oboru na Valašsku.

Kartáčník Karel Jež

Karel Jež se narodil 27. listopadu 1885 v Poličné u Valašského Meziříčí v čp. 57 do kartáčnické rodiny. Jeho otec Martin (1858–1917) je sice v matrice uveden jako obuvník, ale v knize mistrů Společnosti živností smíšených z let 1892–1912

19 MZA Brno, fond G 111, Krajský sekretariát svazu československého živnostnictva v Brně, kart. 7, kartotéka dýmkařů a kartáčníků.

20 Srov. Josef Doleček. In: *Slovník osobností kulturního a společenského života Valaška*. Valašské Meziříčí: Občanské sdružení Valašské Athény, 2000, s. 30.

21 Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 558, karton 255 – kartáčník Rudolf Zbožínek.

je zapsán k roku 1899 už jako kartáčnický mistr.²² Mohl se vyučit štětkařem a kartáčníkem u svého tchána Františka Kesslera. Toho bychom našli v rejstříku živností ze soudního okresu Valašské Meziříčí k roku 1870 zapsaného jako *Bürstenbänder* v městě *Meseritz*.²³ Ježova matka Františka (1857–1936) vedla, jak bylo v té době obvyklé, domácnost, ale zároveň manželovi s řemeslem občas vypomáhala. Karel měl ještě dva mladší sourozence – bratra Antonína (1889) a sestru Marii (1890). Jako nejstarší syn pokračoval v rodinné tradici. Podle knihy učňů Společenstva živností smíšených Valašské Meziříčí se kartáčnickému řemeslu učil u svého otce Martina od 1. 1. 1900 do 1. 1. 1903 v Hrachovci²⁴ a následně mu pomáhal v rodinné dílně, než v roce 1921 požádal o vystavení živnostenského listu. Tuto skutečnost potvrzuje i záznam ve sčítacích operátech k roku 1910 z obce Křivé, kde rodina na čp. 107 bydlela. Martin Jež je uvedený jako kartáčník – mistr, jemuž pomáhá manželka Františka a syn Karel. Obživu jim kromě řemesla zabezpečovala jedna kráva, dvě jalovice, tři slepice a pět hus.²⁵

V roce 1911 se celá rodina Ježova z Křivého (od roku 1960 nese název Podlesí) přestěhovala a natrvalo usadila v malé vesnici Lázy u Valašského Meziříčí v domě čp. 8. Téhož roku se Karel Jež oženil s Františkou Bačovou z Poličné, s níž měl syna Karla (nar. 28. 4. 1912), později vyučeného krejčího, dceru Marii (nar. 19. 5. 1913) a nejmladšího syna Františka Josefa (1914), ten zemřel ve dvou letech. Mladá rodina Karla Ježe žila ve společné domácnosti s jeho rodiči v domku čp. 8, který měl pouze jednu obytnou místnost. V roce 1912 převedli rodiče Martin a Františka Ježovi celý majetek podle tradice na prvorozeného syna Karla a snachu Františku, každému k jedné polovině. Po úmrtí manželky (25. 10. 1918) zůstal Karel jen krátce sám se dvěma malými dětmi, ale už 3. června 1919 se oženil podruhé s Marií Skýpalovou z Oznice, která si do manželství přivedla dceru Marianu (nar. 1911). Tu vychovávali prarodiče v Oznici a k rodině se připojila až ve svých 14 letech, kdy tam dokončila školu. Ještě před svatbou uzavřeli nastávající manželé 30. května 1919 svatební a odstupní smlouvu, kde se dohodli na společném vlastnictví paseky čp. 8 s příslušenstvím, každý k jedné polovině. V této listině je Karel Jež uveden jen jako rolník.²⁶ Z pozemkového archu můžeme odvodit, že hospodařil na majetku o výměře 2 ha 3814 m², z toho zastavěná plocha činila 355 m², přilehlá zahrada

22 Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí – Společenstvo živností smíšených Valašské Meziříčí, inv. č. 3 – kniha mistrů.

23 Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 160 – rejstřík živností 1860–1886.

24 Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí – Společenstvo živností smíšených Valašské Meziříčí, inv. č. 7 – kniha učňů.

25 Státní okresní archiv Vsetín, fond OÚ Valašské Meziříčí, inv. č. 802 – Sčítací operáty obce Křivé z roku 1910, čp. 107.

26 Národní muzeum v přírodě – Sbirka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, podsbírka Písemnosti a tisky, Pozůstalost Karel Jež, inv. č. A 35554/4.

1552 m², role 1 ha 7242 m², louky 2694 m² a pastviny 1971 m².²⁷ V květnu 1923 si mladí manželé nechali zhotovit plány na stavbu nového rodinného domku u stavitele Viléma Kellera z Krásna nad Bečvou. Z úředních dokladů vyplývá překvapivá skutečnost. Stavbu zahájili na základě povolení 7. června 1923 a dokončili ji záhy, už 30. července téhož roku. Povolení nastěhovat se jim vydal místní obecní úřad od 2. září 1923 „*poněvadž stavba tato byla uznána za docela dokonalou bezpečně provedenou ve všech částech svých úplně vyschlou a způsobilou k lidskému obývání. Této budově se uděluje čís. pop. 8 a nařizuje se Vám, abyste tímto číslem budovu tu příslušném místě v 7 dnech opatřil.*“²⁸ Jako stavební místo posloužila parcela č. 16, kde stál původní srub, doložený na mapě stabilního katastru z let 1824–1843.²⁹ Skutečnost, že dřívější chalupu zbourali a postavili na stejném místě domek nový, potvrzuje také katastrální mapa obce Lázy z roku 1935, která zachycuje původní stav i změny v průběhu první třetiny 20. století.³⁰

Ďům, který doposud stojí v téměř nezměněné podobě, má východní štítovou orientaci k hlavní silnici. Je zbudován na kamenných základech, se sedlovou střechou, původně krytou pálenou taškou, dnes tabulovým plechem. Stavení je z přední části roubené, zadní hospodářský trakt je zděný z cihel a kamenů. Vnitřní prostor byl tehdy rozčleněn na pět samostatných místností. Síň byla velikosti 2 x 5 m s dřevěnými schody na půdu. Z ní se vcházelo přímo proti vstupním dveřím do podsklepené kuchyně o velikosti 4,45 x 3 m opatřené jedním oknem s výhledem do zahrady. Odtud vedly dvoje dveře do obytných místností – větší světnice (4,15 x 3,95 m) se dvěma šestitabulkovými okny – jedním ve štítové a druhým ve vstupní okapové straně – a o něco menšího pokoje (4,15 x 3 m), který sloužil jako domácí kartáčnická dílna. Ten měl také dvě stejně velká okna jako ve světnici. Ke kuchyni přiléhala skladovací komora (4,45 x 2 m) opatřená jen malým okénkem. Ze síně byl přístup do chléva, jenž zabíral jednu třetinu celkové plochy domu. Dvůr doposud uzavírá samostatně stojící objekt stodoly, který je s domem spojený rohem střechy. Podle dalších dokumentů lze odvodit, že stodolu postavili mezi lety 1918–1919, jak dokládá pojistná smlouva, kterou uzavřeli v roce 1918 ve výši 800 Kč na stavební dřevo k zbudování stodoly. V červnu 1920 sjednal Karel Jež nové pojištění stodoly oceněné na 5000 Kč na devět let. Tentýž rok nechal pojistit i dům a další nemovitosti v celkové hodnotě 4050 Kč.³¹ Už z toho se můžeme domnívat, že nová stodola měla vyšší hodnotu než původní obytné stavení spolu s polnostmi.

27 Tamtéž, inv. č. A 35554/1.

28 Tamtéž, inv. č. A 35554/8.

29 Indikační skici stabilního katastru, Lázy, 1871. Moravský zemský archiv Brno. Dostupné [zhttp://www.mza.cz/indikacniskici/](http://www.mza.cz/indikacniskici/), cit. 27. 1. 2020.

30 Indikační skici stabilního katastru, Lázy, 1871. Aktualizovaný stav z roku 1935. Moravský zemský archiv Brno. Dostupné [zhttp://www.mza.cz/indikacniskici/](http://www.mza.cz/indikacniskici/), cit. 27. 1. 2020.

31 Národní muzeum v přírodě – Sbirka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, podsbírka Pisemnosti a tisky, Pozůstalost Karel Jež, inv. č. A 35562.

Různé typy kulatých štětců z dílny Karla Ježe. Ze sbírek Národního muzea v přírodě – Valašského muzea. Foto J. Kolář.

Rodina se živila zpočátku jen hospodařením na půdě a chovem dobytka. O tom, že bylo hospodářství základním zdrojem jejich obživy, svědčí skutečnost, že v provincii 1925 si Ježovi přikoupili za 6000 Kč další pozemky o celkové výměře 2,047 ha v sousední obci Podolí, v trati zvané Prachovina, od manželů Blablových.³² Spolu s majetky v Lázech obdělávali polnosti, které tvořily více než 3 ha osevních ploch, zbývající výměra připadla na louky a pastviny. Pěstovali brambory, pšenici, žito, ječmen a oves. K tomu chovali 2 dojně krávy, které využívali i k potahu, 2–3 jalovice, 1 kozu, 1–2 prasata a okolo 7 nosnic. Špatné časy zažívali především za druhé světové války, kdy museli povinně odvádět část produktů v podobě mléka, másla, vajec, ale též masa a sádla. Měli povinnost splnit i další povinné odvody z výnosu obilnin a brambor.³³ Vědomí závislosti na úrodě dokládá např. i pojistka proti škodám krupobitím uzavřená v květnu 1942 na dobu šesti let do výše 8180 korun.

V roce 1921 získal Karel Jež živnostenský list a začal si oficiálně přivydělávat provozováním kartáčnického řemesla, které přineslo další příjmy do domácnosti. I nadále však práce na poli a chov dobytka zůstala podstatným zdrojem obživy jeho rodiny. Karel Jež byl však postupem času zaměstnán hlavně řemeslem a od hospodářství se distancoval. Jeho každodenní povinností zůstávalo nanosit ráno a večer několik kýblů vody ze studánky pod chalupou k napojení dobytka. Pomáhal jen při

³² Tamtéž, inv. č. A 35554/9.

³³ Tamtéž, inv. č. A 35565 – A 35568.

Různé štětky na vymývání lahví a sklenic. Ze sbírek Národního muzea v přírodě – Valašského muzea. Foto J. Kolář.

náročných sezonních pracích, zejména při sušení a svážení sena, také při žních. Tuto skutečnost potvrdila i jeho nevlastní dcera Mariana Skýpalová v roce 1987 při terénním výzkumu. Podle jejího sdělení mívali až do roku 1969, kdy vstoupili do družstva, 3–4 kusy hovězího dobytka a k tomu zpravidla ještě 1–2 mladé jalůvky, které dochovávali až do prvního telete. Uvedla, že krávy používali rovněž k potahu – lehčí orbě i svozu sena, vyvezení hnoje na pole apod. Polnosti měli i na špatně přístupných místech, kde byla pomoc zvířat nezbytná. Po smrti otce už musela vdova hospodařící s dcerou na zajištění náročnějších polních prací najímat sedláka s koňmi, od 60. let jim tyto zemědělské práce zprostředkovalo JZD Stříbrná v Podolí a JZD z Kateřinic.³⁴ Většinu starostí kolem dobytka zastávala v pozdějších letech už jen matka se svobodnou dcerou Marianou, která se vyučila krejčovou a zpočátku si přivydělávala doma příležitostným šitím oděvů. Skutečnost, že Karel Jež provozoval hlavně řemeslo a hospodaření ponechával na ženě a nevlastní dceři, se dá odvodit také od toho, že v únoru 1941 ve svých 55 letech převedl svou polovinu veškerého nemovitého majetku na ženu a vymínil si jen právo doživotního bydlení.³⁵ Přitom své vlastní děti finančně odškodnil už dříve. Můžeme se jen domnívat, jaké byly důvody takového kroku, když po manželce byla jedinou dědičkou dcera Mariana. I podle jejího svědectví panovaly mezi rodiči v posledních letech nepříliš dobré

34 Tamtéž, inv. č. A 35565–A 35568; uvedená výpověď Mariany Skýpalové je přiložena k výzkumné zprávě: BRANDSTETTROVÁ, Marie: *Drobné poznatky k dílně kartáčníka Karla Ježe z Lazů*. Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv. č. R 175.

35 Tamtéž, inv. č. A 35554.

vztahy. Z roku 1956 máme dokonce záznamy o jejich hádkách: „*Dne 4. července 1956 se hádal Jež Karel večer až do 11 hod. pro kořalku. 24 července se hádal a nadával, protože mu Mařena neodpověděla. 28. července se vadil pro špalky olšové v potoce.*“³⁶ Tyto napjaté poměry dokládá i skutečnost, že Karel Jež zemřel v srpnu 1959 v osamění ve své dílně, kde měl v posledních letech i lože, téměř bez povšimnutí nejbližších.

Kartáčnická dílna Karla Ježe

Karel Jež ohlásil Okresní politické správě ve Valašském Meziříčí 27. dubna 1921 provozování živnosti kartáčnické a štětkařské spojené s prodejem výrobků kartáčnických a štětkařských na trzích a jarmarcích. V této žádosti uvedl: „*Prosím, aby ohlášení toto bylo vzato k úřední vědomosti a mě byl příslušný list živnostenský vydán. Přikládám výučný list o svém řádném vyučení se této živnosti a potvrzení od obce, že jsem po řadu let řemeslo to provozoval a potvrzení o zaplaceném poplatku inkorporačním a prosím o laskavé brzké vyřízení této žádosti.*“³⁷ I z dokumentu vyplývá, že se kartáčnictví už nějaký čas věnoval, když po vyučení v roce 1903 pracoval s otcem. Živnostenský list mu byl na základě uvedené žádosti vystaven 27. 5. 1921. Zpočátku si musel vystačit jen s nouzovými podmínkami malého domku, kde jednu místnost obývala jeho rodina společně se starými rodiči. Ale už v roce 1923 si vystavěli novou chalupu, kde se nacházel prostor o ploše 12,45 m² při výšce stropu 2,6 m osvětlený dvěma okny o velikosti 85 x 130 cm, jenž nabízel mnohem lepší možnosti zařízení dílny. Její podobu můžeme pouze zčásti rekonstruovat podle svědectví nevlastního synovce Bohumila Skýpaly, který se několikrát asi jako desetiletý dovnitř podíval.³⁸ Charakter dílny přiblíží také soubor hmotných dokladů získaných do sbírek Valašského muzea v roce 1986 a 1987.

Největší část prostoru zabíral ruční šlapací soustruh, na němž opracovával dřevěné destičky – tzv. *kartáčnická dřevka* potřebná na kartáče a smetáky a soustružil hlavice ke štětkám. Pomocí tohoto jednoduchého stroje vrtal také dírky do rukojetí a násad, o čemž svědčí množství soustružnických vrtáků různých průměrů, jejichž dřevěné úchytky jsou pečlivě označené čísly a zkratkami, které mu umožnily rychlejší orientaci. Najdeme mezi nimi zkrácené názvy např. pro kartáč rýžový – *rýž.*, kartáč na bláto – *blat.*, celým označením je popsán vrták na – *kartáč šatní*, kartáč

36 Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Oddělení dokumentace, podsběrka Písemnosti a tisky, Pozůstalost Karel Jež, tužkou psaný záznam z roku 1956, bez inv. č.

37 Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 558, karton 264 – kartáčník Karel Jež.

38 BRANDSTETTOVÁ, Marie: *Drobné poznatky k dílně kartáčníka Karla Ježe z Lazů*. Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv. č. R 175.

k leštění – *lešť*, štětka malířská – *lič.*, apod. Celý soubor vrtáků spolu s dláty byl pečlivě uložený v dřevěné bedýnce s odklápěcím víkem jistě umístěné poblíž soustruhu. Na plotně plechového sporáku, který stál při stěně do kuchyně, Jež rozvařoval klišová lepidla, jejichž charakteristický zápach se linul po celé chalupě. V dílně byl i pracovní stůl a lavice, do níž upínal dřevěný hřeben s deseti kovovými zuby k procesávání žíní a měl i další tři ruční osmizubé hřebeny. Na stole mohly ležet velké pákové nůžky na přiřezávání hotových kartáčů a zkracování dalšího materiálu. Z nářadí, které používal, nelze opomenout rámové *šrákové* pily jak klasické velikosti, tak malé, až miniaturní, s rozdílnými typy pilných listů od hrubých, až po velmi jemné zuby umožňující čistý hladký řez. Tyto krátké pilky využíval k vyřezávání tvaru výrobků, jež si nejprve podle šablony tužkou naznačil na bukovou destičku. Ke konečné úpravě povrchu užíval hoblíky, dláta, pořízy, pilníky, rašple, rydla a nože. Pro usnadnění výroby kartáčů a smetáčků si zhotovil dřevěné šablony z bukového hranolku s nabitými hřebíky v ploše. Ty tvořily různě hustou síť hrotů, jejichž přiložením na dřevěný polotovar kartáče a následným sklepnutím si kladívkem šablonou vyznačil dírky. Jejich počet pak udával výslednou hustotu kartáče či smetáku. Za zmínku stojí, že spolu s tímto nářadím byla získána sada obuvnických šidel, která zůstala po Ježově otci, vyučeném ševci, a také soubor bednářského nářadí zahrnující pořízy, *škroblu*, vrták – *uchovník* a několik dřevěných šablon – *model*, podle nichž se kreslil tvar dých *dušek* dle typu bedněných nádob. Můžeme se domnívat, že Karel Jež a patrně už i jeho otec alespoň základy tohoto řemesla ovládali a dřevěné nádoby vyráběli jen pro domácí potřebu.

V dílně stály dvě až ke stropu vysoké dřevěné police sbité jen z hrubě opracovaných desek, zčásti opatřené hlubšími zásuvkami. Sloužily k uložení zbývajících nářadí, ale především polotovarů a materiálu, kterého se z dílny do muzea dovezlo velké množství. Patřily k nim nejen cívky s navnutým drátem, špulky s režnou pevnou nití, ale hlavně žíně stejné délky svázané provázkem do svazečků a uložené podle velikosti v dřevěných bedýnkách. Nechyběly ani svazky vlnitých kořínků jihoamerické trávy s místním názvem zacaton, někdy mylně označované jako rýžová sláma. Dalším materiálem byl fibr, což jsou přírodní vlákna, získávaná z listů kaktusovité rostliny agáve. Karel Jež používal upravený bílý fibr, zvaný též leštění.

Výčet jednoduchého nářadí i provedení hotového zboží jsou dokladem ruční výroby. Při své práci využíval základní kartáčnickou technologii tzv. natahování kartáčů, která spočívá v protahování předem upravených svazečků kořínků, žíní, či jiného materiálu skrz kuželovitě vrtané otvory v rukojetích – *dřevkách* s pomocí drátu. Užším otvorem dřevka na horní straně se protahoval drát se smyčkou, do níž se vložil svazeček žíní přeložený na polovinu a ten se pak pevně vtáhl do dírky. Tak se postupně pokračovalo po celé ploše. Na horní pohledové straně dřevka pak vznikala drátěná síť, která je charakteristická jen pro ručně vyráběné kartáče a smetáky. U jemnějších kartáčů na šaty se tato nevzhledná plocha s drátky překrývala

Strojově i ručně opracované dřevěné polotovary na smetáky a kartáče. Ze sbírek Národního muzea v přírodě – Valašského muzea. Foto J. Kolář.

destičkou, která se na spodní díl lepidlem přiklížila, u velkých eliptických kartáčů na česání koní a hovězího dobytka se přibíjela hřebíčky. Proto výsledná rukojeť takových výrobků byla hladká, u šatních obdélných kartáčů se zaoblenými hranami často opatřená průhledným lakem či barevným nátěrem. Na speciální přání zákazníků hotovil Jež i šatní kartáče s monogramem. Ten vytvořil tak, že iniciály majitele v ploše kartáče vyznačil užitím barevně odlišných žíní, obvykle tmavých, které na světlém povrchu pěkně vystoupily.

Malířské štětky i štětce k roztírání olejových či jiných barev vyráběl pouze kulaté. Měly domácí soustruženou hlavici s vrtaným otvorem uprostřed, kam se vsunula ruka a přilepila; v případě továrně vyrobených polotovarů štětek se zašroubovala do závitů uprostřed. Štětky malířské se hotovily proti kartáčům odlišnou technikou. Nejprve se musely připravit stejné svazečky štětín a žíní, které se na spodním konci namáčely do kartáčnické smoly a poté se převázaly nití nebo provázkem. Takto upravené se pak znovu namočily do smoly a vložily do předvrtaných kulatých děr dřevěné části štětky. Podobným způsobem se vyráběly také kulaté štětce, kdy se hrst štětín opět fixovala smolou a provázkem, následně vsunula do otvoru soustružované dřevěné rukojeti a pro lepší pevnost se štětiny ještě klížily.

Dochované výrobky a především množství dřevěných polotovarů, které zůstaly po Karlu Ježovi uložené v komoře a na půdě, nejlépe dokládají, jak bohatý měl sortiment. Po jeho smrti sloužily často jeho kartáčnické výrobky jako odměna drobných prací, na které si musely obě ženy najímat pomoc sousedů. Sortiment zahrnoval

kartáče z kořínků, zvané *ryžáky* na drhnutí podlahy a praní, brkové kartáče vyráběné z husích brků, jež nahrazovaly v dobách druhé světové války nedostatek vhodnějších kořínků. Dále hotovil různé kartáče zíněné na šaty, kartáče na obuv i oděv, kartáče plněné fibrem na bláto, malé kartáčky na krémování kožených bot zvané *mazáčky*, štětky holicí v jeho poznámkách nazývané jako *štětec na fúsi*, kartáče koňské na hřebelcování koní, velké štětky s kulatým, podle jeho označení *škuťovým* okrajem, určené k malování stěn – tzv. *ličáky*, menší štětky *podličovací*, úzké štětce – *linkováčky* a podobné byly i štětce školní, často vyráběné jen zapravením žíní či vlasů do husího brku. V neposlední řadě vyráběl štětce s okrouhlou soustruženou hlavou několika průměrů, určené na roztírání barvy. Pro hospodyně dělal smetáky na hůlce – *zametáky*, krátké ruční smetáčky, smetáky z kořínků a nechyběly ani úzké štětky na vymývání skleněných lahví a stejného typu jen s delšími zíněmi, určené na mytí pivních či zavařovacích sklenic.

Zboží zůstalo uložené v komoře a na půdě buď v bedýnkách, nebo zavěšené na kruzích z drátu tak, jako by se s nimi měl vypravit na trh. Např. zíněné výrobky byly většinou upravené tak, že jejich hlavice byly na výšku štětín ovinuty silnějším nebo zdvojeným novinovým papírem. V dírkách rukojetí byl protažený provázek a svazky převěšeny přes drát. Větší štětky asi po třech, lehčí po deseti kusech. V drátěných kruzích byly navlečeny i kartáčky na krémování bot, štětce – *linkováčky*, krátké smetáčky a různé štětky na vymývání lahví.

K podrobnějšímu poznání sortimentu výrobků a užívaných surovin pomohly zachovalé písemnosti. Z nich vyplývá, že Karel Jež vyráběl kartáčnické zboží nejen pro místní obyvatele, ale pro zákazníky z širokého okolí. Zájem o jeho výrobky byl velký i vzhledem k tomu, že neměl v regionu téměř žádnou konkurenci. Objednavatelé a kupci jeho zboží přicházeli z obcí – Podolí, Oznice, Poličné, Loučky, Velké Lhoty, Křivého, Kunovic, Valašského Meziříčí, Choryně, Bystřičky, Brňova, Růžďky, Ratiboře, Kelče, Kladerub, ale také až ze vzdálené Jasenné a z Vizovic. K výrobě kartáčů využíval hlavně suroviny, které mu zákazníci sami přinesli. Zachovalo se několik jeho zápisníků, nejstarší vedený od roku 1928, 1929, další z let 1932–1936, 1940–1950 a poslední torzovitě zápisový od roku 1953–1959, které obsahují podrobnou účetní evidenci. Každý záznam začínal rokem, později uváděl i přesné datum, dále jméno zákazníka, jeho bydliště s číslem popisným domu, v případě, že se jednalo o řemeslníka, tak i jeho profesi, jaký materiál přinesl, zřídka charakteristiku, ale vždy jeho váhu. Následně poznamenal, co mu vyrobil, kdy si zájemce zboží vyzvedl, kolik zaplatil, případně co dluží. Psal většinou ve zkratkách, často až nepřehledně, někdy jsou zápisy přeškrtnuté a přepsané. Z donesených materiálů se nejčastěji v záznamech objevují zíně z koňských ocasů a hřívý, zíně kravské, blíže neurčené výčesky a vlasy, prasečí štětiny a srst uváděl pod názvem *pelech*, či *pelešek*, někdy popsány i jako *neznámý pelch* nebo *blíže neurčená škuť*. Vlasy a škuť mohly pocházet i z ustřížených kozích chlupů pod bradou, jezevčí chlupy, kančí srst,

ale mohlo se jednat i o vlasy lidské, či srst a chlupy jiných zvířat. Přinesený materiál vždy zvážil na jednoduchých pákových vahách, tvořených dřevěným ramenem a dvěma zavěšenými čtvercovými dřevěnými plochými miskami na jeho koncích. Výslednou váhu uvedl vždy v dekagramech, často jen pod zkratkou „d“ či „dg“. Někdy si poznamenal barvu a jakost přineseného materiálu. Z nejstarších zápisů z roku 1928 jako příklad uvádím: „*Jurečka F. Z Oznice, vlas byly žlu. 5 d, syvý 10 d, čer. 2 ½ d, čer. tenký 7 d, čer. hřívá 4 d na 1 št., 1 koň. kar. s ménem, 2 mazáčky, práce 6 K od štětky, co odebral, od kartáče dal 7 K.*“ Nebo jiný: „*Váňová ze mlýna – vlas čer. tvrdý 38 d, čer. 11 d, tmavobílý 10 d, čer. hřívá 1 d na smeták lehký ruční, 1 smeták na podlahu prostřední a koň. kar.*“³⁹

Pokud se zákazník odlišoval specifickým řemeslem, uvedl je hned za jménem. Tak tomu bylo v případě Olivíka, kováře z Kunovic, který přišel 7. 4. 1944 a přinesl: „*ž. (ině) hnědé 25 dg a krav(ské) 11 dg. na štětku, toto dones na Laze listonoš Pauspertl, dá 75 K.*“ Nebo jiný den – 29. 11. 1944 za ním došel: „*Drechsler mlynář z Babic, žín. plavé a červenobílé 27 dg na zameták pro mlýn a 1 koň, 1 šatní šmírový, dá 540 K.*“⁴⁰ Stávalo se také, že zákazník měl zájem jen o opravu původního a přinesl nový materiál, jako v případě Rautové z Meziříčí, která donesla ruční smeták a požadovala jej „*vysadit svými žíněmi*“. Občas Karel Jež honoroval službu jiných řemeslníků doma na hospodářství svými výrobky, o čemž svědčí záznam z 21. 7. 1948: „*Pařenicovi za naložení 1 motyky, nových šrůbků do radlic a ostření 2 radlic činilo 100 K, které byly vyplaceny výměnou za kravský kartáč v ceně 100 K.*“⁴¹

Nevyráběl jen běžně uváděné zboží, ale dle poptávky se přizpůsoboval specifickým požadavkům zákazníků, např. podle zápisu z 1. 5. 1945 za ním přišel pláteník Josef Zbranek z Hošťálkové z čp. 370 a přinesl mu: „*žíně černé měkké 82 dg na 1 koňský, 1 šatní menší kartáč. Zároveň odebral 3 šlichtovačky a nic neplatil.*“ Pod tím je pak připsáno, že: „*odebral sám 10. 6. 1945 a vše je vyrovnáno.*“⁴² Uvedené šlichtovačky jsou speciální kartáče, jimiž se na osnovní nitě na tkalcovském stavu nanášejí speciální ochranné prostředky zvyšující pevnost, hladkost a stejnoměrnost příze. Další ojedinělou zakázku měl 21. 7. 1948, kdy si poznačil, že: „*Byl odebrán kartáč válcový do trieru do Rouského a zaplatila 500 K.*“⁴³

Mezi jeho zákazníky nepatřili jen rolníci a hospodáři z širokého okolí. Např. v březnu 1942 dostal objednávku na malířské štětky od Českomoravských skláren z Krásna nad Bečvou i s dotazem, kde mají zažádat o přiděl štětín k jejich zhotovení.

39 Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Oddělení dokumentace, podsbírka Písemnosti a tisky, Pozůstalost Karel Jež – deník z roku 1928, bez inv. č.

40 Tamtéž, deník z roku 1944, bez inv. č.

41 Tamtéž, deník z roku 1948, bez inv. č.

42 Tamtéž, deník z roku 1945, bez inv. č.

43 Tamtéž, deník z roku 1948, bez inv. č.

7/1046
 známá Melicharíkova
 výživa, která v vysoké sílné
 dostala při její přetom
 nosti pro kterou si jinou
 a výsoht se od nás lírav
 rina se 12. 12. 1946. Snímek s knia
 pluty inu 12. 12. 1946. 12. 12. 1946
 8. 12. 1946. 12. 12. 1946. 12. 12. 1946
 rchovou paroven stěhu stěhu
 stěhu a byly stěhu v kraj a
 listek prohati la platila 50 Kč
 (elo v jeho 32 Kč v l. h. 12. 12. 1946
 ty knie)

Ukázka objednávky kartáčnických výrobků ze zápisníku K. Ježe ze 7. 10. 1946. Ze sbírek Národního muzea v přírodě – Valašského muzea.

Materiál, který mu dodávali sami zákazníci, nemohl pokrýt nároky na všechny druhy kartáčnických výrobků. Kromě dostupných žíní potřeboval prasečí štětiny a kořínky, které si musel objednat z velkoskladů. V Ježově pozůstalosti se dochovaly jen 2 účty spolu s dalšími poznámkami o nákupu surovin, které bylo potřeba si zajistit u velkovýrobců ve skladech specializovaných firem. První je datován 6. listopadu 1926 na nákup 36 ks štětek č. 2 III. husté, 12 ks štětek č. 2 III, 25 ks kartáčů na prádlo stroj., 30 kartáčů na bláto, 2,75 kg fibru bílého a 11,55 kg fibru barevného v celkové částce 634 Kč u Františka Dolečka, který měl firmu na výrobu kartáčů a štětek v Mistrovicích u Jablonného nad Orlicí.⁴⁴ Zboží bylo zasláno po dráze na stanici Kunovice-Loučka v jedné bedně a jednom pytli. Z účtu není zřejmé, zda šlo o hotové výrobky, či jen polotovary.

Z října 1926 pochází druhý účet od firmy Bohumír Hoffman a spol. Praha-Vysočany, u které si objednal 4,6 kg jatečních falbových⁴⁵ štětín v ceně 261,20 Kč.⁴⁶ Z dalších záznamů v jeho zápisnicích vyplývá, že si u Bohumíra Hoffmana obstarával materiál i v pozdějších letech. Od roku 1942 byl Karel Jež členem Zemského společenstva kartáčníků a štětkářů na Moravě, které bylo pověřeno rozdělováním surovin tzv. přidělovým systémem. O jejich dodávku bylo nezbytné si požádat vyplněním speciálních tiskopisů. Navíc bylo nutné si včas podat žádost, na základě které byly suroviny později distribuovány. Každý z kartáčníků mohl také požádat kromě materiálu o pracovní oděv, boty a petrolej na svícení. Železo (drát) bylo zasiláno na základě příznaných známek, které udělovali tzv. Nositelé kontingentu (Wehrmacht, železnice, pošta aj.). Přísun surového dřeva od května 1944 zajišťoval Produkční výbor pro zpracování dřeva. Právě firma Bohumíra Hoffmana vyřizovala podle vyhlášky

44 Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Oddělení dokumentace, podsbírka Pisemnosti a tisky, Pozůstalost Karel Jež, inv. č. A 35556/14.

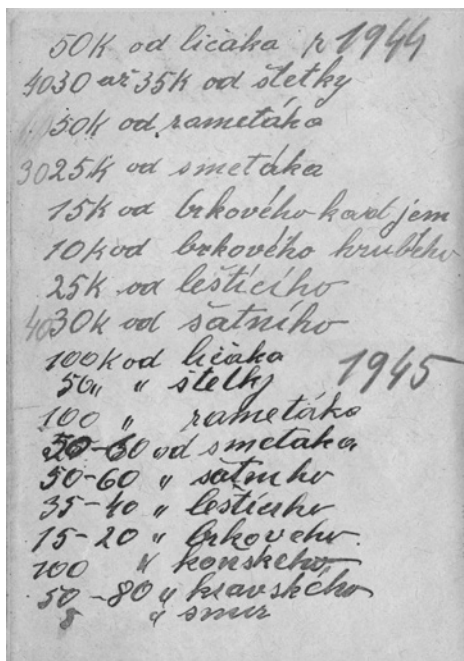
45 Výraz falbový pochází z německého falb (plavý).

46 Tamtéž, inv. č. A 35556/15.

č. 262 a 263 Ministerstva hospodářství a práce ze dne 16. 3. 1942 objednávky surovin kartáčníkům v Protektorátě Čechy a Morava.⁴⁷ Jednalo se o sviňské štětiny, koňské a kravské žíně a kořínky. I po skončení války patřil tento podnik k hlavním dodavatelům kartáčnického materiálu pro drobné živnostníky. Podle Ježových zápisů z roku 1946 bylo možné koupit u nich 1 kg basiny⁴⁸ za 22,58 Kčs, fibr bílý stál 54,60 Kčs, kořeny 44,62 Kčs a kilo drátu bylo za 190 Kčs. Vše se posílalo vlakem a poštovné v roce 1947 stálo 31,50 Kčs.⁴⁹ I po válce přetrvával přidělový systém a Ministerstvo průmyslu prostřednictvím Zemského společenstva kartáčníků a štětkařů na Moravě nadále rozdělovalo jednotlivým řemeslníkům suroviny. Tak např. v srpnu 1946 bylo Ježovi poskytnuto 10 kg kořenů a 20 kg basiny. Z prosince téhož roku máme dochovanou vyřízenou objednávku Karla Ježe na 15 kg fibru u jiného podniku – Josef Kňourek, Praha XII, Velehradská 22, který provozoval velkosklad žíní pro kartáčnický průmysl. Zboží bylo opět zasláno vlakem, což potvrzuje Ježova poznámka z února následného roku: „4. 2. 1947 jsem odebral v Loučce zásilku fibru od firmy Kňourek ve váze 15 kg 75 dg i s obalem a platil jsem 891,50, poštovné 31,50 K.“⁵⁰

Také potřebná kartáčnická dřevka nevyřáběl Jež jen svépomocí, ale hotové polotovary nakupoval po válce v průmyslovém závodě na zpracování dřeva u Karla Blažka ve Frenštátě pod Radhoštěm. Z května 1946 se dochovala potvrzená

Porovnání cen kartáčnických výrobků z let 1944 a 1945 ze zápisníku K. Ježe. Ze sbírek Národního muzea v přírodě – Valašského muzea.

47 Kromě firmy Hoffman byly určeny další čtyři: Fa Ferd. Unger Praha VII, Fa Axman und Driesch, Praha VII, Fa Johann Doleček, Praha XII. U Křížku 978, Fa Josef Kňourek, Praha XII, Velehradská 22. Teprve na základě příslibu jedné z uvedených firem bylo možné požádat u Dozorčí úřadovny při ministerstvu hospodářství a práce, která vydávala příslušné tiskopisy.

48 Basina – přírodní vlákna vhodná k výrobě smetáků a kartáčů.

49 Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Oddělení dokumentace, podsběrka Písemnosti a tisky, Pozůstalost Karel Jež – deník z roku 1945, bez inv. č.

50 Tamtéž – deník z roku 1947, bez inv. č.

objednávka polotovarů na 70 zametáků a 30 ručních smetáčků. O tom, že si u něj kartáčnická dřevka kupoval i později, svědčí jeho poznámka z 18. 8. 1947, kdy si zapsal: „*Byl jsem ve Frenštátě (trhu) pro dřevka a dělal objednávku, dřevka stály 187,30 ty vrácené velké a odebrané dřevka stály 534 K, doplatil jsem 347,30 hotové u Blažka.*“⁵¹ V jeho domě se dochovaly další strojově opracované polotovary v desítkách kusů na šatní kartáče několika velikostí s lakovaným povrchem, kulaté maličké štětky, rýžové kartáče, 2 typy ručních smetáků a smetáky a kartáče na hůlce.

Jaké byly ceny hotových výrobků, z jeho starších záznamů odvodíme jen obtížně, vzhledem k tomu, že vždy odpočítával materiál, který si zákazníci sami přinášeli. Pro srovnání můžeme uvést ceny, které zaznamenal Karel Hlubeček dle informací Jana Valdaufa, kartáčníka z Trhových Svinů. Podle něj se cena po první světové válce pohybovala „*od kartáče kořínkového 2,50–3–4 Kč, kartáč na obuv – mazáček za 0,50–1 Kč, kartáče koňské 12–15 Kč, štětky zednické 10–16 Kč, smetáky žíněné 16 Kč, kartáče na šaty 10–15 Kč.*“⁵² Po roce 1939 jejich cena vzrostla a za kartáče kořínkové se počítalo „*25–30 K, mazáčky – 5 K, kartáče koňské 60–80 K, štětky zednické 80–200 K, smetáky žíněné 200 K, kartáče na šaty 50–80 K.*“⁵³

Karel Jež si zaznamenal až ceny za rok 1944, kdy uvedl: „*od lička 50 K, 30–35 K od štětky, 50 K od zametáka, 25 K od smetáka, 15 K od brkového kartáče jemného, 10 K od brkového kartáče hrubého, 25 K od leštícího, 30 K od šatního.*“⁵⁴ Od roku 1945 se ceny téměř zdvojnásobily, a tak si od stejného zboží počítal „*100 K od lička, 50 K od štětky, 100 Kč od zametáka, 50–60 K od smetáka, 50–60 K od šatního, 35–40 od leštícího, 15–20 od brkového, 100 od koňského, 50–80 od kravského.*“ Jistě záleželo na velikosti výrobku a množství upotřebeného materiálu. O tom nejlépe svědčí účet z 13. 8. 1945, kde si Jež poznamenal: „*Hruška z Kotárů dovez žiň. čer. krátké 5 dg, žluté krátké 3 ½ dg, výčesky syvé 5 ½ dg, hřívy černé měkké 6 dg krátké a krav. 6 ½ dg, (clv 27 dg) A nato hned odebral 1 st. se škuřovým krajem žlutým v ceně 500 K velku, ale doplatil jen 100 K a 1 kart. koňský velký v ceně 320 K, ale doplatil jen 300 K, 1 kart. zemový v ceně 150 K trávový, 1 malou štětečku škuřovu v ceně 25 K, nato vyplatil hned 675 K, měl dat 625 K, přeplatil 50 K, které sem mu vrátil zpět.*“⁵⁵

Po přihlášení živnosti na úřad bylo nezbytné za každý rok podávat daňové přiznání, oznámit roční příjem a zaplatit u berního úřadu daň z obratu. V únoru 1923 mu přišla výzva od Berní správy ve Valašském Meziříčí o zaplacení příslušné daně za rok 1922, kde si připsal ze zadní strany tiskopisu poznámku: „*roku 1919 sme*

51 Tamtéž.

52 HLUBUČEK, Karel: *Vzpomínky Jana Valdaufa, nejstaršího kartáčníka z Trh. Svinů*. Praha: Národní technické museum, 1953, s. 5.

53 Tamtéž.

54 Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Oddělení dokumentace, podsírka Písemnosti a tisky, Pozůstalost Karel Jež – deník z roku 1944, bez inv. č.

55 Tamtéž – deník z roku 1945, bez inv. č.

měli svatbu, proč chcu přiznány koho čeho nebylo, ani chalupy.⁵⁶ Podle tiskopisu mu vyměřili k zaplacení 3 K a 50 h.⁵⁷

Další stvrzenky o tom, že řádně platil, se dochovaly, ale až od roku 1926, kdy uhradil 60 Kč, v následujícím roce to bylo téměř o 4 koruny více.⁵⁸ Můžeme se domnívat, že ne všechny příjmy přiznával a některý závistivec na to udáním upozornil. Svědčí o tom zápis v jeho deníku, kde si poznamenal: „*Přiznány obrat pro rok 1929 peiurem 3000 K stanovil jste zajisté odhadem, neboť jste jej vykázal jedinou okrouhlou číslicí. Tento obrat jeví se nízkým, neboť dle zjištění, byl jste činným po celý rok s malými přestávkami a trvale Vám vypomáhala Vaše paní manželka. Jezdíte na všechny trhy v místních i sousedních okresích, prodáváte hotové výrobky. Z těchto důvodů stačil by Vám přiznaný obrat sotva k uhrazení výloh spojených s provozováním živností a návštěvou jarmarku, neboť jenom za suroviny a část zboží zaplatil jste jedné firmě dle vlastních udání 2569 K. Račte tudíž své přiznání doplniti, resp. opravití a výši skutečně docíleného obratu v roce 1929 hodnověrně předložením dokladů prokázati. Finanční rada.*“⁵⁹ Podle stylu se jedná o opis úředního dopisu, z něhož vyplývá i další skutečnost a to, že mu s výrobou pomáhala jeho žena, ale také, jak své výrobky prodával. Žil nejen z uvedeného domácího prodeje, ale jezdil na jarmarky a trhy v okolí. V jeho pozůstalosti se zachovaly dva tištěné kalendáře z let 1934 a 1935 s výčtem měst a obcí, kam se dopravoval nejčastěji pěšky nebo vlakem z Loučky a Valašského Meziříčí, což potvrzují i poznámky o odjezdech vlakových spojů. Z nich se dovídáme, že chodil prodávat do nejbližších měst – Valašského Meziříčí, Rožnova pod Radhoštěm, Vsetína, Vizovic, Valašských Klobouk a Kelče, odkud se zachytilo i jeho reklamní heslo: „*Která má zedranů štetku, já ji prodám novů.*“⁶⁰ Dále chodil také do Hustopečí na Bečvou a obcí Hošťálkové, Veřovic, do Velkých Karlovic na pouť, jezdil vlakem na trhy do Nového Hrozenkova, Hovězí a Bystřice pod Hostýnem.

Po odchodu do důchodu začátkem roku 1951 už Karel Jež pracoval jen příležitostně na zakázkách pro zájemce z okolí a prodával starší zásoby. Asi jeho posledním výrobkem byly dvě štetky *ličáky* pro Martina Plesníka z Kladerub, který přinesl 75 dkg žíní sivých a černých v březnu roku 1959.⁶¹

56 Tamtéž, inv. č. 35556/1.

57 Tamtéž, inv. č. 35556/13.

58 Tamtéž, inv. č. 35556/3.

59 Tamtéž, zápisník z roku 1929, bez inv. č.

60 Archiv České národopisné společnosti, Velký dotazník č. 21 – Tradiční řád každodenního života obyvatel rolnického dvora a vesnic (městečka) v období před socialistickou kolektivizací zemědělství. Kelč, evidenční číslo 408/90.

61 Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Oddělení dokumentace, podsbrírka Písemnosti a tisky, Pozůstalost Karel Jež – deník z roku 1959, bez inv. č.

Závěrem

Kartáčnická dílna Karla Ježe z Lázu je příkladem venkovského provozu drobného živnostníka, pro něhož je řemeslo vítaným přivýdělkem k rolnickému hospodaření. Podmínky osvojení si pracovních postupů i základní vybavení dílny vycházelo z rodinné tradice. Karel Jež byl členem Společenstva živností smíšených Valašské Meziříčí a od roku 1942 patřil pod Zemské společenstvo kartáčníků na Moravě se sídlem v Brně. Nevyráběl pro jiné distributory, ale vše co zhotovil, také sám prodal buď přímo doma, nebo na trzích a jarmarcích. Přitom využíval hlavně domácí suroviny, které mu přinášeli zákazníci, což dokládají četné zápisky v jeho denících.

Téměř kompletní vybavení nářadím, velké množství dřevěných polotovarů, suroviny i hotové výrobky spolu s písemnostmi uchovanými ve sbírkách Valašského muzea v přírodě dávají jedinečnou příležitost prezentace jeho dílny v rámci dlouhodobé expozice. V budoucnu se nabízí možnost transferu roubeného domku z Tylovic u Rožnova pod Radhoštěm na okraj Dřevěného městečka. Uvedené stavení s dílnou by představilo bydlení drobného rolníka – řemeslníka v první polovině 20. století. Expozice kartáčnictví by navíc naznačila doposud chybějící zastoupení řemesel v nejstarším areálu muzea, kde se i v minulosti uvažovalo o prezentaci různých živností v podobě tzv. *řemeslné uličky*. Přitom se počítalo, že návštěvníci se podívají nejen na podobu a vybavení jednotlivých dílen, ale vybrané řemeslníky budou mít možnost pozorovat i při práci. Ukázky kartáčnické práce by mohl při tematických pořadech předvádět kartáčník Alois Slepánek z Brodku u Konice, který patří k posledním několika řemeslníkům tohoto oboru v České republice a už po léta do Valašského muzea zajíždí jako prodejce a demonstrátor.

Prameny

- Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, podsběrka Písemnosti a tisky, inv. č. A 35554–A 35572, nečíslované deníky se zápisy z let 1928, 1929, 1932–1936, 1940–1950, 1953–1959 – pozůstalost Karel Jež.
- Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv. č. R 175 – BRANDSTETTROVÁ, Marie: Drobné poznatky k dílně kartáčníka Karla Ježe z Lázu, 2 s.
- Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Oddělení dokumentace, Pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv. č. R 174 – KRBA, Jan: Národopisná zpráva z výzkumu výroby kartáčů v obci Lázy, 2 s. Státní okresní archiv Vsetín.
- Moravský zemský archiv Brno, fond G 111, inv. č. 531 – Společenstvo kartáčníků a štetkařů pro zemi Moravskoslezskou se sídlem v Brně.
- Moravský zemský archiv Brno, fond G 111, Krajský sekretariát svazu československého živnostnictva v Brně, kart. 7, kartotéka dýmkařů a kartáčníků.

- Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 558, karton 264 – kartáčník Karel Jež.
- Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 558, karton 290 – kartáčník Josef Doleček.
- Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 558, karton 255 – kartáčník Rudolf Zbožinek.
- Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí – Společenstvo živností smíšených Valašské Meziříčí, inv. č. 3 – kniha mistrů.
- Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí – Společenstvo živností smíšených Valašské Meziříčí, inv. č. 7 – kniha učňů.
- Státní okresní archiv Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 160 – rejstřík živností 1860–1886.
- Státní okresní archiv Vsetín, fond OÚ Valašské Meziříčí, inv. č. 802 – Sčítací operáty obce Křivé z roku 1910.

Literatura

- BALETKA, Ladislav: Od zrušení roboty a začátků samosprávy 1848–1918 ke vzniku samostatného státu. In: Nekuda, Vladimír a kol.: *Okres Vsetín. Rožnovsko – Valašskomeziříčsko – Vsetínsko*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2002, s. 213–238.
- FISCHER, Richard: *Domácí průmysl na Moravě*. Olomouc: nákl. vl., 1902.
- FUKSOVÁ, Jana: Kartáčnictví – řemeslo známé či neznámé. *Západní Morava* 14, 2010, s. 33–55.
- HLUBUČEK, Karel: *Vzpomínky Jana Valdaufa, nejstaršího kartáčníka z Trh. Svinů*. Praha: Národní technické museum, 1953. Edice Doudlebský archiv národopisný.
- HUBATA, Ladislav: *Kartáčnické materiály*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.
- KUBÍČEK, Karel: Ostrov severomoravských kartáčníků. *Vlastivědný sborník střední a severní Moravy* 13, 1934, č. 4, s. 53–54.
- KUBÍČEK, Karel: Začátky kartáčnictví na severní Moravě. *Vlastivědný sborník střední a severní Moravy* 13, 1935, č. 5, s. 72–74.
- KULIŠŤÁK, Miloš: *O stodolovém mistru*. Ostrava: Profil, 1984.
- LIĐÁK, Petr: Živnosti a řemesla. In: Románková, Eva (ed.): *Uchováno budoucím generacím. Devadesát let sbírkotvorné činnosti Valašského muzea v přírodě*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2015, s. 104–122.
- PECELT, Antonín: *Mizející řemesla*. Praha: TEPS, 1958.
- ROH, Jaroslav a kol.: *Kartáčnická technologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.
- ROŠICKÝ, Václav L.: *Dějiny a paměti řemeslných cechů města Přerova i okolí a rozvoj živností na Moravě*. Přerov: nákl. F. Bochořáka a V. L. Rošického, 1895.

Respondenti

Olga Axmanová (nar. 1946), Valašské Meziříčí, výzkum 11. 2. 2020

Vanda Vrlová (nar. 1943), Valašské Meziříčí, výzkum 11. 2. 2020

Hana Sedláčková (nar. 1961), Loučka, výzkum 21. 1. 2020

Summary

Brush Making. A unique way of earning livelihood on the example of Karel Jež's workshop in Lázy near Valašské Meziříčí

The paper has been worked out based on the investigation into a museum collection at the Wallachian Open-Air Museum, including documents from Karel Jež's estates replenished with knowledge from archival documents and literature. As resulting from these, the brush-making workshop of Karel Jež (1885–1959) from Lázy (District of Vsetín) is an example of a rural workshop operated by a small-scale craftsman in the first half of the 20th century. The handicraft is for him a welcome opportunity of earning some extra money to farming which is the main source of livelihood for the whole family. In the introduction, the study informs about the history of brush making in Moravia and Wallachia beginning with the 19th century. It presents Karel Jež's family situation, and it characterizes their source of livelihood consisting in arable and cattle farming. Furthermore, it focusses on the operation of brush-making handicraft, description of his workshop, production techniques, materials, types of goods, and way of selling. It draws the information mostly from Jež's notebooks where he wrote down particular orders. He did not have any shop and he did not produce for other distributors, but everything that he made he sold either at home or at markets and fairs. He mostly used domestic raw materials which his customers brought to him, as substantiated by numerous records in his diaries. The complete equipment of the workshop offers a unique opportunity of presenting it within a long-term exhibition of the Wallachian Open-Air Museum.

Key words

Handicraft – brush making – Karel Jež (1885–1959) – Lázy (District of Vsetín) – Wallachian Open-Air Museum (Rožnov pod Radhoštěm)

Obchůzky předvánočního období v oblasti jižního Valašska – dětské létání čertů před svátkem sv. Mikuláše

Mgr. Lucie Navrátilová

Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Arna Nováka 1, 602 00 BRNO
lucie.navratilova@nmvp.cz

Oblast jižního Valašska patří mezi regiony, ve kterých se v řadě vesnických lokalit udržely mikulášské obřadní obchůzky jako živý jev. Ty se odvíjejí sice v normativním rámci daném tradicí, ale zároveň absorbují četné podmínky a aktualizace moderní doby. V předkládané studii se věnuji tradici, jež předchází samotné mikulášské obchůzce. Období mezi Dušičkami a svátkem sv. Mikuláše je často spojeno s různými tajemnými postavami rojícími se po setmění ulicemi obcí, a právě v tomto čase se běžně setkáváme v oblasti jižního Valašska s fenoménem tzv. *létání čertů*, které ve spojení s ponurým podzimním počasím nahání ještě i v současné době některým lidem pocit strachu. Zároveň však u mnoha obyvatel zkoumané oblasti asociuje tato tradice příchod adventu, času vánočního, klidného, a na toto období se lidé těší v podstatě celé podzimní období.

Zdejší adventní obchůzky se staly předmětem národopisného výzkumu i dokumentace regionálními a vlastivědnými badateli. Přesto však zůstalo dětské létání mimo jejich pozornost. Při analýze pramenného materiálu jsem rovněž neobjevila zmínky věnující se této problematice. Nutno však podotknout, že například v obecních kronikách byl problém nalézt informace i o samotných mikulášských obchůzkách dospělých jedinců. Pokud byl nějaký zápis proveden, často s negativním přístupem zapisovatele k této tradici. Přes ono opomenutí se jedná o dodnes živý a praktikovaný prvek, který vykazuje životnost a četné vazby formální i obsahové s obchůzkou v tradiční čas. Toto bílé místo proto oprávněně nastoluje celou sérii badatelských otázek, na něž bude v následujícím textu alespoň částečně odpovězeno.¹ Kde se vzala tradice těchto démonických bytostí? Mají shodné či podobné rysy po stránce obsahové či formální s obchůzkami dospělých a jak můžeme létání čertů definovat? Má zkoumaný obyčej významnou roli v kulturním dění daných obcí? Může i taková tradice způsobit u jejího nositele, ať už aktivního, či pasivního, souznělost s jím obývanou oblastí?

---

1 Studie vznikla jako výstup projektu *Sociální funkce kolektivní a individuální paměti* realizovaného v rámci programu Specifického výzkumu Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

Systematický výzkum jsem zahájila v roce 2013 v obci Střelná a od té doby se v tomto období vracím každoročně do terénu a snažím se mapovat tuto tradici i se všemi prvky, které k ní náleží. Dětskému světu se věnovali badatelé spíše v souvislosti s folklorními soubory a ačkoliv byla role dětí v obyčejové kultuře sledována, nutno podotknout, že byly analyzovány spíše okamžiky nejběžnější (Velikonoce, Vánoce, králenké obyčeje apod.). „*Vážný zájem o dětský svět trvá nejméně od poloviny minulého století: stačí připomenout jména jako J. Fejfalík, F. Bartoš, M. Václavěk, J. Vyhlídal, S. P. Orlov atd. Většina těchto prací má však především materiálový ráz a zabývá se zejména projevy folklorními, od písní, popěveků až po říkadla a hry. Hlubší zájem o celou kulturu a život dětí se začal projevovat až později a mnohé problémy a otázky zůstávají zatím bez odpovědi.*“²

Výzkum dětí obnáší mnohá úskalí, proto jsem se před samotným výjezdem do terénu zaměřila na metodologii výzkumu prostřednictvím publikace od Jany Pospíšilové a Lucie Uhlíkové *Folklor dětí a jeho etnologický výzkum*.³ Mou hlavní výzkumnou metodou bylo zúčastněné pozorování hlavně z toho důvodu, že provádět rozhovory s dětmi uprostřed obce, kde jsou v neustálém pohybu, je velice komplikované. Jistou výhodou pro mou sondu však bylo to, že jsem nechtěla mapovat pouze současnou situaci této tradice, ale zajímala mne i její historie a kontinuita. Proto jsem využila množství respondentů různé věkové kategorie. Mohu tak srovnat podobu tradice předmikulášského létání například před padesáti lety se současností, její případný posun, vývoj této tradice nebo naopak její úpadek. V těchto případech jsem použila metodu polostandardizovaného rozhovoru, kde jsem předem sice měla připravené dotazy, ale zároveň jsem dala respondentovi prostor, aby i on hovořil na téma, jež mu vyhovuje, tudíž jsem nechávala interview volný průběh.

Mezi postavami, jež se účastní dětského létání, vyniká role čerta. Tím, jak je maska nejvýraznější a nejoblíbenější jak mezi aktivními, tak pasivními účastníky dospělé mikulášské občůzky, je nejčastěji volena také dětmi při dětském létání, přestože výroba masky je poměrně náročná. Čert je asi nejcharakterističtější rysem mikulášské občůzky a všeho, co k ní náleží. Také proto začalo ve zkoumané oblasti obecně platit, že ne Mikuláš, ale právě čert je ústřední postavou spojenou s touto tradicí. I z toho důvodu používají obyvatelé jižního Valaška pojmenování pro dětskou tradici, již je věnována tato studie, „létání čertů“, kdy pojmenování *čerti* často platí pro celou skupinu dětí bez ohledu na to, za jaké masky jsou převlečeni.

2 POSPÍŠILOVÁ, Jana: Současné zvykoslovné tradice v životě dětí. In: Frolec, Václav (ed.): *Dítě a tradice lidové kultury*. Brno: Blok, 1980, s. 106.

3 POSPÍŠILOVÁ, Jana – UHLÍKOVÁ, Lucie: *Folklor dětí a jeho etnologický výzkum*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2014.

Vymezení výzkumné oblasti jižního Valašska

Oblast jižního Valašska se nachází v jihovýchodní části České republiky, lze ji považovat za hraniční oblast se Slovenskem a v komparaci s jinými oblastmi můžeme jižní Valašsko charakterizovat jako velmi homogenní útvar, a to v souvislosti s geografickými podmínkami, průběhem osídlení, způsobem hospodaření či charakterem lidové kultury.

Od oblastí Vsetínska či Rožnovska, kterým se věnovala řada badatelů při etnografických výzkumech, se odlišovalo a odlišuje dodnes jižní Valašsko nejen způsobem osídlení vesnic, charakteristickým hospodařením na polích i v lesích, ale v souvislosti s vývojem regionu i tradiční lidovou kulturou. O příslušnosti tohoto hraničního území k Valašsku se můžeme přesvědčit pomocí charakteru lidového oděvu, převahou roubené architektury a salašnického hospodaření. Nikdy však nebylo zcela jednotným územím, mezi jednotlivými částmi můžeme pozorovat odlišnosti.

Studie o problematice tzv. dětského létání je lokalizována do mikroregionu Hornolidečska, jednoho ze dvou mikroregionů jižního Valašska. Oblast Hornolidečska spadá svou polohou do oblasti Beskyd, Bílých Karpat a Vizovických vrchů. Nejstarší známé osídlení oblasti pochází ze starší doby kamenné. Hrad Brumov, pod jehož panství obce spadaly, plnil od počátku svého vzniku významnou strážní, obrannou a sídelní funkci při vstupu do oblasti.

Sdružení mikroregionu Hornolidečsko vzniklo roku 1994. Území tvoří katastry obcí Francova Lhota, Horní Lideč, Lačnov, Leskovec, Lidečko, Lužná, Pozděchov, Prlov, Seninka, Střelná, Študlov, Ústí, Valašská Polanka, Valašská Senice a Valašské Příkazy. Z historického hlediska spadaly členské obce do různých okresů, ale sdružily se kvůli inženýrským sítím.⁴

Tradice dětského létání čertů

Charakteristickým rysem pro dětskou hru je napodobování dospělých jedinců a nejinak je tomu u lidové tradice. Podstatou je totiž předávání kulturních informací z generace na generaci. Při tomto procesu je nejvýznamnějším obdobím dětství a dospívání, protože právě tehdy můžeme být nejtvůřivější a současně nejreflexivnější. Dětství má adaptační schopnost ještě neomezenou vědomostmi o společenských normách starší generace. Předávání kulturních informací bylo považováno za úkol rodiny, společenské vrstvy, případně vesnického kolektivu.⁵ Tento proces můžeme často sledovat už ve starých dětských hrách (např. na mlynáře), ale také v touze účastnit se mikulášské, případně masopustní obchůzky.

4 <http://www.hornolidecko.cz/> (cit. l. 4. 2018).

5 LANGROVÁ, Jiřina: Problémy mezigeneračního předávání kulturních informací v tradičním venkovském prostředí na přelomu 19. a 20. století. In: Frolec, Václav (ed.): *Dítě a tradice lidové kultury*. Brno: Blok, 1980, s. 66.

V oblasti jižního Valaška k mikulášské obchůzce neodmyslitelně náleží tradice, kdy se děti převlékají do kostýmů čertů, smrtí, koníků a židů a před svátkem sv. Mikuláše se pohybují po setmění v obcích Hornolidečska. „*V tradici evropských národů je značně rozšířená a stará představa o tom, že o dlouhých zimních nocích se přírodní síly dostávají do divokého zápasu, svět je naplněn démonickými bytostmi, ‚divokým vojskem‘. Slunce, symbol tvořivé síly, jako by jimi bylo poraženo.*“⁶ Vedle nábožensky laděného adventu a vánočního období, jehož počátky můžeme historicky zařadit, prožíval lid období, které je zahaleno do tajemna, což je pro spoustu lidí vždy atraktivní možná právě i tím, že ke vzniku lidových obyčejů, které jsou spjaty se zimním obdobím, nemáme téměř žádné informace.⁷ Tradice létání čertů nepřísluší konkrétnímu datu, váže se k období mezi svátkem Dušiček (například v roce 2015 byl první malý čert slyšet již 5. listopadu v Lidečku, 6. listopadu pak v obci Valašská Polanka létala smrtička) a obvykle trvá až do 4. prosince, jinak řečeno do období, které předchází samotné mikulášské obchůzce.

U této tradice nelze mluvit o obchůzce tak, jak ji běžně definujeme⁸ (výjimkou je dětská obchůzka Mikuláše s družinou ve Francově Lhotě, kde má toto dětské létání podobu obřadní obchůzky, stejně jako je tomu u dospělých nositelů tradice). Děti nenavštěvují domácnosti, ale jde o spontánní setkávání dětí v určité části obce, kde maskovaní prohání děti v běžném, civilním oblečení. Celé létání se odehrává v pomyslném centru obce, například u kulturního zařízení, kostela, poblíž vlakové stanice. Kolem se pohybují občas i dospělí obchůzkaři, aby děti korigovali a nasměrovali je spíše do bočních ulic, kde není provoz, aby se vyhnuly nehodě, ke které by mohlo v blízkosti komunikace dojít. Toto spontánní obcházení po obci a nahánění jiných dětí dokládá fakt, že se setkáváme s přeživší „pohanskou“ tradicí, jež se neváže ke konkrétnímu datu a není propojená s církevním životem.

Postavy vyskytující se při dětském létání čertů

Za základní postavy mikulášského průvodu jsou považováni: svatý (Mikuláš), čert, smrt, koník a žid. Podobu maskám v této oblasti dala představivost minulých generací, které využily regionálně dostupných materiálů. Na Valašku to byla ovčí, kozí a králíčí kůže, dřevo, sláma a koží či kravské rohy. Jejich výběr měl v mnoha případech symbolickou vazbu k plodinám a souvisel s hospodářským cyklem či plodností. Kožešinové masky navazovaly na archaické postavy, některé měly prostřížené otvory očí a úst lemované červeným plátnem, nití, dlouhý nos a vyplazený

6 FROLEC, Václav: Obřadní obchůzky „Svatých nocí“. In: Frolec, Václav (ed.): *Obřadní obchůzky*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1988, s. 13.

7 Tamtéž.

8 Viz BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 3*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 649.

jazyk, který symbolizuje vitalitu a pohlavní sílu. Nezbytným atributem mnoha postav je ježovina, ježčí kůže, prastarý motiv a nositel zdraví. Ve chvíli, kdy je osoba popíhána, obchůzkář ji tím zajišťuje zdraví do dalšího roku.

V souvislosti s fenoménem létání dětí je důležité podotknout, že s výjimkou Francovy Lhoty je zásadním rozdílem mezi mikulášskou obchůzkou dospělých nositelů a létáním dětí absence ústřední postavy právě mikulášské obchůzky. V obcích se můžeme setkat pouze s maskami čerta, smrti, ale i koníka a žida. Rozboru jednotlivých masek se stručně věnuji v jiných studiích,⁹ zde je představím pouze ve zkratce.

Čert

Postava čerta, která je v současné době oblíbenou pohádkovou bytostí, navazuje na představy předků o zlých tvorech, které škodí lidu. S šířením křesťanství na našem území začal být čert ztotožňován s ďáblem jako vůdcem pekla. Má představovat démona, jenž pochází ze slovanské mytologie, z období předkřesťanského. Nejblíží démonickou představou s vlastnostmi s nimi spojenými jsou duše zemřelých.

Z nich se vývojem náboženského smýšlení stávají démoničtí bohové. Ti mohou krom dobra a ochrany také trestat, hubit a zastrášovat. „*Mikuláš je ztělesněním dobra, lásky. A lidi potřebovali protipól. To si matky vymysleli na děcka, že přijde čert a zebere ta do pekla. V Lidečku to bylo zvlášť jaksí aktuální, protože sú tu Čertovy skaly.*“¹⁰

Jednotlivé artefakty, které vidíme u této masky, pochází až z konce 19. století, ale převážně z 20. století. Pro čerty všech obcí je společné užití ovčí kůže v souvislosti s dostupností materiálu. „*V našem regionu byl čert chlupatý, škaredý, rohatý a dělal hrozný kravál. Taky má dlouhý jazyk. Proč ale v našem regionu sa tak vypo-dobnil, v oblastech bohatších oblékali čerta do slámy. Nebo do hrachoviny. Co příroda dala. Tady v tom našem pasteveckém kraji, kde byl dostatek ovčích koží, ted' nekeré sú černé, nekeré strakaté, vypadá to hrozně, tak to začali používat jako oblečení čerta.*“¹¹ Pokud se chtěli však nějak odlišit či si zpestřit svou masku, využili kůže jiných zvířat, například kozí či králíčí.

Čerti jsou tedy oděni do masky ušité z kůže z výše zmiňovaných zvířat. V každé obci má čert, stejně jako jiné postavy, odlišný vzhled, neboť od dospělých obchůzkářů kopírují lokální podobu masky. Na kukle (obličejové masce) má přiší-té rohy, prošité otvory kolem očí a k otvoru na ústa má přišíty dlouhý červený jazyk. Výrazným prvkem všech čertů jsou zvonce, tzv. štambrláky. Ty jsou natolik

9 NAVRÁTILOVÁ, Lucie: *Mikulášské obchůzky na Hornolidečku. Diplomová práce*. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2016; táž: Mikulášské obchůzky na Hornolidečku jako součást kulturního dědictví regionu. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* 7, 2019, č. 1, s. 193–206.

10 Brhel, Stanislav (nar. 1936); výzkum 14. 3. 2016.

11 Viz pozn. 10.

důležité, že je v některých případech možné vidět čerta jen v obličejové masce, civilním oblečení, přes které má uvázané zmiňované zvonce.

Zatímco v Čechách se malý počet masek, jež jsou součástí mikulášské obchůzky, rozšiřoval o různé postavy, myslivce, cikána, kominika, doktora atd., na Valašsku toto množství reprezentují čerti.¹²

Smrt

Postava smrti patří pravděpodobně od počátku této tradice mezi základní masky, jež se vyskytují nejen při samotné mikulášské obchůzce, ale často je vidět u dětí při létání. Ačkoliv smrt ve městech s postupem času nahradil anděl, v oblasti jižního Valašska je stále nedílnou součástí tohoto fenoménu.

Postava smrti má pravděpodobně symbolizovat ženského démona z období zimního slunovratu. Samotná maska pak pochází z období pozdního středověku.¹³ Smrt člověka byla v lidové tradici spojována s odloučením duše od těla zemřelého a dále s vírou v její pokračující existenci. V zimním období umíralo nejvíce osob kvůli nuzným podmínkám, a právě proto si postavu nositelé tradice často vybírají, neboť je jednoduchá na přípravu, ale zároveň tím (často nevědomě) připomínají tyto obavy.

Smrt je nejčastěji oděna do trika či košile a kalhot bílé barvy, přes hlavu má stejně bílé prostěradlo, které při pohybu vlaje, přes obličej má dítě vyrobenou masku, většinou ze sádry. Po sobě má různé kresby napodobující náměty dospělých smrtiček. Většinou je dítě převlečené za smrt neboli *krkaňu*, někdy je postava bez kosy a osélky. „*Faktem zůstává, že tento bílý démon se dostal do mikulášských průvodů – třebaš přes městské prostředí – právě tam, kde obchůzky ženských slunovratových nebo plodnostních démonů vůbec byly na venkově ještě velmi živé.*“¹⁴

Ačkoliv bylo zvykem, že tato postava byla vždy oděna do oděvu pouze bílé barvy, s postupem času, rozšířením možností a estetického citění jedinců, můžeme narazit v posledních letech také na smrt v nové, černé variantě, připomínající kostlivce (sledováno od roku 2014, kdy se černé smrti vyskytovaly už poměrně běžně). Ve shodě s kulturněhistorickým bádáním lze konstatovat, že smrt v metamorfozované podobě kostlivce s kosou je výplodem představivosti lidí z období pozdního středověku.¹⁵ U dětí však není tato varianta ještě tolik rozšířená jako u dospělých jedinců.

12 BUZEK, Ladislav: Kulturně historické pozadí mikulášských obchůzek na moravském Valašsku. In: Langer, Jiří (ed.): *Moravsko-slovenské vztahy v lidové kultuře*. Ostrava: Profil, 1974, s. 160.

13 Tamtéž, s. 161.

14 Tamtéž.

15 Tamtéž.

Koník / kobylica

Přítomnost postavy koníka jako součásti mikulášské družiny máme doloženou díky respondentovi¹⁶ již kolem roku 1880 a minimálně od této doby je neodmyslitelnou součástí této občůzky, podobně jako tomu je u postavy žida, které se budeme teprve věnovat. Podle Ladislava Buzka je kobylica velmi starobylého původu. Karnevalové průvody z období pozdního středověku smazaly z této masky povědomí o jejím původním významu, v období baroka byla totiž postava přeměněna do dalších variant. Doklady však svědčí o tom, že postava kobyly v sobě nese archetyp někdejšího kultovního zvířete v souvislosti s kulty slunečními, ale také kultem předků.¹⁷ Na území Valašska si lid uzpůsobil masku koníka a zasadil ji do lokální problematiky, aby jako další z masek budila hrůzu. Spojil tuto postavu s tureckými nájezdy, které drancovaly území jižního Valašska. V obcích, které těmito útoky netrpěly, se postava nevyskytuje (např. Študlov, Valašské Příkazy). Naopak ve Francově Lhotě, vedle které se rozkládal tábor s nájezdníky, kteří oblast drancovali, se v rámci mikulášské občůzky navýšilo množství postav převlečených právě za koníka. „*Pro Valašsko byly nájezdy tatarských hord horší než válka třicetiletá. Bylo zabito a odvečeno tehdy 470 lidí. V zápisu se uvádí, že v Lačnově shořelo 13 domů, v Lužné 2, v Polance naproti tomu 22.*“¹⁸

Základ těla této postavy obvykle tvoří kovová obruč zakrytá textilií, aby maska budila dojem člověka jedoucího na koni. Ústředním motivem je většinou dřevěný kůň, který je připevněn k obruči a nositel jej má umístěn zhruba v úrovni pasu. Nositel má v ruce šavli připomínající ony turecké nájezdy a touto šavlí se nebojí uštvědit nejednu ránu. V hlavové části je úprava masky v každé obci svébytná a charakteristická lokální úpravou. Někde je i obličejová maska upravena do podoby připomínající exotického Turka, jinde je zvýrazněna postava odlišnou barvou kukly; se specifickým vyobrazením se můžeme setkat v obcích Lužná a Lidečko.

Ve zmiňované Lužné je zpracování této figury natolik složité, že se postava mezi dětskými maskami nevyskytuje.

Žid / nosič

Stejně jako ostatní postavy řadíme žida mezi masky nelichotivého charakteru, neboť je zde uplatňována stereotypizace, jež převládala v minulosti v souvislosti s lidmi tohoto vyznání. Židé byli vnímáni jako „ti druzí“, jako skupina obyvatel, jež se neasimilovala.¹⁹ Židovští muži nosili dlouhé vousy a odlišovali se jak oděvem,

16 Brhel, Stanislav (nar. 1936); výzkum 14. 3. 2016.

17 BUZEK, Ladislav: *Kulturně historické pozadí mikulášských občůzek na moravském Valašsku*, c. d., s. 160.

18 Státní okresní archiv Vsetín, MNV Lužná, inv. č. 29. *Pamětní kniha obce Lužná, 1924–1954*, s. 143.

19 MILLER, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 80.

tak stravou či mluvou. „Židé žijí v tzv. historických českých zemích více než tisíc let. Jejich postavení se proměnilo – podobně jako v celé křesťanské Evropě – ve 13. století, kdy se stali zcela zvláštní skupinou obyvatel. Nadále směli žít jen v uzavřených „židovských ulicích“, či v malých čtvrtích, pro které se později začalo užívat označení ghetto. Jako osobně nesvobodní byli podřízeni přímo panovníkovi a stali se zcela závislými na jeho vůli [...]. Povolen jim byl obchod s vybraným zbožím, částečně řemesla (např. pekařství, krejčovství, řeznictví – vše pro vlastní potřebu), především ale finanční operace (úvěrování, směnárství). Poskytování úvěru na úrok (lichva) bylo totiž ve středověku společností považováno za hříšné, šlo o činnost křesťanům zapovězenou, a tudíž přisouzenou Židům jako hlavní způsob obživy [...]. Monopol na finanční operace ztrácejí Židé ve druhé polovině 15. století, kdy byly zmírněny zákazy pro křesťany ohledně půjčování na úrok, a od této doby se stále více zaměřují na obchod a řemesla. V následujících stoletích docházelo k postupnému překonávání středověké ekonomické, společenské a kulturní izolace židovské komunity. V různých částech habsburské monarchie ovšem panovaly rozdílné poměry [...]. Do roku 1848 se nesměli usazovat ani na vesnicích. Hlavním zdrojem obživy byl obchod.“²⁰ Ačkoliv zavedl panovník Josef II. reformy, které měly být ve prospěch židovskému obyvatelstvu (např. rozšíření řemeslnických a rolnických povolání), Židé se i nadále prosazovali těžce. Sice již směli vlastnit zemědělskou půdu, ale pod podmínkou, že se nechají pokřtít. Ani jako řemeslníci se nedovedli prosadit, a tak se i nadále věnovali obchodu. I přesto, že s rokem 1848 nastaly pro židovské obyvatelstvo zásadní změny (mimo jiné získali svobodu pohybu a usídlení),²¹ v obyvatelích zůstaly zakořeněné stereotypy a xenofobní představy často fantasticky zkrleslé v podstatě dodnes.

Všechny tyto vlastnosti a skutečnosti se odrážejí také v mikulášské obchůzce. Žid byl vedle čerta, smrti a koníka považován venkovským lidem za zápornou postavu, neboť stejně jako zbylé postavy symbolizoval zlo. Podle obyvatel jižního Valašska přiváděli Židé prosté lidi lichvou k bídě, která je často stála život.

Podobu této masce dodala, jak uvádím výše, představitivost našich předků v souvislosti se stereotypizací ve spojitosti s židovskou minoritou. V obcích, kde se tato maska vyskytuje, má na sobě vždy starý, otrhaný oděv a působí zprvu částečně neutrálně, je však postavou tajemnou a zrádnou. *Nosič*, jak je v některých obcích postava nazývána, vyvolává strach svou nevyzpytatelností. Dále jej charakterizuje výrazný nos, brýle a vždy má na hlavě klobouk. Může mít dlouhé vlasy, popřípadě i vousy (Horní Lideč). Tato maska prošla v širším pojetí nejvíce změnami, každá obec postavu uzpůsobila své vlastní představě o židovi. Někde byla tato spojitost s židem opomenuta, neboť se maska přeměnila v nosiče, který měl svou danou

20 UHLÍKOVÁ, Lucie: Lidové písně jako doplňující pramen k sociálnímu a hospodářskému postavení moravských Židů. *Folia ethnographica* 36–37, 2002–2003, s. 34.

21 Tamtéž.

funkci,²² například v Lidečku se postava přeměnila úplně, je vypořádána jako jeden z čertů a většinou je nejvíce posměchu směřováno právě k této postavě.

Maska žida se u dětí nejčastěji vyskytuje v obci Horní Lideč, která je touto postavou charakteristická, a žid zde hraje výraznou roli v mikulášské obchůzce hlavně díky estetickému zpracování masky. Zde je kopie naprosto věrná a „dětský žid“ vypadá totožně jako dospělý obchůzkař převlečený za tuto postavu. Dále je žid zpodobněn mezi dětmi v obci Lužná, kde vzhledem k nízkému počtu aktivních účastníků obchůzky patří nosič ke stejně významným maskám, jako jsou postavy ostatní. Při dětském létání je dokonce aktivní pouze postava čerta, smrti a žida.

Žid stejně jako je tomu u dospělých obchůzkařů (s výjimkou Horní Lideče) nepatří mezi oblíbené masky u nositelů tradice. Nejinak je tomu u dětí, pro které je jednodušší připravit si kostým smrti, případně čerta. Děti navíc nerozumí symbolice této postavy, podobně jako dospělí jedinci vybírají si tak dle mého názoru raději jiné masky, u kterých je srozumitelnější interpretace těchto postav.

Aspekty dětského létání

Tak jako u dospělých obchůzkařů se i dětské kostýmy liší obec od obce, neboť děti kopírují podobu masek dospělých obchůzkařů. Rozdíly mezi ztvárněním masky dospělého a dětského jedince jsou drobné, většinou se jedná o absenci ježoviny, jednodušší ztvárnění koně u masky koníka či ne tak dokonalé ušití masky. V některých případech však můžeme vidět čerta pouze v kukle, kterou má nasazenou k běžnému oděvu a přes toto oblečení má zvonce. Pozorujeme tak fakt, že zvuk, jež čerti vydávají, je možná důležitějším aspektem (alespoň u dětí) než vizuální stránka. Na dotaz, jestli je nějaký rozdíl mezi maskou dospělého a dítěte, respondent vypověděl toto: „*Tož kvalitú. Když sa podíveš, tak to je prostě taká tenčí koža, aj všechno, tak ten čert je dvakrát tak veľký. Aj ty rohy. Toto sú obyčejné z krávy. Ale ty, čo majú čerti, tak ty rohy od toho jedného čerta myslím ze sto padesát rokú majú ty rohy. To sa po-dědilo. Inak ty rohy bývajú třeba z koz, kozoroha, sú zatočené.*“²³ „*Smrtka taktó je aj dospělá. Taktó vypadá úplně stejně, akorát je taková dospělejší. Toto sú menší čerti prostě. Ale jako snažija sa být skoro přesnú kopiiú.*“²⁴ Pouze v obci Lužná můžeme pozorovat drobné odlišnosti mezi maskami dospělých a dětí. Masku čerta i nosiče se snaží vypořádnit co nejvěrněji, ale smrtka, která je v Lužné charakteristická svým pojetím, je vzhledově podobná spíše postavě smrti z Valašské Polanky. „*Většimú vyletí čert a krkaňa. Jako dřív byly šikovnější děčka. To bylo, fakt sme sa snažili, aby ta maska vypadala stejně, teďka, kdo co doma najde.*“²⁵

22 VICE NAVRÁTILOVÁ, Lucie: *Mikulášské obchůzky na Hornolidečsku*. Diplomová práce. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2016.

23 Chovanec, Ondřej (nar. 1995); výzkum 21. 11. 2015.

24 Respondent X.; výzkum 21. 11. 2015.

25 Matyáš, Pavel (nar. 1996); výzkum 5. 11. 2015.

Děti ve většině případů získávají masky tím způsobem, že jim je šijí rodiče, mnohdy právě otec, který v minulosti sám chodil za danou masku. Často je impulzem pro létání dětí také iniciativa rodičů, kteří se snaží vést své potomky k zachování tradice. Jiná je situace v obci Horní Lideč, kde jsou masky připravené pro děti pohromadě na jednom místě a chlapci, stejně jako dospělí nositelé, nemají masky vlastní. Tradice je tak předávána stejně jako masky z generace na generaci, kdy majitelem není ani obec, ani žádný spolek, ale skupina, která se účastní občůzky či létání dětí.

Stejně jako u dospělých občůzkářů i tento zvyk je spojen pouze s muži. Nositeli tradice dětského létání jsou chlapci ve školním věku, v průměru mají 7–13 let. Přesto se zapojují i mladé dívky, když chodí spolu s dalšími chlapci za maskovanými na tzv. napalovačky, napalování čertů, kdy se snaží je provokovat, aby je čerti naháněli. Tyto děti však nejsou nijak upraveny, chodí v běžném oblečení.

Zvukový projev je hlavně u dospělých, ale také mladých jedinců důležitým aspektem této tradice. Ačkoliv by neměli mluvit, u dětí je toto pravidlo běžně porušováno. Čerti jsou u mikulášské občůzky obvykle charakterističtí jak svým až démonickým řevem, tak zvonci (*štambrláky*), u dětí není onen řev výrazným prvkem, naopak je často vynechán a zvukově se projevují právě zvonci. Pohyb podléhá tomu stejně jako u dospělých občůzkářů, jakým způsobem mají na sobě zvonce navázané. I v souvislosti s tímto dochází ke kopírování dospělých nositelů tradice. Někdy tak skáčou nahoru a dolů, někdy do strany, někdy vytáčejí boky a někteří trhavými pohyby otáčejí celou horní polovinou těla. Zvonce jsou tím, co je z celé družiny slyšet nejdříve, a často tedy čert nahání hrůzu nejen svou vizuální stránkou, ale právě zvukovými projevy. Tento lomoz symbolizuje také velice archaický prvek, jenž je zakořeněn v tradiční lidové kultuře našeho prostředí. Hluk má vypuzovat duše zemřelých a odradit je. Zvonce tak plní další z ochranných funkcí v tomto čase, kdy se věřilo, že se právě tyto zbloudilé duše vrací mezi živé a hledají pro sebe náhradní hmotné tělo.²⁶ Veškerými svými projevy tak lze konstatovat, že mladí čerti v určitých momentech vypadají jako menší, velmi věrohodné kopie dospělých čertů.

Specifika Francovy Lhoty

Velice specifickým způsobem se přeměnila tradice dětského létání v občůzku v obci Francova Lhota. Skupina chlapců je organizována obdobně, jako je tomu u dospělých nositelů mikulášské tradice. Stejně jako je tomu u létání čertů v ostatních obcích, tato tradice se odehrává v období mezi dušičkami a svátkem sv. Mikuláše, vždy však o víkend. Každý víkend připadá jiné skupince chlapců, ty jsou rozděleny podle věku jednotlivých účastníků, postupně se střídají chlapci od věku nejnižšího po nejstarší. Skupiny jsou většinou tři, ti nejmladší se v některých letech

26 NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Kult zemřelých a česká lidová tradice*, c. d., s. 13.

nepřipojují, maximálně se jedinec přidá buďto k oficiální mikulášské obchůzce a její družině, případně k některé ze skupinek mládenců. Druhou skupinou jsou tzv. „devátáci“, kdy název je odvozen od nositelů tradice, kteří navštěvují poslední ročník základní školy. Poslední víkend před svátkem sv. Mikuláše obchází obec skupina „učňů“, tedy chlapci ve věku od 15 do 18 let. Tradice se během mého pozorování nijak nezměnila, termíny jsou rovněž dodržovány.

Chlapci směřují obchůzku vždy na pátek a sobotu a stejně jako dospělí obchůzkaři mají obec rozdělenou na dvě části. Obchůzka se ničím výrazně neliší od té, která je organizována dospělými jedinci. Jsou pohoštěni a dostávají peníze, které si na konci obchůzky rozdělují. Lze tak tuto tradici považovat nejen za zábavu pro omladinu, ale také jako jistou formu přivýdělku.

Masky si buďto vyrábí jedinci sami, mezi skupinami mladších a starších si však často vypomáhají a některé oděvní součástky či atributy náležící jednotlivým postavám si vypůjčují. Kostýmy dětí jsou stejně jako v ostatních obcích v některých detailech ne tak propracované (oblek Mikuláše, kosy, šavle), přesto si dávají všichni v obci záležet na tom, aby byla podoba co největší. Také dospělí obchůzkaři v některých případech pomáhají s výrobou masek a zároveň vedou mladíky k tomu, aby měli vědomosti o této tradici. „*Borca jsem v pondělí učil navlékat jehlu a po týdnu u mě si v pátek už sám došival gatě [...]. Jako čerti půjčit si masku? Jo, fajn. Ale ušít si svého, vidět, kolik to dá práce a bolavých prstů jako loni mladý, a pak ho vidět, jak hrdě nosí svého čerta [...]. To je ono!*“²⁷

Tradice, ačkoliv začíná téměř měsíc před svátkem sv. Mikuláše, a má pevnou organizaci, se těší stále velké oblibě. V obci jsem se nesetkala s reakcí, že čtyři víkendy po sobě by obchůzka někoho obtěžovala. Naopak navozuje před-mikulášskou atmosféru, která se stupňuje a vygraduje dospělou obchůzkou.

Dětské létání čertů a současnost

Tak jako u ostatních obyčejových tradic i dětské létání je v současnosti utlumené. Z výpovědi respondentů však můžeme soudit, že tak jako se v základu nezměnila mikulášská obchůzka dospělých jedinců od 1. třetiny 20. století, nezměnila se ani podoba či forma malých čertů. Děti, které se každoročně převlékají do kostýmů, aby proháněly své vrstevníky, pouze ubývá. Způsobuje to jak chování a zájmy dětí, tak i ze strany rodičů jsou usměrňovány kvůli jejich bezpečnosti. Mládež tráví většinu svého volného času u televizní obrazovky či počítače. Rodiče mají zároveň strach, aby jim dítě při tak velkém provozu, kde těmito obcí projíždí kamiony na Slovensko, nevběhlo pod auto. Často tuto tradici také komplikuje nepřízeň počasí. V předchozích letech bylo zvykem, že v tomto období byli malí čerti a smrti vidět každodenně, a skutečně po dobu celého měsíce, dnes je tradice směřována hlavně k víkendům

²⁷ Liška, Rostislav (nar. 1989); výzkum 13. 11. 2019.

a nejintenzivnější je to posledních 14 dní před svátkem sv. Mikuláše. V neděli obvykle děti nevychází. „*My sme dřív třeba aj měsíc létali. Ted' to vypadá 14 dní maximálně, týden. Fakt nejsou děčka, nebo jsou děčka, ale není o to zájem takový.*“²⁸

Nejvíce zakořeněná je tato tradice v obci Lidečko. Zde byli čerti vidět téměř vždy. Krom čertů zde létali také koníci a smrtky. „Prďa“, další lidečská maska, se zde nevyskytovala. V dalších obcích děti většinou vycházely, ale daly si pomocí sociální sítě vědět kdy a daly to vědět také veřejnosti. Proto na ně jak v obci Valašská Polanka, tak také v Horní Lidči čekalo větší množství dětí. Zde už to bylo plánované, což je velký rozdíl oproti minulosti, kdy toto létání bylo spontánní, automatické a přirozené. Příkladem je tento příspěvek na stránkách Facebooku ve spojitosti s čerty ve Valašské Polance. „*Zdravím všechny, rok rychle utekl a přišel listopad [...] jako každým rokem jsou tady zase čerti. I tento rok budou předskakovat junioři :D. Chtěl bych se vám omluvit, že jsme nezačali tradičně týden po dušičkách a dále že nebyly informace již dříve. Ale jelikož tahle tradice mladších upadá [...] tak nás napadlo, že tenhle rok budeme chodit jen 4x. A to započne 21-22.11 a dále 28-29.11., aby jste se měly na co těšit ☺. Tímhle bych vás chtěl pozvat tradičně ke kulturnímu domu kolem 6 hodiny večerní aby co nejvíce dětí v maskách ale i bez masek nám pomohly tuhle krásnou tradici udržet. Budeme se na vás těšit ☺.*“²⁹ I přes takto smlouvanou a organizovanou akci první víkend děti „nevyletěly“ kvůli nepřízní počasí. Pouze jeden chlapec v obleku smrti chodil po obci a hledal další maskované, ke kterým by se přidal.

Nejvíce děti chodí na tzv. napalovačky v obci Lužná, kde, ačkoliv jsem zaznamenala vždy maximálně tři chlapce převlečené do kostýmu čerta, smrti a nosiče, je tato tradice velice oblíbená mezi dětmi, které nejsou aktivními účastníky létání. Lze tak považovat i jedince v civilním oblečení za nositele tradice, neboť zmiňované „napalovačky“ jsou nedílnou součástí létání čertů. Právě na příkladu obce Lužná můžeme pozorovat důležitost tohoto aspektu nahánění dětí při tradici létání či samotné mikulášské obchůzky. Počet dětí je zde mnohem vyšší než v obcích jiných, a to i přesto, že masek zde obchází málo, zato budí v lidech strach, v některých případech až surovostí a bolestivým výpraskem.

Závěr

Dětské létání čertů je specifickým, časově i věkově jasně ukotveným prvkem, a stejně jako mikulášská obchůzka spadá mezi nejvýznamnější dosud živé a hojně praktikované prvky obyčejové tradice jižního Valašska. Lze s jistotou říct, že létání rozhodně upevňuje v obyvatelích souměřitelnost s obývanou obcí a svazuje tak populaci se svými předky. Každý jedinec si hájí své postavy jako ty nejhezčí a dospělí

²⁸ Matyáš, Pavel (nar. 1996); výzkum 5. 11. 2015.

²⁹ <https://www.facebook.com/certi.valpolanka?fref=ts>. (cit. 14. 11. 2015).

jedinci plně podporují děti v kontinuitě této tradice, jež je nedílnou součástí kulturního dění jednotlivých obcí. Dospělí občůzkáři dětem často pomáhají s výrobou masek a někdy i se samotnou realizací létání.

Stejně jako doba má mikulášská občůzka a s ní i dětské létání čertů svůj vývoj. V minulosti bylo létání pro děti samozřejmostí a nepotřebovaly iniciativu dospělých. Účastnilo se jich také mnohem více, než je tomu v přítomnosti. Bude záležet na tom, do jaké míry budou děti vedeny rodiči, případně dospělými nositeli k zachování této tradice. Právě na nich závisí povinnost předávat tento obyčej z generace současně na generaci následující, neboť žijeme v době, která je ovládána technologiemi, děti tráví většinu svého času raději doma u počítače a televize než s kamarády venku, a proto potřebují motivaci k uchovávaní zvyků.

Z výzkumu lze vyvodit, že ačkoliv se jedná o tradici, jež je úzce spjata s katolickým prostředím, právě přítomnost a struktura létání čertů nám dokládá teorie, že se nepodařilo v této oblasti překrýt rezidua předkřesťanských věrských představ. Podoba masek sice vychází z mikulášských občůzek, ale prvek Mikuláše je v této tradici zcela vynechán.

Bohužel nedokážu odpovědět na to, kam až do historie sahá tradice dětského létání, neboť z pramenného studia či literatury nelze tuto informaci získat. Historii a případný vývoj této tradice nám dokládá pouze paměť a výpovědi respondentů, které mohou být po letech zkreslené. Může se jednat o produkt lidové tvořivosti, jenž zakorěnil ve zkoumané oblasti až během 20. století, ale zároveň můžeme vzhledem k podobě a charakteru této tradice předpokládat delší historickou kontinuitu, která zůstala beze stopy v pramenech. Možná právě proto, že ji překryla natolik výrazná tradice samotné občůzky. Badatelé reflektovali čerty samotné a období, které tomu předcházelo, nemapovali, neboť považovali létání za pouhou součást občůzky dospělých, přestože se jedná o tradici strukturou i charakterem odlišnou. Dokonce natolik odlišnou, že (s výjimkou Francovy Lhoty, kde se jedná o občůzku) je složité definovat, zdali se jedná o dětskou hru, nebo obyčej či zvyk. Charakterizovala bych tradici dětského létání jako kombinaci obojího. Jedná se o obyčej, jehož nedílnou součástí je dětská hra (zmiňované *napalovačky*).

Už při zpracovávání diplomové práce jsem si uvědomovala, že je zapotřebí zaměřit se intenzivněji na variantu zvyku mikulášské občůzky a věnovat se i létání čertů. Během výzkumu se podařilo zodpovědět pouze na některé výzkumné otázky. Tato studie je pokusem o otevření tématu regulárnímu etnologickému výzkumu, neboť další bádání, ať již historické či etnologické, může odkrýt nové fakty například ve spojitosti s historickou dimenzí, případně s rolí tradice či jejich nositelů v regionu.

Literatura

- BARAN, Ludvík – STAŇKOVÁ, Jitka: *Masky, démoni, šaškové*. Praha: Theo, 1988.
- BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezie a zábavy, hry i společenské práce*. Brno: J. Barvič, 1888.
- BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta, 2007.
- BUZEK, Ladislav: Střetnutí autenticity a inovace v předvánočních obchůzkách na moravsko-slovenském pomezí. In: Frolec, Václav (ed.): *Výroční obyčeje. Současný stav a proměny*. Brno: Blok, 1982, s. 256–269.
- BUZEK, Ladislav: Kulturně historické pozadí mikulášských obchůzek na moravském Valašsku. In: Langer, Jiří (ed.): *Moravsko-slovenské vztahy v lidové kultuře*. Ostrava: Profil, 1974, s. 155–172.
- EBELOVÁ, Kateřina: *Maska v proměnách času a kultur*. Praha: Grada, 2012.
- FROLEC, Václav (ed.): *Obřadní obchůzky*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1988.
- FROLEC, Václav (ed.): *Dítě a tradice lidové kultury*. Brno: Blok, 1980.
- HEYDUK, Josef: *Svatí církevního roku*. Praha: Vyšehrad, 2004.
- JANČÁŘ, Josef (ed.): *Malý etnologický slovník*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2011.
- JEŘÁBEK, Richard a kol.: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900). Národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2004.
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina: *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.
- LANGROVÁ, Jaroslava: *Problémy mezigeneračního předávání kulturních informací v tradičním venkovském prostředí na přelomu 19. a 20. století*. In: Frolec, Václav (ed.): *Dítě a tradice lidové kultury*. Brno: Blok 1980, s. 66–71.
- MARHOULOVÁ, Zuzana: Mikulášské obchůzky v Horní Lidči. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Slavnostní průvody*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1994, s. 117–123.
- MILLER, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.
- MOTLOVÁ, Milada: *Český rok od jara do zimy*. Praha: Fortuna Libri, 2010.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: Kult zemědělců a česká lidová tradice. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Kult a živly*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1999, s. 9–19.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

- NAVRÁTILOVÁ, Lucie: *Mikulášské obchůzky na Hornolidečsku*. Diplomová práce. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2016.
- NAVRÁTILOVÁ, Lucie: Mikulášské obchůzky na Hornolidečsku jako součást kulturního dědictví regionu. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* 7, 2019, č. 1, s. 193–206.
- NEKUDA, Vladimír (ed.): *Okres Vsetín. Vlastivěda moravská*. Brno – Valašské Meziříčí – Vsetín: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Hvězdárna Valašské Meziříčí, 2002.
- NEKUDA, Vladimír (ed.): *Zlínsko. Vlastivěda moravská*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1995.
- POLÁKOVÁ, Jana – FOHLEROVÁ, Milada: Svatý jede dědinú aneb o proměnách mikulášské obchůzky v Lužné. *Národopisná revue* 1, 2019, s. 72–76.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana: Současné zvykoslovné tradice v životě dětí. In: Frolec, Václav (ed.): *Dítě a tradice lidové kultury*. Brno: Blok, 1980, s. 106–109.
- POSPÍŠILOVÁ, Jana – UHLÍKOVÁ, Lucie: *Folklor dětí a jeho etnologický výzkum*. Brno: Etnologický ústav AV ČR Praha – pracoviště Brno, 2014.
- ROMÁNKOVÁ, Eva: *Výroční obyčejový cyklus v životě současné vesnice na jihu Valašska*. Diplomová práce. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2008.
- ROMÁNKOVÁ, Eva: Význam a funkce výročních obyčejů v činnosti spolku, jednotlivce a lokálního společenství (na příkladu dvou jihovalašských obcí). *Národopisný věstník* 25, 2008, s. 9–25.
- TOMEŠ, Josef: Vánoční obyčeje na Valašsku. *Národopisné aktuality* 5, 1968, s. 165–196.
- UHLÍKOVÁ, Lucie: Lidové písně jako doplňující pramen k sociálnímu a hospodářskému postavení moravských Židů. *Folia ethnographica* 36–37, 2002–2003, s. 33–46.
- VÁCLAVÍK, Antonín: *Výroční obyčeje a lidové umění*. Praha: ČSAV, 1959.
- VEČERKOVÁ, Eva: Obřady, obyčeje a zvyky. In: Jančář, Josef (ed.): *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid*. Nová řada. Svazek 10. Strážnice – Brno: Ústav lidové kultury – Muzejní a vlastivědná společnost, 2000, s. 159–196.
- VONDRUŠKA, Vlastimil: *Církevní rok a lidové obyčeje*. České Budějovice: Dona, 1991.
- ZÍBRT, Čeněk: *Mikulášská hra. Dětský Mikuláš v domácnosti*. Praha: Besední pořady, 1927.

Seznam respondentů

Brhel Stanislav, nar. 1936, Lidečko
Daněk Jiří, nar. 1993, Valašská Polanka
Chovanec Ondřej, nar. 1995, Horní Lideč
Kindl David, nar. 1995, Lužná
Kulíšek David, nar. 1988, Lidečko
Liška Rostislav, nar. 1989, Francova Lhota
Lišková Marie, nar. 1931, Střelná
Matuš Karel, nar. 1954, Francova Lhota
Matyáš Pavel, nar. 1996, Lužná
Poláchová Marie, nar. 1953, Střelná
Tajzler Jan, nar. 1992, Valašská Polanka
Zimek Patrik, nar. 1997, Francova Lhota

PŘÍLOHA

Slohová práce jednoho z respondentů o létání čertů ve Francově Lhotě

Už od pradávna chodí na Valašsku čerti a svatí. Celá skupina se nazývá „Mikuláši“. Nejhezčí jsou u nás ve Francově Lhotě, kde chodí Mikuláš neboli svatý, čerti, smrtky a kůň. Na svatém Mikulášovi záleží ze všeho nejvíc, musí mít čisté roucho, masku, vousy atd.

Čerti jsou šití zejména z ovčí kůže a na masku pak ještě patří valašský klobouk, kravské rohy a ovčí kůže. Až vás seznámím podrobně se všemi členy „tlupy“, přijde postup, jak ušít celého čerta. Smrt je celá bílá a nosí buď laminátovou, nebo sádrovou masku natřenou na bílo, dlouhý plášť, černou kravatu nebo vyšitě žebra na košili a hlavně dřevěnou kosu a oselku. Kůň má černou nebo hnědou masku z kůže v horní části masky, místo klobouku má červenou látku. Poté modrou pracovní blůzu, červenou sukni s koňským ocasem, zakroucenou šavli dřevěného koníka s obručí.

Jako první chodí děti z prvního stupně již okolo 10. listopadu. Poté okolo 20. listopadu chodí chlapci z druhého stupně. Jako třetí přijdou na řadu chlapci, kteří jsou na středních školách. Až okolo 6. a 5. prosince chodí plnoletí muži.

V naší obci se chodí dva dny, vždycky v pátek a v sobotu. Naše obec je rozdělena na dvě části-Dolňansko a Horňansko. V pátek se chodí v Horňansku a v sobotu v Dolňansku. Dolňansko je pro všechny lepší, je větší a všichni si víc vydělají. Všechny skupiny chodí po domech a rozdávají bombony. Lidé jim dávají na oplátku peníze a těm starším se podává i dobrá valašská pálenka-slivovice. Ti nejstarší chodí i do školy. Všechny školou povinné děti se na jejich návštěvu velmi těší a učení ten den příliš nevnímají.

Je to krásná tradice. Mikulášci chodí i v ostatních obcích na Valašsku. Téměř stejně jako ve Francově Lhotě chodí i ve Valašské Senici a další v Horní Lidči, Lidečku, Strělné, Lužné, Valašské Polance, Študlově, Lačnově a jinde.

Nyní vám popíšu, jak ušít Franco-Lhotského čerta.

Na šití čerta budeme potřebovat tyto věci:

Velkou jehlu (asi 10 centimetrů), 3 klubička bílého lněného provázku, na celý kostým 6 středně velkých ovčích kůží, valašský klobouk nejlépe šedý nebo černý, 2 rohy, jedny pracovní kalhoty-monterky, pracovní blůzu a na doplňky červenou bavlnku na obšití očí a pusy, na jazyk a nos kousek červené látky.

Začínáme od nejllehčího-od kalhot. Vezmeme dvě ovčí kůže, vyměříme si je na ty monterky, až to všechno sedí, sešijeme k sobě, přišijeme k monterkám. Dolů kde nohavice končí, ji obšijeme. Na volná místa našijeme nějaké zbytky, stejně jako na zadek a dopředu. Když jsou kalhoty ušité, zkusíme si je nasadit, jestli nepadají nebo zda jsou dobře našité. Nejčastěji se ještě dávají kšandy, aby to vůbec nepadalo. Můžeme se v nich zkusit proběhnout a mělo by všechno sedět. Pokud máme vše odzkoušené, můžeme přišít i vyčinený kravský ocas.

A to jsou celé kalhoty neboli gatě.

Dále přichází na řadu kabát neboli kožich. Ušít kožich je daleko složitější než kalhoty. Jednu celou kůži přišijeme na záda, samozřejmě, že to překryje celá záda. Kde budou volná místa, přišijeme další kusy kůže. Pak rukávy-na ty se dáva nejpěknější kůže a nejvíc chlupatá. Hlavní je úplně nesešít k sobě ty strany rukávů. Když je všechno hotové, opět vyzkoušíme, zda nám to sedí. A můžeme se pustit do toho nejobtížnějšího-masky.

Na masku bude stačit jedna ovčí kůže, kterou se rozložíme a našijeme na ni zevnitř nějakou látku. Jako další si vystřihneme oči a pusy obšijeme červenou bavlnkou. Našijeme klobouk s kravskými rohy. Nakonec vezmeme kousek červené látky na nos a jazyk. A toto je celá věda, jak ušít čerta.

Ted vám popíšu, jak probíhá jeden den „chození za Mikuláše“.

Mikulášská obchůzka

Pátek-horní část obce.

Tato skupina se nazývá „Devátáci“. V pátek jdeme všichni do školy. Končíme po čtvrté hodině, takže o půl dvanácté. Ve dvanáct jdeme do obecní garáže. Počkáme, až se všichni sejdeme. Poté se začneme pečlivě oblékat do mikulášských kostýmů. Čeká nás náročná celodenní cesta po horní části obce. Nejprve chodíme přes hřiště do „Dvořiska“. Lidi nám dávají nějaké peníze a my jim dáme na oplátku hrst bombonů. Ve tři hodiny býváme u školy, odpočíváme. Obvykle je to tak, že dva nebo tři jdou prohánět děti, které kolem nás pobíhají, zbytek chodí po domech. Po odpočinku jsme schopni pokračovat, procházíme uličky. Pochůzka trvá dvě hodiny a pokračuje po hlavní cestě. Objevíme asi deset domů, v hospodě si opět odpočineme.

Za hospodou je další krátká ulička se 6 domy a po přechodu přes most se ocitáme naproti hospody u Pavlíka. Zde pobýváme docela dlouho, protože už bývá tma a pronásleduje nás už více dětí. Když jsme schopni pokračovat, jdeme do osady zvané „Kočičina“. Zde naše pochůzka končí. V garážích se převléknem do civilu, rozdělíme si peníze a hurá domů.

Sobota-dolní část obce.

V devět hodin dopoledne se scházíme u garáží. Každý si upraví svůj kostým poškozený páteční pochůzkou, navzájem si pomáháme. Sobota bývá náročnější.

Okolo půl jedenácté jsme schopni „vyletět“. Do jedné hodiny to jde hladce. Každá skupina chodí zatím po domech, protože dopoledne moc dětí ven nechodí. V jednu přijdeme k hospodě u Ptáčka, jdeme dovnitř a odpočineme si. Pokračujeme od řadovek, po hlavní cestě až na začátek obce a v devět hodin se vracíme zpět. Opět se rozdělíme peníze a své masky schováme na příští rok nebo je půjčíme našim „následovníkům“ na příští týden.

Tím končí Franco-Lhotská mikulášská obchůzka naší skupiny.

Tuto tradici mám ze všech nejraději a znamená pro mě hodně. Připravuji se na ni prakticky celý rok a vždy mě mrzí, když toto období tak rychle uběhne.³⁰

Summary

Pre-Christmas Door-to-Door Processions in Southern Wallachia – Children’s Flying of Devils before St. Nicholas Day

The territory of southern Wallachia is one of the regions where St. Nicholas door-to-door processions have survived in many villages as a viable phenomenon to which the *flying of Devils* closely relate. This phenomenon is a specific element that is, likewise the St. Nicholas door-to-door processions, among the most important, hitherto living and frequently practised traditions which strengthen the identity in local residents and which tie the population to their ancestors. The presence and structure of the *flying of Devils* support the theories that the residues of pre-Christian belief ideas could not be covered in the researched region even though the form of the masks is based on St. Nicholas door-to-door processions. We encounter a custom which includes several archaic elements. The aim of the study is to present the topic using an analysis of particular factors, which influence the form of them.

Key words

Annual door-to-door procession – St. Nicholas – children’s traditions – devil mask – southern Wallachia (eastern Moravia)

---

³⁰ Respondent Y, výzkum 12. 12. 2015.

Babský bál v Budkově¹

František Jakš

V některých obcích v našem kraji bývá pořádán vždy po několika letech *babský bál*. V Budkově byl v roce 1961 a 6. ledna 1968.

Starší vdané ženy vyčistily a vyzdobily kinosál, na stěnu proti vchodu umístily velkou dřevěnou vařečku a uprostřed stropu zavěsily *pantofle* – to byly odznaky ženské vlády. Poslední dny začaly se po vesnici vyhledávat staré ženské obleky. Ze starých almar, truhel a kufrů *vyrukovaly* vyšívané spodničky, dlouhé sukně a květované šátky, jaké nosily ženy před 50 a více léty. Ženy scházely se do sálu večer, prováděly potřebné práce a zkoušky na veřejné vystoupení. Zkušené ženy vysvětlovaly *příjemnicím* – mladým ženám, které se od posledního babského bálu provdaly, nebo se do obce nastěhovaly – jak budou přijaty mezi ženy.

Před začátkem bálu shromáždily se ženy na MNV a odtud šly v průvodu po dvou ke kinosálu a za řízného pochodu „vpadly“ dovnitř, kde je očekávalo zvědavé obecní občanstvo. První dvojice Špinková a Bartošová byla vyzbrojena koštětem a vařečkou, za ní šlo 11 pořadatelek ve starších dlouhých a širokých sukních, krátkých zástěrách, přiléhavých *kacabajkách*, na hlavě měly šátky uvázané *za babku* (do věnečku). Za nimi šlo 10 *příjemnic* v normálních šatech s bílými zástěrkami. Obešly veselým krokem několikrát sál, všichni přítomní je radostně sledovali. Potom F. Jelínková a A. Špinková přivítaly návštěvníky a vybědly *příjemnice*, aby každá na sebe pověděla, jak a za koho se provdala, což tyto krátkými říkankami učinily. Vesele a za pozornosti všech odříkávaly: M. Varhaníková, J. Vodáková, M. Slabá, J. Matějková, M. Daňhelová, F. Slámová, J. Čábelová, M. Chloupková, J. Výskočilová a G. Pykalová. Za utiskované a pronásledované muže si postěžoval novomanžel Josef Čábel. Potom byly *příjemnice* dotázány, zda slíbí, že budou s ostatními ženami svorně ve vesnici žít, načež všechny svolaly slavnostně: „*Slibujeme*.“

Následoval tanec, při kterém měly ženy do půlnoci *právo* a chodily si pro tanečníky, v kole si je vyměňovaly a předávaly. Tančili vesele všichni, máma se synem,

1 Archiv České národopisné společnosti Praha, fond Příspěvky dopisovatelů. JAKŠ, František: *Babský bál v Budkově*. Rukopis, 1968, 4 s., signatura J 1. Redakční příprava Daniel Drápala. Dopisovatel František Jakš pocházel z obce Budkov v okrese Třebíč a ve fondu dopisovatelů ČNS je zastoupen čtyřmi příspěvky. Vedle popisu babského bálu to jsou fotografie májky a drobného stavení v obci se stručným popisem (signatura J 2), přehled o nářečních výrazech v obci (signatura J 3) a opis záznamu z farní kroniky z Biskupic o nešťastné události z roku 1678. Viz ŠENFELDOVÁ, Helena: *Dopisovatelé České národopisné společnosti. Soupis příspěvků*. Praha: ČNS, 2010, s. 43. Na vlastivědnou činnost dnes navazuje a v rodinné tradici pokračuje Svatopluk Jakš; viz ČTK: *Rodinná sbírka zachycuje válečný osud obce Budkov na Třebíčsku*. ČeskéNoviny.cz. www.ceskenoviny.cz [online] (cit. 12. 11. 2018).

táta s dcerou, děvčata s vdanými ženami, s chlapci i ženatými muži. Byla to veselá zábava, hudba stále hrála, jeden hudebník doprovázel hudbu krásným zpěvem, všichni účastníci se pěkně a slušně bavili. O půlnoci byla *volenka*, při níž tanečníci kupovali svým vyvoleným pěkné perníčkové *pantoflíky*. Pak převzali vládu muži a tančilo se až do rána. Ples měl také pěkný výsledek po stránce finanční, kolem 2.000 Kčs, což v naší obci nikdy nebývá.

Promluvy na babském bále v Budkově v roce 1968

Starší žena (Františka Jelínková):

*„Vzbouřily se báby na vsi, že prý už to nejde dál,
dohodly se pěkně všechny, že si udělají bál.
Nebudou tu sedět na lavici, až je někdo k tanci zavolá,
samy dneska vyberou si mládence i dědky do kola.
I přespolní co se na nás dneska přišli podívat,
my je v kole proženeme, tancem je tu budem uctívat.
Vy mládenci pod zrcadlem, co tu zeď tam podpíráte,
bedlivě nás pozorujte, ke zdi nikdy nestoupejte.
Dnes tam není pro Vás místa! Báby Vás dnes pobaví,
nebojte se pohnout z místa, ta zeď se tam nesvalí.
My vítáme Vás všechny, co přišli jste k nám ze shora i ze zdola,
bavte se tu s námi hezky a z vesela teď všechny báby – dokola.“*

Tance (sousedská).

*„Dnes jsme se sešly všechny ženy pospolu k velmi důležitému úkolu.
Všechny jej velmi dobře známe.
Novomanželky, které do naší obce během posledních let přišly,
do svazku sousedek dnes přijmouti zde máme.
Vy všechny přítomné paní, předneste nám svoje přání.“*

Druhá žena (Antonie Špinková):

*„Ó to nejde tak zčerstva holečku,
my chceme přijmout ne vlka, ale ovečku.
kdo tady s námi chce žít, pracovat a jíst chleba,
o tom vše vyzvědět je dnes třeba.
Řekněte jedna po druhé a potom všechny ve sboru
odkud jste přišly a jak chcete žít s námi se všemi pospolu.“*

Jednotlivé ženy

Marie Varhaníková:

*„My sem přišli z Jemnice
do té Vaší vesnice.
Mám muže sportovce
ve škole i v postýlce.
Jsem pro každou legraci,
i když to stojí nějakou práci.
Vesele ať k tanci dnes ta hudba zní,
ať všichni jsme tu veselí
a nechceme vidět žádný obličej kyselý.“*

Jarmila Vodáková:

*„Tam za zahradou u Götthansů
perlík na kovadlině zní,
to můj manžel Pepík Vodák
ková koně družstevní.
A když je oková,
svého hochu pochová,
ke mně se přitulí
v tenoučké košili.“*

Míla Slabá:

*„U Botína na stráni stojí naše stavení,
kde jsem v mládi žila a šťastná tam byla.
Když z Botína vítr fouká, Káfuňák² si u kamen brouká,
když zahraje kapela, jdeme všichni dokola,
já se svým Toníkem vyplujeme valčíkem.
Tak jsem se za něj provdala a věrná mu zůstala.“*

Marie Chloupková:

*„Neřeknu Vám žádnou novinku,
vždyť víte, že bydlím u Turků.
Tam večer ve stínu za vraty
dělala jsem Frantovy drahoty.
Číšník je však velký filuta,
dokázal děvče i kluka.“*

---

2 Odvozeno od místní části obce nazývané Káfuňek (nachází se na severozápadním okraji obce). Srov. JELÍKOVÁ, Jana: *Pomístní jména na katastru obce Budkov (okr. Třebíč)*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka. Brno 2009.

Jarmila Matějková:

*„Z Káfuňku pocházím, ve statku se nacházím.
Bydlím tam v poschodí s Pepíkem Matějkovým.
Když za mnou chodíval, všechno mi sliboval,
teď mě však opouští a jezdí na zkoušky.
Já si z toho však nic nedělám,
protože ho stále ráda mám.“*

Julie Vyskočilová:

*„Já jsem tu od mládí s Vámi žila,
než provdala jsem se za L. Vyskočila.
Těší mě, že mezi vás jste nás vzali,
proto také příslib jsme Vám dali.
Chceme s Vámi v dobré shodě žít,
nikoho z vás nikdy nezarmoutit.“*

Marie Daňhelová:

*„Před našimi u rybníka stojí řada topolů,
tam jsme vždycky chodívali s Láďou pospolu.
Na rybníčku při měsíčku voda se tam leskla do běla,
a já loni provdala se, vzala jsem si Daňhela.
Jediné dnes máme přání, žítí pospolu tu s Vámi
ve zdraví se radovati, s nikým se tu nehněvati.
Topoly jsou vykáceny, my jsme manželé,
ať to naše soužití je radostné a veselé.“*

Gertruda Pykalová:

*„Nebylo to na podzim ani na jaře,
když jsme k Vám přijeli
v tom našem kočáře.
Můj manžel Vaše děti učí,
ale má také svého koníka,
televizory i rádia Vám spraví,
nejvíc ho baví muzika.
Že tu spolu dobře žijem,
stále dobré víno pijem,
a tak čas nám rychle utíká,
proto budu končit,
ať Vás baví raděj muzika!“*

Jana Čábelová:

*„Krásný zvyk se udržuje v té naší dědině,
kde na babském bále se všichni vyřádíme.
I babky, tetky a ty, které provdaly se
za poslední pětiletky.
Já mladá nezkušená dívka, zamilovala se do Pepíka.
Pak jsem si jej vzala z lásky, že jsem milovala světlé vlásky.“*

Marie Varhaníková (za všechny přítomné ženy):

*„My všechny zde přítomné ženy,
slibujeme upřímně tu hlasy všemi,
že budeme svědomitě plnit úkoly nám dané,
pro dobro občanů i obce naší milované,
klepy, hněvy, závist nebudou mít mezi námi místa,
provázet nás bude vzorná spolupráce – poutat láska čistá.
My víme, že z naší práce žít budou příští generace.
A proto do práce půjdeme s vervou, nadšením a pílí,
by poslední nebyly jsme v cíli.
Že v této práci všechny společně půjdeme,
to slavnostně Vám zde s l i b u j e m e !“*

Hudba (Proč bychom se netěšili).³

3 Poznámka editora: Svědectví o tzv. babském bále máme doloženo také z jiných lokalit České republiky. V roce 1969 publikoval např. Vojtěch Cvek drobnou vzpomínku na tzv. babský bál odehrávající se v Rohozné na Jihlavsku. Jeho počátky v obci spojoval s tzv. babským pitím známým z aktu vykupování nevěsty během svatby. V průběhu 20. století se akce transformovala do podoby společenské zábavy s residui svatebních zvyků. – Srov. CVEK, Vojtěch: Babský bál v Rohozné. *Naše vesnice* č. 16, 11. 4. 1969, s. 5.

Ohlédnutí k 100. výročí narození Zdenky Jelínkové

Na březzen roku 2020 plánovaly kolegyně z brněnského Etnologického ústavu AV ČR vzpomínkové setkání u příležitosti stého výročí narození Zdenky Jelínkové (1920–2005), dlouholeté pracovnice tohoto akademického pracoviště, významné československé etnochoreoložky a jedné z předních osobností folklorního hnutí druhé poloviny minulého století. Avšak „egyptská rána“, která svět ve formě epidemie koronaviru potkala, zhatila všechny naše pozemské plány nebo je přesunula na neurčito. Proto je otázkou, zda se uskuteční i plánovaný pořad *Cestami lidového tance*, který má k jubileu Zdenky Jelínkové proběhnout v červnu na 75. mezinárodním folklorním festivalu ve Strážnici. Jedinou jistotou jsou tedy vzpomínkové texty v oborových periodících nebo připravené rozhlasové relace.¹ Proto se i *Národopisný věstník* rozhodl uveřejnit toto malé ohlédnutí za životním dílem Zdenky Jelínkové, která patřila také mezi dlouholeté členky Národopisné společnosti československé a byla předsedkyní její komise pro taneční folkloristiku.

Na zmíněném setkání chtěla jeho organizátorka Jana Pospíšilová promítnout sestřih z rozhovorů, které se se Zdenkou Jelínkovou vedla Marta Toncrová a na kameru zachytila Jiřina Kosíková. Šlo o vzpomínky Zdenky Jelínkové na profesní kariéru, na její badatelské začátky a na to, jak se dostala ke spolupráci s brněnským Státním ústavem pro lidovou píseň, který na Moravě a ve Slezsku organizoval po druhé světové válce sběr lidových písní. Vzhledem k tomu, že část zpěvního fondu zahrnovala také písně taneční, bylo rozhodnuto sběr lidových písní spojit i s výzkumem lidového tance. K tomu byla vyzvána pracovníkem ústavu Jiřím Vysloužilím právě Zdenka Jelínková, a tak se nejprve zapojila do probíhajícího sběru na jižním Valašsku, jehož výsledkem byla dvoudílná sbírka *Lidové písně a tance z Valašskokloboucka* (1955, 1960), hodnocená jako jedna z nejlepších kritických edic v české folkloristické produkci.

Velická rodačka po absolvování brněnského gymnázia² a doplňující maturitě na Učitelském ústavu v poválečné době vyučovala na třebečské škole a své cvičitelské

1 V den narození Z. Jelínkové 30. března odvysílal v 19 hod. Český rozhlas Brno v rámci relace „Na pěkné notečce“ pořad *Zdenka Jelínková „100“*. *Před sto lety se narodila žena, díky které tančí celá Morava*. Moderátorka M. Hvozdecká přiblížila sběratelské dílo Z. Jelínkové prostřednictvím tanečních písní a hudby na jejím rodném Horiáčku (starosvětská, sedlácká), Hanáckém Slovácku (zavádka), goralské Hřčavě, Valašsku (zvrtaný) a na Brněnsku (královničky). O spolupráci na sběru tanců na Luhačovickém Zálesí promluvil M. Zelinka (Májek Brno); dne 15. dubna 2020 se na stanici Proglas uskutečnil pořad *Vzpomínka na Zdenku Jelínkovou* autorky K. Kovaříkové, který představil její různorodé etnochoreologické dílo a doprovodil je lidovou taneční hudbou z regionů, kde Z. Jelínková prováděla své sběry a výzkumy.

2 Středoškolská studia započala ale ve Strážnici a dokončila v Brně (1934–1939). Vysokoškolská studia Z. Jelínkové na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity (obor francouzština-tělesná výchova) znamenalo uzavření českých vysokých škol v r. 1939. V letech 1949–1955 externě studovala u prof. Antonína Václavíka na Masarykově univerzitě národopis, ale studium nedokončila. Jedním z důvodů, jak uváděla, byly ideologicky zaměřené přednášky společného základu. Absence vysokoškolského diplomu zabránila pak udělení čestného doktorátu na Masarykově univerzitě, o který pro Z. Jelínkovou usilovali někteří její kolegové.

znalosti ze Sokola mohla s úspěchem uplatnit při zápisu lidových tanců. Spolupráce s brněnským Státním ústavem pro lidovou píseň přerostla v roce 1950 do pracovní smlouvy a od roku 1953 následovalo převedení do Kabinetu pro lidovou píseň, jenž se v následujícím roce stal součástí Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd; písňové sbírky byly začleněny do jeho folkloristického oddělení. Vzniklé brněnské akademické pracoviště umožnilo Zdence Jelínkové rozvinout nejen sběratelskou, ale také badatelskou práci zaměřenou na taneční folklor. Vycházela z vlastních terénních výzkumů konaných u pamětníků po téměř celé Moravě,³ jejichž výsledky však nebyly jen archivovány ve zmíněném akademickém ústavu, ale neúnavná sběratelka se je snažila znovu uvést do života prostřednictvím spolupráce s folklorními soubory a vesnickými skupinami, které v poválečné době vznikaly a po celou druhou polovinu minulého století působily jako součást městského či venkovského kulturního života. Vedle pořádání školení své sběry vydávala tiskem prostřednictvím osvětových a pak kulturních středisek jako metodické materiály. Některé rozpracovala do studií publikovaných v odborném tisku, jako byla problematika točivých tanců ad.⁴

Výzkum moravského tanečního folkloru nejen rodného Hornácka, ale i dalších slováckých oblastí, stejně jako Valašska se stal hlavní náplní jejího života a životním posláním, jemuž obětovala i svůj osobní život. Třebíčské působení, byť krátké, ji přivedlo k zájmu o folklor na západní Moravě, na Horácku, a následně pracovní zakotvení v Brně také k folklorním tradicím Brněnska. Z vyprávění o „tetce Kozelkové“ z Velkých Opatovic na Malé Haně, kterou poznala při terénních výzkumech tohoto regionu, vyzářovala její úcta k obyčejným lidem, pamětníkům a nositelům starých tanečních tradic, i radost z objevování nového.⁵ Jen vlastní Hanou sledovala trochu zpovzdálí, i když k ní měla jisté, sice jen vzdálené, rodinné vazby. To proto, že Haná byla badatelskou doménou středoškolské profesorky Ludmily Mátlové-Uhrové, kojetínské rodačky a autorky základní hanácké taneční sbírky. Že Zdenka Jelínková taneční materiál z Hané dobře znala, se projevilo na skutečnosti, když byla spolu s Janem Kadlecem, vedoucím souboru Klas z Kralic na Haně, pověřena autorstvím pořadu *Aj, ta naša Haná* pro strážnický folklorní festival v roce 1986. Předcházela mu důkladná příprava po celém regionu, úspěšné provedení nejen ve Strážnici, ale i na Hanáckých slavnostech v Prostějově, a konečně i ocenění, které se realizačnímu kolektivu dostalo.

Autorství folklorních pořadů a práce v programové radě se netýkaly jen vlastní Strážnice, ale také dalších regionálních festivalů, jakými byly Hornácké slavnosti ve Velké nad Veličkou, její „srdeční“ záležitost, tvrdonických Podlužáckých

3 Výzkumy lidové taneční kultury Z. Jelínkové směřovaly také na slovenskou Oravu, polské Těšínsko, do Čech (Chodsko) nebo k Lužickým Srbům, kde s ní spolupracovali Zygmunt Musiat a Hanka Fascyna (Fařke).

4 PAVLICOVÁ, Martina – SIROVÁTKA, Oldřich – SCHAUEROVÁ, Alena: *Zdenka Jelínková*. Bibliografická příloha národopisné revue č. 3. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1992.

5 VÁLKA, Miroslav (ed.): *Lidová kultura a nářečí na Boskovicku*. Boskovice: Muzeum Boskovicka. 2009, s. 332.

slavností, Kraje beze stínu v Krumvíři, slavností Brněnska v Troubsku aj. Jako rázná žena si dokázala získat respekt, a tak rezižně zvládat velké počty svých posluchačů na školeních nebo účinkujících v pořadech, kde se neobešla bez hromadných scén.

Odborné publikované dílo Zdenky Jelínkové stejně jako její další aktivity byly podchyceny jednak v personální bibliografii, vydané v ediční řadě strážnického Ústavu lidové kultury v roce 1992,⁶ jednak v četných jubilejních člancích, přehledových slovníkových⁷ a encyklopedických⁸ dílech, ale i v monografii, která zasadila její etnochoreologické dílo do širších souvislostí.⁹ Své vědomosti se snažila předat i studentům etnografie na brněnské univerzitě formou výběrové přednášky zaměřené na lidový tanec a problematiku etnochoreologie. V devadesátých letech pravidelně referovala na seminářích „Profil národopisného regionu“, které pro studenty a další zájemce organizoval prof. Richard Jeřábek na Ústavu evropské etnologie Masarykovy univerzity. Její vystoupení se nikdy neobešlo bez praktických ukázek tanečních kroků a figur, které provázely teoretickou část, i když tělo vypovídalo časem poslušnost. Jako završení jejího dokumentačního díla lze označit podíl Zdenky Jelínkové na vzniku videodokumentace *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska I–X*, kterou v devadesátých letech produkčně zajistil Národní ústav lidové kultury Strážnice a kde se podílela na koncepci, výběru lidových tanců a doprovodných textů k lidovým tancům z Moravy a ze Slezska. Za příspěvek k dějinám oboru a brněnské akademické instituce lze chápat zmíněný videozáznam, kde Zdenka Jelínková rekapituluje své badatelské aktivity formou orální historie.¹⁰

Podpora folkloru a lidového umění byla součástí kulturní politiky socialistického Československa a organizovaná metodická činnost měla na jedné straně vést ke zkvalitnění této formy zájmové umělecké činnosti, z druhé strany tak byla pod dohledem stranických ideologů zejména v padesátých letech a pak za normalizace. Kredit, který Zdenka Jelínková ve folklorním hnutí nabyla, souvisel nejen s její hlubokou znalostí tanečního materiálu, ale také s tím, že nepodlehla dobové politické propagandě a programový ideologický balast se v její autorské práci neobjevil. Zneužívání folkloru k politickým a ideologickým účelům se stalo aktuálním tématem diskusí po roce 1989, po změně politických poměrů. V tomto směru lze mluvit u Zdenky Jelínkové o čistém štítu.

Zdenka Jelínková byla charizmatická osobnost a stala se symbolem jedné etapy práce s folklorním materiálem v bývalém Československu, ale i několik let po roce

6 PAVLICOVÁ, Martina – SIROVÁTKA, Oldřich – SCHAUEROVÁ, Alena: *Zdenka Jelínková*. Bibliografická příloha národopisné revue č. 3, c. d.

7 PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 48–50.

8 JEŘÁBEK, Richard (ed.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I. Biografická část*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 95–96.

9 PAVLICOVÁ, Martina: *Cestami lidového tance. Zdenka Jelínková a česká etnochoreologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2012.

10 Záznam bude zveřejněn na webových stránkách Etnologického ústavu AV ČR.

1992 už v samostatné České republice. Tehdy sice padla ideologická omezení, ale tržní hospodářství, komercionalizace s globalizací, nové možnosti společenského využití a cestování, posunuly priority mladé generace, z níž se zejména rekrutovali členové folklorních kolektivů. Folklorní hnutí muselo redefinovat svoje společenské cíle a reagovat na nové společenské poměry, které se diametrálně lišily od těch, v nichž vznikalo odborné i popularizační dílo Zdenky Jelínkové. Domnívám se, že její význam v dějinách české folkloristiky dobře vystihl její dlouholetý kolega z brněnského akademického pracoviště a na slovo vzatý odborník prof. Oldřich Sirovátka: „...Z. Jelínková udělala pro sběr a ediční podchycení lidového tance základní práci a mám za to, že na tomto poli můžeme její vklad srovnávat se základními písňovými sběry a edicemi Františka Sušila a Františka Bartoše.“¹¹ Svůj niterný, osobní názor na tuto výraznou osobnost si do dalšího života odnesli všichni, kdo se Zdenkou Jelínkovou spolupracovali, účastnili se jejich tanečních školení, vystupovali v jejich pořadech nebo jen zpozvědí sledovali její různorodé aktivity.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Vlastě Svobodové, nositelce Ceny města Brna

Když se setkám s Vlastou, vždycky jedna druhou potěší vzpomínkou na mladá léta. Známe se již ze studií na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, kde jsme obě byly studentkami národopisu u prof. Antonína Václavíka a později jsme naše znalosti ještě i z dalších oborů, které jsme studovaly, přinesly s sebou do prvního zaměstnání jako metodičky krajského Domu kultury v Brně.

Vlasta obsadila poradenství pro výtvarné umění, moje orientace se vztahovala k souborům lidových písní a tanců. Naše vztahy se prohloubily Vlastiným svědectvím na mé svatbě a společným zájmem o hodiny zpěvu u bývalé operní pěvkyně Anny Krancové. Naše přátelství se rozvíjelo i nadále, kdy Vlasta byla přijata na brněnské pracoviště Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, kde tehdy působili naši vysokoškolsí učitelé, např. doc. Karel Fojtík a doc. Oldřich Sirovátka, ale už i někteří naši spolužáci.

Obě jsme se věnovaly výzkumu a studiu lidové kultury Horácka a našly pochopení a přátelské vztahy v Horáckém muzeu v Novém Městě na Moravě. Vlasta velmi úspěšně dokumentovala kroje a řemeslnou výrobu, jakou bylo v té době doznívající tkalcovství a sklářství. Pak se naše cesty rozešly. PhDr. Vlasta Svobodová, CSc., se svým citem pro výtvarné umění s úspěchem absolvovala další studia na filmové fakultě AMU v Praze, kde získala aprobaci pro režii a scenáristiku dokumentárních filmů. Potom zahájila svoji úspěšnou vědecko-filmovou práci s vynikajícími fotografy a kameramany. Z jejich týmové spolupráce vznikly jedinečné televizní

11 SIROVÁTKA, Oldřich: Nad dílem Zdenky Jelínkové. In: *Zdenka Jelínková. Bibliografická příloha Národopisné revue č. 3*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1992, s. 2.

filmy. Na divadle spolupracovala s Miroslavem Horníčkem, na filmech s Rudolfem Hrušínským, Jiřím Adamírou, Hanou Maciuchovou, Václavem Postráneckým a dalšími. Podařilo se jí zdokumentovat mizející svět lidových řemesel, tkaní na krosienkách, výrobu modrotisku, zpracování lněného oleje a řadu dalších.

Její nadání a myšlenky obsažené v publikaci *O smyslu etnologie* (2016) vyjadřují celou sféru problematiky záchrany a dokumentace lidového umění. Intenzita a výsledky její odborné činnosti byly mnohokrát oceněny odbornými institucemi. Poslední z výrazných ocenění jejího celoživotního díla je *Cena města Brna* (2019) k Vlastiným devadesátým narozeninám. Všichni její přátelé, mezi nimiž jsem nejen já, ale i mnoho dalších kolegů a kolegů i lidových výrobců, muzejníků a badatelů o lidovém umění, jí přejeme, aby si udržela optimismus a tu neutuchající energii, se kterou pořád tvoří.

Věra Kovářů
Brno

Emilie Haroková jubilující

Od poloviny padesátých let 20. století jsem se z Oravy pěšky vracival na Moravu přes Těšínsko a Frýdecko. Tam mne zaujaly archaické formy lidové architektury odlišné jak od valašských, tak od těch, jaké jsem znal z česko-slovensko-polského pomezí. Takže mne o málo později začaly přitahovat a vábit k jejich dokumentaci. Pochopitelně, že jsem se od září 1971 v zaměstnání ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm začal zajímat také o to, zda nenaleznu nějaké kulturně-historické materiály o tolika zajímavých stavbách v muzeích a státních archivech Těšínska. A touto cestou jsem se dostal i do nově vznikajícího muzea v Havířově, které vedla absolventka historie na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci Mgr. Emilie Haroková.

Po válce Míla žila v Opavě, ale narodila se 21. listopadu 1939 v Bzenci (stěhování v učitelských rodinách ze Slezska na Moravu a opačně způsobilo tehdejší válečné přičlenění té země k velkoněmecké říši). Po studiu v roce 1961 jí přidělili právě uvolněné místo vedoucí Muzea socialistické výstavby v Havířově, které bylo založeno v padesátých letech a stalo se později součástí Okresního vlastivědného muzea v Českém Těšíně. Práce v terénu ji stále přitahovala více k dokumentaci a studiu lidové architektury a začala spolupracovat s památkáři, např. se zasloužila o záchranu Kotulovy dřevěnky, která dodnes stojí na původním místě v zástavbě dělnického města, tehdy nově budovaného „na zeleném drnu“.

Když Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm dostalo statut krajského metodického centra a já jsem začal organizovat odborné semináře, tak to přitáhlo ke spolupráci i Mílu Harokovou. Výsledkem byl její přestup na jedno stále volné místo etnografky v Rožnově. Shodli jsme se v etnografických znalostech rozsáhlého terénu Těšínska a Frýdecka, a tak bylo snadné samostatně budovat sbírky pro

vybavení staveb a dvorů plánovaných pro výstavbu areálu Těšínské vesnice. Ona plně využila svých zkušeností z té oblasti a zasloužila se o muzejní záchranu mnohdy cenných předmětů, jaké bychom v místech jejich funkce dnes marně hledali. Vytvořila a odborně zpracovala velmi hodnotnou a rozsáhlou sbírku malovaného nábytku z oblastí západních Karpat, a to nejen truhel, ale také skříní z Těšínska bohatě zdobených malbou.

V Rožnově získala nový domov a je jen škoda, že s přibývajícím věkem jubilatky slábly i její kontakty s muzeem. Je však třeba připomenout její zásluhy o využití posledních možností pro zajištění dokumentace staveb z Těšínska, které v muzeu ještě nestojí a o získávání jejich vnitřního vybavení.

Odchodem do důchodu přestala Emilie Haroková s muzeem spolupracovat a věnovala se po řadu let pomoci v charitativních službách v Rožnově pod Radhoštěm. V posledních letech se do Valašského muzea však znovu ráda vrací a své cenné zkušenosti a nové pracovní podněty předává svým mladším kolegům.

Za spolupráci děkuje a do dalších let přeje pevné zdraví a hodně sil

Jiří Langer

Rožnov pod Radhoštěm

S blahopřáním Martě Toncrové

V roce 2020 oslaví své jubileum významná badatelka, etnomuzikoložka a dlouholetá vědecká pracovnice Etnologického ústavu AV ČR PhDr. Marta Toncrová (nar. 23. 7. 1945 v Brně). Je celoživotně spojena s Brnem a s etnomuzikologií.

Už v mládí se věnovala zpěvu v Brněnském dětském sboru, který vedl František Lýsek. Když se po ukončení střední školy (1963) rozhodovala mezi obory vysokoškolského studia, zvolila český jazyk s literaturou a hudební vědu. V druhém ročníku (1966) přišla na brněnské pracoviště tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, aby získala praktickou zkušenost s hudebním materiálem, a to byl pravděpodobně onen osudný krok, kdy se začala věnovat lidové písni a hudbě. Především výzkum zpěváků a významných nositelů hudební tradice se stal jedním z jejich dlouhodobých badatelských zájmů, jimž se během své praxe velmi důkladně věnovala. Nejprve byla pod vlivem Jaromíra Gelnara, etnomuzikologa tehdejšího brněnského akademického pracoviště, doslova pohlcena oblastí jižního Těšínska. Terénní výzkumy se staly nejprve podkladem pro její diplomovou práci *Lidová píseň na moravsko-slezsko-slovenském pomezí* (1968), na niž posléze navázala disertační práci *Lidová píseň na Jablunkovsku a její nositelé* (1980). Monograficky v oblasti podchytila například zpěvačky Zuzanu Martynkovou a Veroniku Matýskovou. Stejnou ekologickou metodou etnologického výzkumu pak pracovala především s lidovými zpěváky a hudebníky ze Slovácka a Brněnska, například s Františkem Buláněm, Emilem Miškeříkem, Františkem Studenkou, Jožkou Severinem, Františkou Petřou, Věrou Holubářovou a dalšími.

V Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnes Etnologický ústav AV ČR) začala Marta Toncrová pracovat v roce 1968 jako stážistka a v roce 1971 získala zde stálé místo. Bylo to v době, kdy pracoviště v Brně vedl etnomuzikolog Karel Vetterl, což byla osobnost, která měla na její způsob vědecké práce nesmazatelný vliv. Pokud máme badatelskou práci Marty Toncrové charakterizovat, je to především pečlivost a svědomitost, systematickosti, jasný, a přitom odborný jazyk, jímž s lehkostí a přirozeností vysvětluje často složité vztahy v lidové hudbě.

Badatelka se podílela na množství teoretických prací v oblasti lidové hudby, ze zásadních vzpomeňme alespoň hesla, která vypracovala do slovníků, například *Slovník české hudební kultury* (1997), *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku* (1997), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (2001), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* anebo hesla do trojsvazkové *Lidové kultury. Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007).

Marta Toncrová je také autorkou kapitol o lidové hudbě a zpěvu v publikacích vlastivědného charakteru. Namátkou jmenujme například *Zlinsko* (1995), *Lidová kultura na Moravě* (2000), *Město Břeclav* (2001), *Okres Vsetín. Rožnovsko – Valašskomeziříčsko – Vsetínsko* (2002), *Lidová kultura a nářečí na Boskovicku* (2009) aj. Četné studie a odborné publikace doplňuje také rozsáhlá recenzní činnost, která vypovídá o sečtělosti a nadhledu jubilantky.

Během svého působení na Etnologickém ústavu spolupracovala s mnoha folkloristy a etnology, s nimiž se podílela na badatelských a výzkumných výstupech pracoviště (s Jaromírem Gelnarem, Olgou Hrabalovou, Zdenkou Jelínkovou, Martou Šrámkovou, Oldřichem Sirovátkou, Janou Pospíšilovou, Lucií Uhlíkovou, Jiřinou Kosíkovou aj.).

K tématům, jimiž se Marta Toncrová dlouhodobě zabývá, patří také zpěvnost dětí mladšího školního věku, pohraniční oblasti jižní Moravy, výzkum Čechů ve Vidni, urbánně zaměřené výzkumy na hudební kulturu města Brna. S moderní i městskou kulturou souvisí také další z jejích rozsáhlejších témat, a tím jsou etnokulturní tradice současné společnosti, jejich vývoj a proměny. Výraznou měrou se podílí na kritických edicích Janáčkova folkloristického odkazu (s Jarmilou Procházkovou, Jiřím Vysloužilem a Lucií Uhlíkovou). Vedle své čínorodé badatelské práce řadu let úzce spolupracuje s Ústavem evropské etnologie Masarykovy univerzity, kde externě vyučuje úvod do etnomuzikologické problematiky, konzultuje a oponuje studentské práce.

Ještě před tím, než začala pracovat na svých vlastních výzkumech, zapojila se Marta Toncrová do katalogizace a systematizace ústavního písňového materiálu. Vedle rozšiřování stávajících katalogů také transkribovala písňové nahrávky z terénu. Získala tak nejen podrobný přehled o obsahu dokumentačních sbírek pracoviště, ale také potřebnou praxi s folklorním materiálem. Tuto výjimečnou znalost zúročila především při tvorbě četných písňových edic. Cílevědomým zpřístupňováním rukopisných pramenů z fondů Etnologického ústavu širší veřejnosti tak badatelka výrazně přispěla k rozvoji české a moravské hudební folkloristiky.

Ediční praxi se věnuje stále. Z posledních let za zmínku stojí zvláště sedmiletý projekt (2011–2017), který edičně realizovala ve spolupráci se Silvou Smutnou z Regionálního pracoviště tradiční lidové kultury v kraji Vysočina při Muzeu Vysočiny Třebíč. Z ojedinělého společného počínu dvou institucí vzešla trojdílná písňová edice z Podhorácka s 934 písněmi (2011, 2013, 2015), CD zvukový nosič s 68 písněmi z uvedených sbírek (2016) a zpěvník pro děti školního věku a jejich pedagogy, do něhož editorky vybraly stovku písní (2017). Nejnověji Marta Toncrová připravuje k vydání písňovou sbírku z Brněnska, která by měla představit většinu nepublikované záznamy sběratelů, jež jsou součástí dokumentačních sbírek a fondů Etnologického ústavu AV ČR.

Navzdory tomu, že je Marta Toncrová velice odborně erudovaná, nelze pominout fakt, že je také velice laskavá, umí naslouchat a nikdy neodmítne pomoc a radu, v neposlední řadě je velmi pracovitá a poctivá. Do terénu už se bohužel tak často nevydává, když však začne vzpomínat na své cesty za „písničkami“ s bývalými i současnými kolegy, celá ožije, rozzáří se, mluví bez přetržení myšlenky dlouhé minuty, barvitě a vtípně. A že je co vypravovat za těch padesát čtyři let práce v oboru!

Nechť se tedy jubilanťe daří stále realizovat všechny hudební plány při plné síle a pevném zdraví.

Výběrová bibliografie Marty Toncrové

Monografie a editované sborníky

- Zpěvník z Horácka a Podhorácka. Výběr písní pro školy.* Třebíč: Muzeum Vysočiny Třebíč – Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha, pracoviště Brno, 2017 (se S. Smutnou).
- Lidové písně z Podhorácka III. Tišnovsko a Bystřicko.* Třebíč: Muzeum Vysočiny Třebíč – Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha, pracoviště Brno, 2015 (se S. Smutnou).
- Terénní výzkum etnokulturních tradic. Metodologická příručka.* Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha, pracoviště Brno (s L. Uhlíkovou).
- Lidové písně z Podhorácka II. Třebíčsko, Moravskobudějovicko, Hrotovicko a Jemnicko.* Třebíč: Muzeum Vysočiny Třebíč – Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha, pracoviště Brno, 2013 (se S. Smutnou).
- Lidové písně z Podhorácka I. Velkobítešsko a Náměštsko.* Třebíč: Muzeum Vysočiny Třebíč – Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha, pracoviště Brno, 2011 (se S. Smutnou).
- Hudební a taneční folklor v ediční praxi. In: *Kultura – společnost – tradice IV.* Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2011 (s L. Uhlíkovou).
- Vladimír Karbusický (1925–2002).* Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2010 (s V. Reittererovou a L. Uhlíkovou).
- Písně z Kopanic ze zápisů Josefa Černíka.* Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha, pracoviště Brno, 2010 (s L. Uhlíkovou).
- Janáček Leoš: Folkloristické dílo. Das folkloristische Werk. Folkloric Studies. (1886–1927). Studie, recenze, fejetony a zprávy. Studien, Rezensionen, Feuilletons und Berichte. Essays, reviews, feuilletons and articles. Řada I, svazek 3–1.* Brno: Editio Janáček Brno – Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2009 (s J. Procházkovou a J. Vysloužilem).
- Vývojové proměny etnokulturní tradice.* Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2008 (ed.).

Etnokulturní tradice v současné společnosti / Ethnocultural Tradition in Contemporary Society.

Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2008 (ed.).

František Lýsek: Písňe z Lašska. Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2004.

Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů. Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2001 (s L. Uhlíkovou).

Martin Zeman: Horňácké písňe. Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2000 (s L. Uhlíkovou).

Lidové písňe z moravského Horácka. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 1999.

Zpěvník lidových písní z Brna. Brno: Doplněk – Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1995.

Ty ranšpurské zvony zvoňá. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1993 (s M. Šrámkovou).

Živý odkaz Karla Vetterla (1898–1979). Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1993 (editorka).

Kapitoly v knihách

Zpěv, hudba a tanec předměstských obcí. In: *Dějiny města Brna 6. Předměstské obce.* Brno: Archiv města Brna, 2017, s. 272–283.

Zpěvnost a zpěvní repertoár nejmladší generace. In: *Děti v Brně. Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem.* Brno: Doplněk – Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha, pracoviště Brno, 2015, s. 127–145.

Tištěné edice lidových písní v českých zemích. In: *Hudební a taneční folklor v praxi.* Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2012, s. 11–40 (s V. Thořovou a L. Uhlíkovou).

Edice lidových písní a čistota dialektu. Srovnávací poznámky k lidovým písním v tištěných edicích. In: *Hudební a taneční folklor v praxi.* Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2012, s. 41–58, 59–70 (s L. Uhlíkovou).

K překladům textů lidových písní. In: *Hudební a taneční folklor v ediční praxi.* Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2010, s. 71–80.

Lidová píseň, hudba a tanec. In: *Vlastivěda Boskovicka III. Lidová kultura a nářečí.* Boskovice: Muzeum Boskovicka, 2009, s. 273–289.

Jak se v Chudobíně zpívalo. In: *Chudobín. Historie zaniklé obce.* Vír: Obec Vír, 2006, s. 145–148.

O lidových písních z Poteče. In: *Poteč. Kapitoly z historie obce.* Poteč: Obecní úřad Poteč, 2003, s. 218–223.

...co si zpívají. In: *Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami.* Brno: Doplněk – Etnologický ústav AV ČR, 2003, s. 75–131.

Hudba. In: *Okres Vsetín. Rožnovsko – Valašskomeziříčsko – Vsetínsko.* Valašské Meziříčí: Hvězdárna Valašské Meziříčí a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2002, s. 461–469 (s L. Uhlíkovou).

Hanácká lidová píseň v díle Jana Poláčka. In: Poláček, Jan: *Lidové písňe z Hané I.* Prostějovsko. [Boskovice]: Albert, 2001, s. 5–9 (reprint).

Břeclav – lidová píseň a hudba. In: *Město Břeclav.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2001, s. 440–446.

Hudební folkloristika na Moravě a ve Slezsku. In: *Česká etnologie 2000.* Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2002, s. 115–118.

Bádání o hudebním folkloru. Písnové druhy a zpěvní příležitosti. Skladba repertoáru. In: *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská. Země a lid.* Nová řada, svazek 10. Strážnice: Ústav lidové kultury a Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2000, s. 275–286.

O lidových písních ze Sulkovce a okolí. In: *Sulkovec-Polom. Z minulosti horáckých vesnic na moravsko-českém pomezí.* Brno: Obecní úřad Sulkovec-Polom a Etnologický ústav AV ČR, 1999, s. 95–108.

- Písňe a hudba. In: *Zlínsko. Vlastivěda moravská*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost a Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, 1995, s. 297–302.
- Zpěv a hudba. In: *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*. Brno: Doplněk, 1993, s. 186–195.

Studie a články

- Zvukové záznamy lidové hudby na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR (k metodě etnomuzikologického výzkumu a historii jedné paměťové instituce). In: *Od folkloru k world music: O paměti*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2018, s. 111–125.
- Moravské písně milostné – nedoceněný milník moravské hudební folkloristiky. *Národopisná revue* 27, 2017, s. 44–59 (s L. Uhlíkovou).
- Lidová píseň a zpěv nejmladší generace. In: *Od folkloru k world music: Zrcadlení*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2017, s. 68–76.
- Na počátku byla politika: Několik glos k tzv. guberniální sběratelské akci. In: *Od folkloru k world music: Na počátku bylo...* Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2016, s. 9–21.
- Lidový zpěvák mimo scénu: Jožka Severin z Tvrdonic na jižní Moravě. In: *Od folkloru k world music: Na scéně a mimo scénu*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2015, s. 45–59.
- Od variability k tvorbě: Ke vzniku nových lidových písní na Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 20. století. In: *Od folkloru k world music: Co patří do encyklopedie*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2015, 31–42.
- Dvojnásobné výročí Rudolfa Kučery (1884 Brno – 1964 Praha). *Záhorie* 23, 2014, s. 17–22.
- Lidová píseň a bariéry. In: *Od folkloru k world music: Hudba a bariéry*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2013, s. 126–130.
- Proměny lidové písně. *Národopisná revue* 20, 2010, s. 126–130.
- Gesang und Musik in der gegenwärtigen ethnokulturellen Tradition. *Jahrbuch für Europäische Ethnologie* 4, 2009, s. 121–128.
- Poznámky ke stravovacím zvyklostem Ukrajinců žijících v České republice (na příkladu Brna a okolí). *Národopisná revue* 19, 2009, s. 177–184.
- Reflexe Cikána v lidových písních českých zemí. *Český lid* 93, 2006, s. 225–242.
- Lidová píseň nejmladší generace. *Národopisná revue* 16, 2006, s. 99–103.
- Život s písní. K nedožitým 90. narozeninám zpěváka Jožky Severina. *Slovácko* 48, 2006, s. 103–108.
- Lidová píseň a současná zpěvnost (na příkladě Moravy a Slezska). In: *Kultura – společnost – tradice I*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 145–182.
- Strava v lidové písní. *Národopisná revue* 14, 2004, s. 203–208.
- K objektu studia české hudební folkloristiky. In: *Od folkloru k world music*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2003, s. 30–39.
- Mechanismus mezigeneračního přenosu folkloru. Na příkladech z Horňácka. I. Hudba a zpěv. In: *Tradiční kultura a generácie*. Bratislava: Ústav etnologie SAV, 2000, s. 143–149.
- Song and Music in the Life of Bosnian Czechs. In: *Bosnia, Bosnian Czechs and Migratory Bridges*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2000, s. 69–74.
- Svůj je svůj, cizí je cizí. Lidová rčení, pořekadla a přísloví ve světle etnických stereotypů. *Český lid* 87, 2000, s. 97–106 (s L. Uhlíkovou).
- Halekačky – pastevecké písně dětí na Moravě a ve Slezsku. In: *Piesňové žánre v tradičnej hudobnej kultúre*. Bratislava: Ister Science a Ústav hudobnej vedy SAV, 1999, s. 98–114.

O badatelce

- UHLÍKOVÁ, Lucie: K jubileu Marty Toncové (23. 7. 1945, Brno). *Ethnologia Europae Centralis* 12, 2015, s. 261–263.

ČÍSAŘÍKOVÁ, Klára: Nad prací Marty Toncrové. *Ethnologia Europae Centralis* 8, 2007, s. 107–109.

UHLÍKOVÁ, Lucie: Blahopřání Martě Toncrové. *Národopisná revue* 15, 2005, s. 53–54.

Klára Čísaříková
Etnologický ústav AV ČR, Brno

Karlu Altmanovi k jeho životnímu jubileu

Letošní kopuleté jubileum PhDr. Karla Altmana, CSc., je příležitostí k širšímu bilancování jeho vědecké dráhy, kterou jako vystudovaný historik započal na brněnském etnografickém akademickém pracovišti v roce 1984. Svou badatelskou orientaci otevřel nová interdisciplinární témata a přispěl k diverzifikaci oborového diskurzu směrem k urbánní problematice nebo k výzkumu pohostinských zařízení či trampingu. Uvedená témata osvětloval také studentům etnologie na brněnské Filozofické fakultě a pojednal v oborových kolektivních syntézách jako byly *Lidová kultura na Moravě* (2000) nebo *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007). Svým členstvím je spojen s Českou národopisnou společností, kde zasedá v redakční radě jejího periodika *Národopisného věstníku*. Širší platformu vykazuje jeho podíl na práci v jednom z panelů Grantové agentury České republiky.

Profesní dráha Karla Altmana (nar. 11. května 1960 v Brně) byla poměrně přímočará. Po maturitě na gymnáziu v Brně (Křenová ul.) vystudoval v letech 1979–1984 na Filozofické fakultě Univerzity Jana Ev. Purkyně (dnes Masarykova univerzita) historii s bohemistikou a následně se stal vědeckým pracovníkem brněnského Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, kde pracuje dodnes. Ovšem změny po roce 1989 se odrazily nejen v oborovém diskurzu, ale také v názvu disciplíny i Altmanova pracoviště, jehož současné oficiální označení zní Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. Na Filozofické fakultě UJEP, na katedře historie získal titul PhDr. (1986), ale už na svém akademickém pracovišti absolvoval aspirantské (doktorské) školení pod vedením doc. Karla Fojtíka a na základě obhájené práce *Způsoby sdružování obyvatel Brna* obdržel vědeckou hodnost kandidáta věd (CSc., 1996).

Vedle vlastní vědeckovýzkumné práce jubilant dlouhodobě spolupracuje s Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Kromě přednáškové činnosti je členem oborové komise pro obhajoby doktorských prací nebo je pověřován vedením diplomových prací a oponentskými posudky od bakalářských až po doktorské. Zapojil se rovněž do projektu spolupráce brněnských etnologických pracovišť, jenž inicioval Ústav evropské etnologie MU a jehož výsledkem byly různorodé výstupy, v jeho případě publikace *Periodický tisk jako zdroj etnologického poznání* (2014). Sloužila jako studijní materiál pro účastníky semináře zaměřeného na tuto informační platformu.

Univerzitní školení Karla Altmana ovlivnilo nejen tematické zaměření jeho výzkumů, ale také pramennou základnu, kterou se mu stal dobový tisk, memoárová literatura a archivní materiály. Nicméně při výzkumu trampingu a forem sdružování obyvatel v městském prostředí se neobešel ani bez terénního výzkumu, který je základní metodou etnologickou. Řada Altmanových odborných prací se odvíjela od zaměření jeho pracoviště, kde se zapojil do řešení plánů základního společenského výzkumu nebo později do grantových projektů kolektivních či individuálních. Z poslední doby můžeme uvést jeho účast v grantových projektech zaměřených na vývoj oboru v éře reálného socialismu (*Mezi státním plánem a badatelskou svobodou*) a na roli základní vojenské služby ve společnosti (řešen od roku 2019).

Zájem o urbánní a etnickou problematiku vyústil v devadesátých letech minulého století v Etnologickém ústavu AV ČR do několika publikací a sborníkových děl, na jejichž vzniku se Karel Altman podílel autorsky nebo jako editor. Jmenovat můžeme reprezentativní *Město pod Špilberkem* (1993) vydané v rámci oslav 750 let od udělení městských privilegií Brnu, kde byl autorem kapitol o brněnských spolcích a pohořtinských zařízeních. K internacionalizaci české vědy a v souvislosti se změnou diskurzu domácí etnografie přispěly ústavní sborníky *Leute in der Großstadt* (1996) a *Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheit und kleiner Sozialgruppen* (1996). Téma etnických střetů a koexistence obyvatel hlásících se v Brně k české či německé národnosti prezentoval rovněž na konferencích a následně publikoval ve sbornících vydaných bratislavským Národopisným ústavem SAV. Že téma etnicity a etnických konfliktů brněnský Etnologický ústav AV ČR úplně neopustil ani později, dokládá sborník *Děti v Brně. Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem* (2015), který Karel Altman redigoval spolu s Janou Pospíšilovou. Přispěli do něho dvěma studii na téma „boje“ o české dítě před vznikem Československa nebo tzv. vekslu dětí svědčící o pragmatickém přístupu k jazykovým otázkám u rodin žijících v multi-etnickém prostředí či na etnické hranici. Ukazují, že příslušnost k národnímu celku hrála v nedávné minulosti stěžejní roli a formovala se už v dětském věku a v rámci školní výuky.

Etnické otázky se často vizualizovaly v politické karikatuře. Z iniciativy polských kolegů tak vznikly Altmanovy studie zaměřené na uvedené téma s využitím materiálu z oblasti česko-polských vztahů. Navázal na svůj starší zájem o pouliční nápisy v městském prostředí a pokračoval „politikou čtvrté cenové skupiny“, v níž se věnoval otázce politických stereotypů.

Historické školení Karla Altmana předznamenalo samozřejmě jeho zájem o dějiny oboru. Po řadě dílčích studií věnovaných například kompendiu *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* z přelomu 19. a 20. století s poměrně objektivními údaji o lidové kultuře v jednotlivých korunních zemích habsburské monarchie nebo formování oboru v 19. století na Moravě následoval shrnující *Úvod do studia dějin národopisu na Moravě* (2014), který souvisel také s jeho

přednáškovou činností na Ústavu evropské etnologie Masarykovy univerzity. Předcházela mu výběrová bibliografie *Podíl národopisu na rozvoji české národní společnosti na Moravě (do roku 1918)*, kde utřídil svou pramennou základnu opírající se o tiskoviny a periodika z doby před zformováním národopisu jako vědecké disciplíny. Zaměřil se rovněž na zakladatelské dílo profesora Antonína Václavíka a jeho odkaz, s čímž souvisí i Altmanova reakce na dehonestující kauzu zpochybňující Václavíkovy postoje v době protektorátu.

Nejen mezi etnology je osobnost Karla Altmana spojena s výzkumem pohostinských zařízení, stolových společností a vůbec s tématem sdružování městských obyvatel. Lze konstatovat, že na tomto úseku badatelské práce je jeho „žeh“ nejbohatší, i k nelibosti jiných „dělníků“, takže výsledek zahrnuje několik samostatných publikací. Hned první dostala poetický název *Krčemné Brno* a podtitul *O hostincích, kavárnách a hotelech, ale taky o hospodách, pivnicích a putykách v moravské metropoli* (1993) upřesňující celou vývojovou škálu pohostinských zařízení sloužících ke gastronomickým ale i společenským účelům. Jejím pendantem je *Zlatá doba štamgastů pražských hospod* (2003), která ukazuje, že i naše hlavní město představuje bohatý zdroj pro výzkum této tematiky. Zúžený profil zájmu o uvedenou problematiku mají Altmanovy spoluautorské publikace *Zmizelý svět brněnských kaváren / Verschwundene Welt der brünner Cafés* (2008) a *Brno. Zájezdni hostince a hotely / Brunn. Gasthäuser und Hotels* (2012). Odlišují se také koncepčně. Naopak v linii staršího díla pokračuje *Praha u piva* (2015).

Dá se říci, že „srdeční“ záležitostí Karla Altmana je tramping. Tuto tematiku sleduje dlouhodobě v různých terénech západní a východní Moravy, kde se tramping rozšířil v meziválečné době díky přírodním podmínkám a sociální situaci v nedalekých průmyslových aglomeracích. Jeho publikační výstupy sledovaly charakteristické rysy této subkultury od zaměření ryze lokálního (okolí Valašských Klobouk, řeka Oslava) po případové studie věnované trampským aktivitám v období socialismu až k přehledovým studiím mapujícím celé území České republiky. I když se v nedávné době téma trampingu stalo námětem grantového projektu pražských kolegů, očekáváme jubilantovu dlouho připravovanou monografii trampingu, v níž jistě zúročí své dlouholeté terénní výzkumy a zájem o tuto životní filozofii a formu využití volného času části městské populace.

Jako editor a spoluautor stál Karel Altman u zrodu řady lokálních monografií, k nimž byl přizván vzhledem ke své specializaci a jazykovědnému školení. Jmenovat můžeme monografii o jihomoravské Moutnici (1998) nebo publikace věnované horáckým vesnicím Sulkovec-Polom (1999) či Víru (2008) v údolí horní Svratky, kde se věnoval společenskému životu a aktivitám dobrovolných hasičů. V monografii o západomoravských Kralicích nad Oslavou (2010) se vedle společenského života obce zaměřil ještě na turismus a trampskou problematiku, pro které obec tvořila výchozí bod vzhledem k železniční zastávce. Nelze opomenout ani monografii o Karlově „rodném“

Rajhradu (2014), kde trvale žije ve svém domku se „žudérkem“, nebo kolektivní dílo *Město pod Špilberkem*, o němž už byla řeč v jiných souvislostech.

Doktor Karel Altman vyšel ze specializace zaměřené na mezioborové, historicko-etnologické studium vývoje společnosti v prostředí města Brna a postupně svůj badatelský rádius rozšířil na oblast rodné Moravy i celé České republiky. Přejeme váženému kolegovi další tvůrčí léta nad tématy celoživotními i zbrusu novými, jakým se v loňském roce stala základní vojenská služba.

Výběrová bibliografie prací Karla Altmana

Historiografie národopisu (etnologie)

- Jaromír Kubiček a předsíní etnologického bádání na Moravě. In: Pavelková, Jindra (ed.): *Bibliograf mezi regály. K životnímu jubileu doc. PhDr. Jaromíra Kubička, CSc.* Brno: Moravská zemská knihovna, 2017, s. 83–102.
- Univerzitní archivy jako zdroje poznání dějin etnologie. Na příkladu Archivu Masarykovy univerzity v Brně. *Národopisný věstník* 34 (76), 2017, s. 77–103.
- Antonín Václavík – kolaborant? K rozvoji českého národopisu v době tzv. protektorátu a jeho poválečným důsledkům. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, s. 120–132.
- Antonín Václavík a jeho škola. In: Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 93–105.
- Příspěvek k dějinám české montánní etnografie jako národopisné subdisciplíny. *Folia ethnographica* 50, 2016, s. 5–22.
- Periodický tisk jako zdroj etnologického poznání*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2014, 99 s.
- Úvod do studia dějin národopisu na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, 114 s.
- Die Reaktionen auf das „Kronprinzenwerk“ in der tschechischen Gesellschaft und in der mährischen Volkskunde. In: Fikfak, Jurij – Johler, Reinhard (eds.): *Ethnographie in Serie. Zu Produktion und Rezeption der „österreichisch-ungarischen Monarchie in Wort und Bild“*. Wien: Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie, 2008, s. 95–103.
- Podíl národopisu na rozvoji české národní společnosti na Moravě (do roku 1918)*. *Výběrová bibliografie*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2005, 157 s.
- Česká etnografie a folkloristika na Moravě: od průkopníků k národopisnému hnutí (1800–1918). In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (eds.): *Kultura – společnost – tradice I*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 183–206.
- Zíbrtův „Český lid“ a moravští národopisci. *Český lid* 90, 2003, č. 2, s. 173–183.
- Opomíjené dílo s národopisnou tematikou Moravy a Slezska. (K etnologickým kapitolám moravsko-slezského svazku díla *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*). *Český lid* 88, 2001, s. 369–376.

Lokální monografie

- Kniha o Rajhradě*. Rajhrad: Město Rajhrad, 2014 (editor, spolu s I. Durcem).
- Spolky a sdružení v Kralicích nad Oslavou. In: Mitáček, Jiří a kol.: *Kralice nad Oslavou*. Kralice nad Oslavou: Obec Kralice nad Oslavou, 2010, s. 379–420.
- Líšeňky očima bratří Mrštíků. In: Krafl, Pavel a kol.: *Ves Leštno za městečko vysazovati ráčíme. Památky, místopis a vybrané osobnosti Líšně z pohledu historických, jazykovědných a přírodovědných disciplín*. Brno – Líšeň: Statutární město Brno – Městská část Brno-Líšeň, 2009, s. 191–203. Druhé, doplněné vydání Brno-Líšeň 2011, s. 191–203.

- Spolkový život ve Víru. In: Ondráčková, Milada – Stalmach, Ladislav (eds.): *Vír v údolí Svatky*. Vír: Obec Vír, 2008, s. 187–188.
- Sbory dobrovolných hasičů a jiné spolky. In: Pospíšilová, Jana (ed.): *Sulkovec-Polom. Z minulosti horáckých vesnic na moravsko-českém pomezí*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, Sulkovec-Polom: Obecní úřad, 1999, s. 51–55.
- O lidech a kraji. In: Pospíšilová, Jana (ed.): *Sulkovec-Polom. Z minulosti horáckých vesnic na moravsko-českém pomezí*. Brno: Etnologický ústav AV ČR – Sulkovec-Polom: Obecní úřad, 1999, s. 9–13 (s J. Pospíšilovou).
- Moutnice 1848–1918. In: Altman, Karel – Kocman, Pavel (eds.): *Moutnice. 700 let od první zmínky*. Moutnice: Obecní úřad, 1998, s. 39–61.

Urbánní etnologie, etnické otázky

- Děti v Brně. Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem*. Brno: Doplněk, 2015 (editor, spolu s J. Pospíšilovou).
- Boj o české dítě v Brně. Ke specifickým interetnickým vztahům v moravské metropoli na přelomu 19. a 20. století. In: Pospíšilová, Jana – Altman, Karel (eds.): *Děti v Brně. Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem*. Brno: Doplněk, 2015, s. 77–97.
- Počátky českého školství a prázdninová výměna dětí. In: Pospíšilová, Jana – Altman, Karel (eds.): *Děti v Brně. Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem*. Brno: Doplněk, 2015, s. 65–75 (s J. Pospíšilovou).
- Žebráci jako objekt národopisného bádání. *Národopisná revue* 11, 2001, č. 3, s. 142–145.
- Vztahy v obci a v rodině. In: Jančář, Josef s kol.: *Lidová kultura na Moravě*. Vlastivěda moravská 10. Strážnice – Brno: Ústav lidové kultury – Muzejní a vlastivědná společnost, 2000, s. 159–166.
- Národnostní diferenciacie brněnské společnosti v procesu industrializace. In: Salner, Peter – Beňušková, Zuzana (eds.): *Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1999, s. 18–27.
- Inn as a Place of Meeting and Communication of Czech Inhabitants of Brno. In: *Ecology and Folklore III*. Češi v cizině 11. Prague: Institute of Ethnology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 1998, s. 7–11.
- Zur Rolle informeller Vereinigungen im Leben der tschechischen Gesellschaft in Brünn an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. In: Pospíšilová, Jana (ed.): *Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheit und kleiner Sozialgruppen*. Brno: Ústav pro etnografi a folkloristiku AV ČR, 1996, s. 83–89.
- Veränderungen in Formen des Zusammenkommens der Brünner Bewohner im Laufe der industriellen und nationalen Entwicklung. In: Salner, Peter – Beňušková, Zuzana (eds.): *Stabilität und Wandel in der Großstadt*. Bratislava: Společnost přátel a odborníků Muzea romské kultury – Ústav pro etnografi a folkloristiku AV ČR – Ústav lidové kultury – Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut, 1995, s. 45–50.
- Leute in der Großstadt*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 1996 (editor, spolu s J. Pospíšilovou).
- SIROVÁTKA, Oldřich a kol.: *Město pod Špilberkem*. Brno: Doplněk, 1993 (editor, spolu s A. Navrátilovou a J. Pospíšilovou).

Karikatura, stereotypy

- „Politika 4. cenové skupiny“. K problematice současných politických klišé a stereotypů. *Studia etnologiczne i antropologiczne* 16, 2016, s. 70–84.
- Odras česko-polských vztahů v české karikatuře. In: Rusek, Halina – Drozd, Anna (eds.): *Polski i czeski humor zaangażowany – dowcip, anekdota i karikatura polityczna*. Cieszyn – Katowice – Brno: Uniwersytet Śląski w Katowicach, 2013, s. 83–93 (s A. Křížovou).

Ethnic Stereotypes in Nineteenth-Century Czech Caricature. In: Demski, Dagnosław – Baraniecka-Olszewska, Kamila (eds.): *Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe*. Warsaw: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2010, s. 234–249.

Pouliční nápisy v procesu přeměn multilingvního města. In: Uherek, Zdeněk (ed.): *Slova města*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách – Etnologický ústav AV ČR, 2000, s. 171–184.

Sdružování obyvatel, spolky

The Ways of Association of Town Inhabitants as a Subject-Matter of Brno Ethnology's Research. In: Botíková, Marta – Válka, Miroslav et. al.: *Ethnology for 21st Century*. Brno: Masaryk University, 2017, s. 85–90.

K výzkumu způsobů sdružování obyvatel Brna. *Národopisná revue* 10, 2000, č. 3–4, s. 74–78.

Besední dům v Brně. Brno: Nadace kulturní historie, 1995, 15 s.

Brněnské spolky. In: Sirovátka, Oldřich a kol.: *Město pod Špilberkem*. Brno: Doplněk, 1993, s. 136–143.

Stolové společnosti jako činitel integrace Českého čtenářského spolu v Brně. *Slovenský národopis* 39, 1991, s. 322–327.

Úloha spolků v sociálním, národnostním a kulturním vývoji Brna. In: Toncrová, Marta (ed.): *Národopisné studie o Brně*. Brno: Ústav pro etnografi a folkloristiku ČSAV, 1990, s. 94–110.

Společenské a kulturní působení Národní jednoty pro jihozápadní Moravu. In: Frolec, Václav (ed.): *Město: prostor – lidé – slavnosti*. Uherské Hradiště, Slováké muzeum, 1990, s. 339–342.

Podíl českého čtenářského spolku na utváření společenského života v Brně od 60. let 19. století. *Český lid* 75, 1988, č. 3, s. 179–183.

Hostinská zařízení

Podolské grundle. Gastronomická atrakce jako stimul při volbě hostinského zařízení. *Folia ethnographica* 52, 2018, č. 1, s. 21–32.

Hostinská zařízení v boji za státní samostatnost Československa a při jejím vyhlášení. *Slovenský národopis* 66, 2018, s. 276–286.

Praha u piva. Praha: Vyšehrad, 2015, 238 s.

Zíbrtova četba o pivě vážná i čtveračivá. In: Zíbrt, Čeněk: *Z dějin piva*. Praha: Vyšehrad, 2013, s. 271–279 (reedice).

Brno. Zájezdni hostince a hotely / Brünn. Gasthäuser und Hotels. Brno: Nakl. Josef Filip, 2012, 287 s. (spoluautor V. Filip).

Zmizelý svět brněnských kaváren / Verschwundene Welt der brünner Cafés. Brno: Nakl. Josef Filip, 2008, 137 s. (spoluautoři V. Filip a L. Kudělková).

Hostince. In: Ondráčková, Milada – Stalmach, Ladislav (eds.): *Vír v údolí Svratky*. Vír: Obec Vír, 2008, s. 176.

Zwyczaj i obyczaj piwoszy czeskich. Problematyka sposobu integrowania się w lokalach gastronomicznych na ziemiach czeskich od XIX wieku do współczesności. In: *Sztuka życia, zasady dobrego zachowania, etykieta o zmienności obyczaju w kulturze*. Opole: Uniwersytet Opolski, 2008, s. 179–185.

Stranda bela nad celé Komín aneb o hostincích a hospodách. In: Jan, Libor a kol.: *Komín v historii 1240–2006*. Brno-Komín: Městská část Brno-Komín, 2006, s. 421–426.

Zlatá doba štamgastů pražských hospod. Brno: Host, 2003, 230 s.

„Udobřeme se!“ aneb o místních hostincích a zábavách. In: Pospíšilová, Jana (ed.): *Sulkovec-Polom. Z minulosti horáckých vesnic na moravsko-českém pomezí*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, Sulkovec-Polom: Obecní úřad, 1999, s. 57–71.

Podíl působení hostinců na rozvoj české národní společnosti v Brně od poloviny 19. století. *Český lid* 81, 1994, č. 4, s. 295–304.

Krčemné Brno. O hostincích, kavárnách a hotelech, ale taky o hospodách, pivnicích a putykách v moravské metropoli. Brno: Doplněk, 1993, 157 s.

O hostincích a hospodách. In: Sirovátka, Oldřich a kol.: *Město pod Špilberkem.* Brno: Doplněk, 1993, s. 144–152.

Tramping

„Volte své jedy!“ K problematice vztahu trampské subkultury k alkoholu a krčemnému prostředí. In: Pavlincová, Helena (ed.): *Filosofie jako životní cesta. Ad honorem Jan Zouhar.* Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 191–208.

Research of Tramping at the Department of European Ethnology at Masaryk university and the Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences, v. v. i. in Brno. In: Mayerová, Renata – Krško, Jan (eds.): *Tramp Subculture from the Scientific Research Perspective.* Rakovník: Státní okresní archiv, 2018, p. 83–98 (česká verze na s. 77–90).

Výzkum trampingu na etnologických pracovištích v českých zemích od 80. let 20. století. *Studia ethnologica Pragensia* 2017, č. 2, s. 68–78.

Regiony subkultury trampingowców w Czeskiej Republice. In: Brzezińska, Anna Weronika – Schmidt, Jacek (eds.): *Regiony i regionalizmy w Europie.* Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze – Uniwersytet Wrocławski, 2014 s. 217–226.

Současné etnologické bádání o trampské subkultuře. *Národopisný věstník* 30 (72), 2013, s. 20–25.

Kralice – výspa turismu a trampingu. In: Mítáček, Jiří a kol.: *Kralice nad Oslavou.* Kralice nad Oslavou: Obec Kralice nad Oslavou, 2010, s. 433–450.

Trampové a moc. K problematice postavení trampského hnutí ve společnosti od počátku dvacátých let do současnosti. *Český lid* 87, 2000, č. 3, s. 223–238.

Trampské hospody na Třebíčsku. *Západní Morava* 3, 1999, s. 118–130.

Základní vojenská služba

„A tak posílám ti pozdrav z vojny...“ K problematice osobní korespondence jako zdroje etnologického poznání každodenního života příslušníků základní vojenské služby v období tzv. normalizace. *Folia ethnographica* 53, 2019, č. 2, s. 57–64.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Ludvík BARAN a Jitka STAŇKOVÁ: *Poklady lidového umění*

Praha: Ottovo nakladatelství, 2019, 384 s.

Tradice a tradiční lidová kultura stále představují nosné téma etnologie a sociální antropologie. Máme možnost zkoumat její proměnu, ale i využívání a zneužívání v současnosti. Na tato témata i ve středoevropském prostředí probíhá mnoho odborných diskuzí. Přitom ale tyto teoretické úvahy, kdy je nutné současný stav komparovat s podobou tradice, resp. tradiční lidové kultury v minulosti, musí vycházet z konkrétní materie – zpracovaných etnografických dat. O to cennější pak je, když i v současnosti vznikne publikace zabývající se tradičním tématem historicko – etnografickým diskurzem, navíc založena na dlouhodobě získávaných etnografických datech z terénu, archivu nebo muzejního výzkumu. Přiznejme si, že takových textů vychází v současnosti čím dál tím méně.

Mezi ně se řadí i publikace *Poklady lidového umění* od Ludvíka Barana a Jitky Staňkové, která vyšla v roce 2019. Kniha zaujme hned na začátku z několika důvodů. Prvním z nich je samotná autorská dvojice. Ludvíka Barana a Jitku Staňkovou jsem měl možnost osobně poznat při návštěvě v jejich bytě v roce 2010. A už tehdy mě zaujalo, jak dva příjemní lidé mohou si být vzájemnou oporou v osobním životě a zároveň oborově spolupracovat. Výsledkem pak je společné dílo mimo jiné i v podobě této knihy, které se navíc podařilo Jitce Staňkové vydat sedm let po odchodu jejího manžela.

Mezi další důvod se řadí i vzhled knihy. Ta zaujme svým celkovým zdařilým provedeným grafickým zpracováním. Troufám si říct, že jsem se delší dobu nesešel s tak hezky graficky zpracovanou knihou obsahující zároveň velké množství kvalitního obrazového materiálu. To je obzvlášť důležité, pokud je kniha koncipovaná jako populárně-naučná monografie. Aby měl čtenář často neznalý oboru zájem o dané téma a také lépe porozuměl obsahu, je nutné textu dát patřičnou kvalitní podobu. Toho se držela i autorská dvojice. Autorům se podařilo poutavým textem i grafickou výbavou knihy získat pozornost čtenáře. Kniha je obdivuhodná množstvím nádherných a technicky dokonalých barevných fotografií, které dávají vyniknout kráse lidového umění. Jen připomínám, že u Ludvíka Barana si lze všimnout citu pro estetiku a potřebu text doplnit fotografiemi a ručně vytvořenými kresbami už u jeho ranně publikovaných textů (např. články věnované tématu tradiční dopravy). V případě *Pokladů lidového umění* i celostránkové fotografie pořízené autorskou dvojicí nejsou jen ilustrační a estetickou výplní, ale vhodně se vztahují k textu. Zároveň jsou doplněny nejen základní pasportizací, ale podrobnými faktografickými popisy.

Publikace, nepočítáme-li úvod, slovníček pojmů, resumé a seznam výběrové literatury a muzeí, ve kterých autoři pracovali se sbírkami, obsahuje dohromady 21 kapitol členěných do čtyř základních tematických celků – 1. obřadní předměty, 2. textilní součásti lidového oděvu, 3. malovaná ornamentika, keramika, plastika

a architektura, 4. lidové umělecké řemeslo – konkrétně lidová grafika, tisk, šperk a kov, hračky, úly, betlémy a sklo.

V úvodu autoři definují lidové umění v kontextu pojmů tradice, tradiční lidové kultury a folkloru a ve stručnosti se zabývají i historickým pozadím výzkumu tohoto tématu. Dále se lze dočíst o faktorech ovlivňujících podobu lidového umění, rysy lidového umění, základní charakteristiky variability typů artefaktů spadajících do kategorie lidového umění a také charakteristiku jednotlivých forem lidového umění (tradiční, zlidovělé a laické, naivní, insitní vzniklé napodobováním originálů lidových artefaktů – např. malby na sklo).

Zajímavou předností publikace je, že první odstavec jednotlivých kapitol, věnující se zpravidla základní kulturně-historické charakteristice sledovaného odvětví a konkrétním artefaktům lidového umění – např. maskám, lidové architektuře, malovanému nábytku nebo sklu – je na první straně každé nové kapitoly po levé straně graficky zarovnaná do tmavě červeného sloupce. Písmo je zde zdobenější a zvětšené, což umožňuje se v knize lépe orientovat. Zároveň bez nutnosti čtení celého obsahu kapitoly lze tak získat alespoň základní penzum informací ke sledovanému odvětví. V naší době charakterizované především čtením krátkých SMS zpráv je to vhodná pracovní pomůcka.

Autoři v jednotlivých kapitolách rozebírají artefakty lidového umění historicko-etnografickým pohledem. Zabývají se daným tématem na českém území, většinou je však text doplněný o úvodní

charakteristiku věnovanou historii jevu v evropském, případně světovém kontextu. Kapitoly obsahují mnoho cenných faktografických údajů získaných nejen z literatury, ale pořízené z dlouhodobého, téměř celoživotního terénního výzkumu – převážně z muzejních sbírek. To je velký přínos publikace.

Celkově hodnotím publikaci za velice vydařené dílo, které se zařadí mezi výrazné etnologické publikace nejen posledních let. V publikaci lze najít jen určité drobnosti, na které je vhodné upozornit. Částečně mi chyběl detailnější popis u některých fotograficky zachycených jevů – například hlubší vysvětlení důvodu kročení či sypání ornamentů kolem obydlí, zda má nějakou spojitost třeba s tvorbou „cestiček lásky“ (str. 25), což může běžného čtenáře zajímat. Snad jedinou větší výtkou může být absence bibliografických odkazů v textu na konkrétní literaturu. Seznam odkazů přitom mohl být umístěn na konci knihy, aby nenarušoval grafiku.

Na druhou stranu jedná se o neelektronovanou populárně-naučnou publikaci, ve které poznámkový aparát není vyžadován. Navíc to nemění nic na odborné kvalitě publikace, jimiž jsou renomovaní etnografové, za nimiž je vidět celoživotní píle a láska k oboru. Kniha by neměla nikomu z národopisné obce ujít pozornosti a rozhodně doporučuji si ji přečíst. Zároveň si myslím, že by mohla být i vhodným učebním materiálem k pochopení lidového umění v rámci studia tradiční duchovní a materiální kultury.

Aleš Smrčka

Etnologický ústav AV ČR, Praha

Václav MICHALIČKA:
Pilníkářství. Příběh řemesla,
 které na Vysočině přežilo
do poloviny 20. století

Brno: Masarykova univerzita, 2019, 151 s.

Ústav evropské etnologie Masarykovy univerzity vydal v loňském roce už 23. svazek ediční řady Etnologické studie, tentokrát věnovaný pilníkářství – řemeslu nepostradatelnému pro řadu dalších profesí, které se zabývaly opracováním dřeva, kovu, kůže i dalších materiálů pomocí pilníků a rašplí, tedy např. pro zámečníky, mechaniky, hodináře, podkováře, řemeslníky pracující se dřevem, ale i ševce.

Etnologa Václava Michaličku známe především jako autora prací o tradicích řemeslné rukodělné výroby na Valašsku a Těšínsku. Jeho badatelský zájem však sahá i na Vysočinu a v uplynulých letech věnoval několik studií někdejšímu pilníkářství na Hlinecku. Navázal tak na svou magisterskou práci *Pilníkářské řemeslo*, obhájenou na Ústavu historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě v roce 2005. Tato práce souvisela s rekonstrukcí pilníkářské provozny v Souboru lidových staveb Vysočina (dnes Národní muzeum v přírodě – Muzeum v přírodě Vysočina), kde v letech 2004–2005 autor pracoval, a byla proto zaměřena hlavně na výrobní technologii. Téma však Václava Michaličku natolik zaujalo, že se k němu v širších souvislostech vrátil i ve své dizertační práci, obhájené v roce 2014 na Ústavu

evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, a nyní výsledky své několikaleté badatelské činnosti zveřejňuje formou odborné publikace.

Ve svém bádání propojil autor etnologické výzkumné metody s historickými, aby tak získal ucelenou představu o tom, jak se specifická výroba promítla do každodenního života venkovské community. Vycházel především z důkladného a systematického studia archivních pramenů, pro mladší období však pracoval také s výpověďmi respondentů, většinou vyučených pilníkářů nebo jejich potomků.

V úvodu Václav Michalička vymezuje pilníkářství lokálně a historicky. Na dějinách hutnictví a železářství vysvětluje postupnou výrobní specializaci, a to včetně výroby speciálních nástrojů. Pilníkářství se jako samostatné odvětví zformovalo nejprve v sousedním Německu, v Čechách se pilníkari jako specializovaní řemeslníci objevili v polovině 16. století v Praze, později v několika dalších městech, kde měli odběratele pro své zboží. Na Moravě byli zastoupeni v Brně a v Olomouci. Na venkově se do počátku 19. století vůbec neobjevovali, avšak díky průmyslové revoluci a novým společensko-ekonomickým poměrům po zrušení nevolnictví byli do konce 30. let 19. století zastoupeni už ve všech krajích. Továrny na výrobu pilníků vznikly po vzoru Německa, a to především na Ostravsku, kde se rozvíjela hutnická a ocelářská centra, ale také na Hlinecku, kde existovala dlouhá tradice a k dispozici tak byly kvalifikované síly.

V další části své studie se autor zaměřuje na pilníkářskou výrobu v obci Křížánky nedaleko Nového Města na Moravě, pro kterou se stalo pilníkářství typickým zaměstnáním, provozovaným živnostníky i domácími výrobci. Tento fakt souvisel s tradičním železářstvím v Železných horách a ve Žďárských vrších. V okolí Křížánek se zpracovávalo železo už od 17. století, první pilníkáři se objevují od druhé čtvrtiny 19. století. Svůj cech měli v Chrudimi, později ve Svatce, kde bylo po roce 1860 také sídlo živnostenského společenstva. Největší rozkvet pilníkářství v Křížánkách autor zaznamenal za první republiky, kdy měli pilníkáři své stálé odběratele ve filiálce vídeňské firmy sídlící v nedaleké obci Česká Cikánka a v podniku v Hlinsku. V letech 1926–1951 v Křížánkách existovalo i pilníkářské družstvo

Nemalá pozornost je věnována technologii výroby pilníků. Čtenář má možnost se seznámit s terminologií a jednotlivými výrobními etapami, kterými musí pilník či rašple projít. Oproti minulosti, kdy se často překovával starý materiál, se ve 20. století používala uhlíková nástrojová ocel. Dílna pilníkaře se podobala kovárně, polotovary byly však po vykutí žháný v peci a obušovány na pískovcovém brusku, načež následovala hlavní výrobní operace – výsek, kdy se pomocí sekáče a kladívka vytvářely zuby. Teprve na přelomu 30. a 40. let 20. století usnadnily tuto práci sekací stroje. Pec byla posléze využita i v další výrobní fázi – kalení. Následovalo zkoušení, čištění, úprava popouštěním

a konzervace proti korozi. Při popisu dílny si autor všímá rozmístění jednotlivých pracovišť a sleduje i vybavení domácích dílen, které byly obvykle uzpůsobeny pouze pro některé pracovní úkony. Ve 20. století dochází k rozšiřování dílen a vedle kovárny vzniká také sekárna, sklad, případně i strojovna. Mezi obvyklé stroje, které se v dílnách pilníkářů objevily, patřily frézy, buchary, brusy či čerpadla. Zvláštní kapitola je věnována detailnímu vysvětlení pojmů a názvů, a to i názvů německých, z nichž se často český název vyvinul. Produkty pilníkářských dílen dělí autor podle množství zubů na hrubé, střední a jemné, podle profilu na ploché, kulaté, troj- a čtyřhranné atd. a také dle využití pro různé profese.

Do problematiky pilníkářské výroby zahrnul Václav Michalička rovněž její širší společensko-hospodářské souvislosti. Popisuje střídaní etap zpomalení výroby a konjunktury – příkladem může být útlum za první světové války, vystřídáný poválečným rozkvetem, kdy byly ztracené trhy úspěšně nahrazeny. Ve 30. letech 20. století se tak pilníkářství v Křížánkách živilo více než 250 osob. Autor si všímá i různých pracovních vztahů, kdy např. někteří drobní pilníkáři pracovali pro větší mistry a domácí výrobci byli v námezdním poměru k živnostníkům. Další nastíněnou problematikou je odbyt výrobků, který se uskutečňoval prostřednictvím smluv s obchodníky, prostřednictvím obchodních zástupců nebo cestou přímých dodávek do obchodů. Vzhledem k dopravní izolaci Křížánek nebyl

bez problémů ani přísun materiálu. Studie zmiňuje také výrobní značky jednotlivých producentů, způsob balení zboží a stanovení cen. Vydělané peníze byly nezdělané investovány do zvětšování provozoven a do rozšiřování mechanizace dílen, která musela odpovídat pravidlům bezpečnosti práce. Investovalo se ale i do nákupu půdy, která představovala pro pilníkáře jistotu obživy.

Obraz společensko-ekonomického vývoje dokresluje kapitola o postavení pilníkářů v obci, o jejich stavovském sebevědomí, rodinných tradicích, profesní mluvě, ale i společenské angažovanosti, spojené například s podporou venkovských spolků. Na základě výpovědí informátorů mohl Václav Michalička detailně rozebrat také postavení učňů a tovaryšů v rodině mistra a jejich stravu, ubytování a pracovní povinnosti. Nechybí ani zmínka o pomocných silách, o úloze mistra a o profesní organizovanosti pilníkářů.

V závěrečné kapitole Václav Michalička hledá důvody úpadku pilníkářského řemesla za druhé světové války a po ní. Nachází je v nástupu sériové výroby, válečném přefazení pilníkářů do pilníkáren v Jihlavě a Havlíčkově Brodě, které bylo počátkem jejich odchodu do měst, v poválečném stěhování se do pohraničí a zejména pak ve znárodnění dílen, které vyvolalo druhou vlnu odchodu do továren, především do Jihlavy a do Hlinska. Na konci padesátých let pracovalo v Křižánkách už jen několik domácích dělníků specializovaných na určitou výrobu pro průmyslové podniky. Nezdařila se ani obnova pilníkářských živností

v roce 1968. O současnosti, kdy se řemeslo v obci již neprovozuje, se Václav Michalička zmiňuje jen stručně, připomíná existenci pamětní síně a na počátku 21. století vybudované pilníkářské stezky, o které bychom uvítali i více informací. V doslovu zmiňuje autor rodinnou firmu Drahomíra Smejkal, která se jako jediná v republice dodnes zabývá ruční výrobou pilníků a jejíž majitel získal v roce 2005 ocenění Nositel tradice lidových řemesel. Bohužel se v knize nedozvíme, kde tato firma působí, takže si zde dovolujeme doplnit, že se jedná o rodinnou firmu z Jihlavy-Hruškových Dvorů, jejíž zakladatel se vyučil v jihlavské pobočce podniku Tona, kde začátkem sedmdesátých let zastihl ještě poslední pilníkáře z Křižánek.

Čtenáři si díky Václavu Michaličkovi dostávají do rukou odborně erudovaná a čtenářsky poutavá publikace, která všestranně hodnotí vývoj pilníkářské výroby v Křižánkách v širších místních a historických souvislostech, s důrazem na technologii výroby i na sociální problematiku. Publikace je doplněna obsáhlým seznamem literatury a použitých pramenů, nechybí německé a anglické resumé. K názornosti a lepší představě přispívá bohatá fotodokumentace, kterou tvoří historické fotografie z fondů Muzea v přírodě Vysočina a současné (černobílé) fotografie, pořízené Petrou Vidomusovou v pilníkářské expozici v areálu Betléma v Hlinsku, zpřístupněné veřejnosti v roce 2016.

Jarmila Pechová

Etnografický ústav MZM, Brno

Petr ČÍHAL (ed.): My a oni. Domáci a cizí v lidové tradici

Uherské Hradiště: Slovácké muzeum,
2019, 318 s.

Časy pôsobenia Medzinárodnej komisie pre štúdium ľudovej kultúry v oblasti Karpát a Balkánu sú už síce minulosťou, ale jej subkomisia pre ľudové obyčaje (založená v roku 1971) celkom nezanikla a v podstate trvá podnes. Bola a je to najmä zásluha moravských etnológov. Po Strážnici prebralo štafetu aktivít tejto komisie Slovácke múzeum v Uherskom Hradišti (Ludmila Tarcalová), ktoré ju prostredníctvom svojich pracovníkov (Petr Číhal) udržuje dodnes.

Dokladom je aj recenzovaný zborník, ktorého téma „My a oni“ má široký sociálny rozmer. Treba tak oceniť snahu tohto múzea nedržať sa len striktné tradičných tém z materiálnej kultúry a to aj napriek tomu, že väčšinu autorov tohto zborníka tvoria práve múzejní pracovníci. Navyše v súčasnom globalizujúcom sa svete je to problematika veľmi aktuálna.

Delenie my – oni je súčasťou základnej duality sveta, univerzálnej sémantickej opozície fungujúcej v ľudských spoločnostiach. Tento univerzalizmus zahŕňa širokú škálu rôznych úrovní a významov – od inakosti až po cudzotu, ignoranciu, diskrimináciu, ba až nepriateľskosť, nenávisť, agresivitu. Škálu možností naplnenia tejto opozície využili aj autori príspevkov zborníka, čo je na jednej strane pozitívne, ale na druhej strane nie vždy jasne

sú deklarované a diferencované rôzne kvality tejto opozície. Predsa inú kvalitu predstavuje vzťah živí – mŕtvi, ako nemecké obyvateľstvo – české obyvateľstvo, či ženatí – slobodní. Prvé je dané biologicky, druhé etnicky a v treťom absentuje cudzota. Práve tieto špecifická jednotlivých vzťahov boli v textoch minimálne reflektované.

Z dôvodu uvedenej širokospektrálnosti zostavovateľ nemal ľahkú úlohu. Ako kritérium členenia 21 príspevkov si zvolil ich tematické zameranie. Tak v prvej skupine sú príspevky týkajúce sa obyčajov (i keď je tu nepochopiteľne zaradený aj vzťah remeselníci – „fušeri“). Aj v rámci tejto obyčajovej skupiny je rozdiel, či „my – oni“ funguje na princípe etnickom (Anna Hřčková, Alice Glaserová), rodovo-statusovom (Ludmila Tarcalová), či záujmovom (Eliška Nohálová). Ďalšiu časť príspevkov tvoria tie, ktoré vychádzajú z princípu priestorovo-lokálneho (pasekári, privandrovalci), či kombinovaného s etnickým („huncokári“ nemeckého pôvodu v horách Malých Karpát). Potom nasleduje skupina článkov založená na osobitostiach v jazykových a folklórnych prejavoch (rozprávania, prezývky, muzikanti, tance).

Posledná skupina príspevkov sa týka náboženstva, resp. cirkevných spoločností (Magdaléna Rychlíková, Lenka Vlčková, Alena Kalinová). Tu je aj článok Silvie Letavajovej o nových migrantoch – muslimoch na Slovensku. Škoda, že v texte prezentuje názory politických strán a médií, a nie z terénnych výskumov, ktoré vykonala na pomerne veľkej

vzorke (ako to uvádza v poznámkovom aparáte). V tejto časti, nevedno prečo, je zaradený aj príspevok o vianočných a zimných sviatkoch národnostných menšín v Českej republike (Jana Poláková), hoci by logicky patril do časti o obyčajoch. Toľko k členeniu príspevkov, ktoré sú oddelené vkusným dizajnom s motívmi modrotlačé.

Teraz k uplatňovaným prístupom a interpretáciám. Už som uviedla, že kategória my – oni môže fungovať na rôznych, aj dosť rozdielnych úrovniach. Vo viacerých príspevkoch je však hlavná pozornosť zameraná len na jednu skupinu (napr. cirkevné spolky, národnostné menšiny v Česku, nemeckí „huncokári“ na Slovensku) s minimom údajov o tom, kto sú v týchto prípadoch „oni“ a najmä, aké sú ich vzájomné vzťahy.

Čo sa týka časového záberu – je to rôznorodé – od čias fungovania cechov až po súčasnosť. Rekonštrukcia vzťahov z minulosti je dosť problematická, nakoľko písomné zdroje (napr. kroniky a iné) zaznamenávali hlavne oficiálne postoje, a nie reálne vzťahy. Ich súčasťou totiž bývali často aj rôzne konflikty a práve tieto sú tu uvádzané zriedkavo, resp. sú len okrajovo spomenuté.

Uvedené pripomienky rozhodne neznamenajú negatívne hodnotenie zborníka. Práve naopak, z hľadiska zamerania príspevkov na špecifické skupiny prinášajú nové poznatky a pohľady. Každý z nich splňa požiadavky na úroveň vedecko-odborného textu a jeho dokumentačnú hodnotu. Len škoda, že vzťahové súvislosti ostávali trochu v úzadí.

Kornélia Jakubíková
Bratislava

Babiččina Barunka. 200 let od narození Boženy Němcové

Regionální muzeum v Litomyšli ve spolupráci s Ostravským muzeem, 1. února – 19. dubna 2020. Autorky Mgr. Hana Klimešová a Mgr. Markéta Palowská

Výstavu k významnému výročí narození slavné spisovatelky, emancipované ženy, sběratelky etnografického materiálu a v neposlední řadě krásné ženy Boženy Němcové (1820?–1862) připravilo Regionální muzeum v Litomyšli ve spolupráci s Ostravským muzeem. Sbírkové předměty a reprodukce pocházely ze sbírek Regionálního muzea v Litomyšli, Městské galerie Litomyšl, Městského muzea Česká Třebová a Muzea Boženy Němcové v České Skalici. Výstava mapovala život Němcové od jejího narození až po smrt. Rozsahem byla expozice menší, obsahovala 11 panelů s texty a fotografiemi a byla doplněna exponáty ve vitrínách a obrazem Boženy Němcové od malíře Josefa Voleského (1895–1932).

Vernisáž proběhla za účasti spoluautorky výstavy Markéty Palowské, která vystoupila s monologem *Osobní zpověď Boženy*. Jednalo se o dopisy určené jejímu muži Josefu Němcovi v polovině 50. let 19. století, které Markéta Palowská recitovala. Její výstup prokládala audio nahrávka dopisů Josefa Němce manželce, pronášená ústy ostravského herce Jana Fišara.

První část výstavy dokumentovala narození a dětství Barunky Panklové. Texty se nemohly věnovat spornému

datu spisovatelčina narození ani výkladům, které k jednotlivým úvahám vedou. Po ratibořickém a chvalkovickém období se Barbora vdala za Josefa Němce a začala se s ním stěhovat z místa na místo. Důraz byl na výstavě kladen především na její první litomyšlský pobyt, kdy se jí v domě čp. 27 na náměstí narodil na podzim roku 1839 syn Karel, a dále pak na Polnou, kde se poprvé dostala ke čtení českých knih. Nemohly chybět zmínky o cestách Němcové do Uher, na dnešní území Slovenska a Maďarska, kam jezdila nejen za manželem, ale také do lázní a za podobně smýšlejícími osobnostmi tehdejšího veřejného života a také sbírat etnografické podklady pro vlastní tvorbu. Důležité byly pražské události spojené s vlasteneckým životem, ale také s pronásledováním tajnou policií a se smrtí Havlíčka Borovského. Zmíněn byl na výstavě také pobyt Boženy Němcové na Horách v nedaleké České Třebové. Strávila zde několik týdnů na podzim roku 1851 společně se svými dětmi a místním filozofem Matoušem Kláčelem, zakladatelem Českomoravského bratrstva, do kterého Němcová spolu se svým mužem vstoupili. Smrt syna Hynka a rostoucí neshody s manželem vyvrcholily v další litomyšlský pobyt Němcové. S nadějí, že by se mohla stát finančně nezávislá díky vydání spisů u nakladatele Antonína Augusty, odjela do Litomyšle na podzim roku 1861. Bohužel podlomené zdraví už jí nedovolilo práci dokončit, vyšlo jen několik svazků a Augustovo vydání Babičky dostala do rukou jen dva dny před smrtí. To už ale byla v Praze,

kam ji v listopadu 1861 převezl manžel. Dne 21. ledna 1862 pak Božena Němcová umírá.

Litomyšlské muzeum upnulo pozornost návštěvníků na dva předměty z vlastních sbírek, které patřily v minulosti Boženě Němcové. A sice na zápisník zdobený šmelcovými korálky, uvnitř podepsaný, ale s vytrhanými popsány-mi listy, a na náramek z českých granátů. Předměty v roce 1861 musela spisovatelka prodat Kateřině, manželce lékaře Františka Rybičky, aby měla na zaplacení výloh spojených s léčením. Poprvé byl šperk vystaven spolu s příběhem, který sepsala jeho pozdější majitelka Marie Bémová. Byla to ona, kdo náramek do muzea v roce 1932 darovala. Roku 1932 se totiž v Litomyšli na zámku konala velká výstava věnovaná Boženě Němcové pod záštitou prezidenta T. G. Masaryka. Jeho snímky z návštěvy a rovněž návštěvní kniha tehdejší výstavy byly také mezi prezentovanými exponáty.

Připraven byl ještě doprovodný program *Srdečně Vaše Božena Němcová* pro širokou veřejnost i školní kolektivy ve spolupráci s Městskou galerií a Městskou knihovnou Litomyšl. Za splněný úkol v dané instituci získal návštěvník originální razítko s Boženou Němcovou na hrací kartu a po sesbírání tří razítek mohl soutěžit o ceny. V muzeu byl doprovodným programem pracovní list nebo možnost vyrobit si náramek inspirovaný náramkem Boženy Němcové. Na 29. února 2020 byla pak připravena rukodělná dílna s Boženou Němcovou s vyráběním a komentované prohlídky

výstavou, kde provázela sama spisovatelka v „ich formě“.

A právě na komentované prohlídce, konané také pro školy na objednávku, bylo připraveno pro návštěvníky překvapení. Muzeum nechalo vyrobit šaty podle daguerrotypie Boženy Němcové z roku 1859, kde stojí zachycena z poloprofilu v puntikaté sukni a tmavém živůtku. Jedná se o poslední známou podobenku spisovatelky. Vzhledem k tomu, že Němcová v Litomyšli pobývala opět v roce 1861, šaty se nejvíce časově hodily. U zašlé daguerrotypie vyvstává samozřejmě nejen problém s barevností, ale také s detaily a materiálem. Bylo od počátku jasné, že nepůjde o přesnou rekonstrukci oděvu. Barevnost byla zvolena černobílá, vzhledem k dobové oblíbenosti černé a smutku, který Němcová po smrti syna Hynka dlouho držela. Jako materiál byl zvolen satén, který se na sukni nejlépe hodil, ze stejného materiálu byl pak zhotovený i živůtek s límečkem s bavlněným plisovaným bílým lemlem. Na krku pak zůstala z fotografie patrná černá sametka zavázaná do mašle.

Litomyšlská výstava s doprovodnými programy vzbudila velkou pozornost v médiích, protože byla nejrozsáhlejší ze tří výstav, které se v České republice k výročí narození Boženy Němcové konaly. Reportáže je možné zhlédnout na stránce: <http://www.rml.cz/cs/media.html>.

Hana Klimešová
Regionální muzeum v Litomyšli

Kapr v lidovém umění a vánoční tradici

Blatské muzeum v Soběslavi a Veselí nad Lužnicí (pobočka Husitského muzea v Táboře), 30. listopadu 2019 – 5. ledna 2020

Česká televize v roce 2018 odvysílala v rámci pořadu Folklorika díl s názvem *Šupinami vyšívané*. Režisérka Renata Šáchová zavítala i do Blatského muzea v Soběslavi, kde se v rámci nedávno otevřené stálé národopisné expozice s názvem *Život na Blatech a Kozácku* nachází i část věnovaná právě výšivce z rybích šupin. A i tato televizní akce inspirovala ke vzniku tématu vánoční výstavy ve Smrčkově domě v roce následujícím.

Když se řekne ryba, kapr, šupinka, představí si většina z nás kraj třeboňských rybníků, tradiční výlovy, ale třeba také štedrovečerní stůl s rybím pokmem. Byla ryba součástí slavnostní večeře odjakživa? A co rybí šupinky? Jakou magickou moc jim svátky radosti přisuzovaly? Dají se i jinak využít? Na podobné otázky se snažila vánoční výstava v Blatském muzeu v Soběslavi odpovědět nejen formou textů, které přibližovaly podobu štedrovečerní večeře v proměnách času na Blatech a Kozácku (Táborsku), samotné rybníkářství či přípravu rybích šupin pro vyšívaní i vyšívaní samotné, ale především prostřednictvím trojrozměrných předmětů.

Výstavní místnost Smrčkova domu nabídla návštěvníkovi pohled do minulosti i do doby dnešních dnů. Přítomnost reprezentovaly především ruční

práce, minulost předměty z depozitářů, které spatřily světlo světa vůbec poprvé. Lenka Jelínková, která vede v Blatském muzeu kurz paličkování, vytvořila pro tuto výstavu ryby a rybáře s rybou již chycenou z paličkované krajky. Motivy byly symbolicky zavěšeny na uháčkované síti Zdeňky Novákové z Tábora. Samotnou současnou výšivku z rybích šupin, která zdejší blatský kraj charakterizuje od přelomu 19. a 20. století (nejprve se zde projevila na sametových šněrovačkách a hedvábných zástěrách ženského kroje, ale také na střevičkách, později též na interiérových doplňcích), reprezentovaly dvě ženy, které tuto zručnost ve zdejším jihočeském kraji předávají dalším generacím. Zdobené sametové vánoční kouličky, velikonoční vajíčka, ale také obrázky s rostlinnými motivy pro účely výstavy vyrobila Miluše Bubelová z Radimovic u Želče. Další spolupracovnicí, která muzeu zapůjčila své předměty zdobené touto technikou, je držitelka titulu Nositel tradice lidového řemesla – Ludmila Dominová z Hluboké nad Vltavou. Z její dílny mohli návštěvníci obdivovat kapříky různého ztvárnění zdobené výšivkou z šupin, obrázky či kabelku s rostlinnou tematikou, velikonoční sametovou kraslicí, ale také šupinou vyšívaný dívčí kroj, který Ludmila Dominová zhotovila pro svou vnučku (konkrétně fialovou sametovou blůzku a zástěrku).¹

¹ Těto technice se věnují i studentky OA, SOŠ a SOU Třeboň (studijní obor Modelářství a návrhářství oděvů). Pomáhají tak k jejimu návratu do dnešního designu oblečení.

A to by nebyla výstava o kaprech bez sítí či konkrétně síťování. Ludmila Dominová zde představila i tuto techniku, a to konkrétně síťovanou šálu a pléd, ale také ukázkou síťovaných rukaviček, límečku i síťovacích jehlic na obou koncích rozštěpených a tyček (válečků), přes které se síť váže a které určují velikost ok. Z pravých sítí si návštěvník mohl prohlédnout síť z podběráků, které muzeu věnovala Štičí líheň ESOX, spol. s r. o., na kterých se ve formě fotografií manželů Novákových z Tábora aspoň takto symbolicky představily zdejší výlovy rybníků, konkrétně výlov rybníku Rožmberk v roce 2014.

Z muzejních exponátů mohl návštěvník obdivovat plechovou formičku i keramické formy na pečivo ve tvaru ryby z 19. století, ve kterých se ryby pekly z kynutého či piškotového těsta jako symbol křesťanské víry, ale především výšivku z rybích šupin na interiérových doplňcích z 20. století (dekorativní polštář, prostírání s rostlinnými motivy – ve dvou případech pravděpodobně z dílny vyšívačky z Dráchova, a to zarámovaných) a na oděvních součástech. V tomto případě se jednalo o zachovalé šněrovačky k blatskému kroji z černého sametu a o pětičí blatských zástěrek ze závěru 19. století (z modrého a černého hedvábí a vínového sametu), které na bílé zdi výstavního sálu neskromně zářily (i přesto, že se jednalo o nezrestaurované exponáty) nejen šupinkami zobrazující poupata, karafiátky aj. květy, ale i korálky, které je k látce přidržují. K výšivce se obecně používají šupinky z kapra, štiky, okouna, candáta nebo

z lipana či amura. Návštěvník se dle popisu mohl pokusit je na zástěrkách od sebe odlišit. Dle motivu se vybírá velikost, tvar či barva, tedy i druh ryby. Největšími šupinami jsou šupiny z kapra. Jejich příprava je ale také nejnáročnější, neboť šupiny z ostatních druhů ryby jsou již bělavé a rovnější.

Do příprav na vánoční výstavě s tematikou kaprů i ryb obecně byly zapojeny i soběslavské mateřské školy. Jednotlivé místnosti muzea byly vyzdobeny papírovými, keramickými (a z mnoha dalších materiálů) výrobky dětí z Mateřské školy Duha Soběslav a Mateřské školy Soběslav, Nerudova. Motiv ryby symbolizovalo v přízemí muzea i 12 vyperparovaných exemplářů ze zoologické podsbírky Husitského muzea. A na závěr zde, avšak pro návštěvníka na úvod prohlídky vánočně vyzdobeného Smrčkova domu, vtáhla do kouzelných časů konce roku i blatská světnice s vánoční atmosférou 19. století. Na své si přišli i nejmenší návštěvníci, na které čekaly v dětské herně například ukázky zimních her s motivy ryb a šupinek.

Výstava závěru roku 2019 v Blatském muzeu v Soběslavi dotvářela vánoční atmosféru celé národopisné expozice provoněnou smrčky od Správy lesů města Soběslavi, spol. s r. o. Podarilo se jí zapojit do příprav místní obyvatele i další podsbírku muzea. Svým pojetím pomohla vytvořit jiný pohled na výstavu tohoto druhu.

Zuzana Čermáková
Blatské muzeum v Soběslavi

Zábava, vášeň, hazard aneb z historie karetní hry

Muzeum Jindřichohradecka, 15. května 2019 – 6. ledna 2020. Autorka výstavy PhDr. Štěpánka Běhalová, Ph.D.

Zábava, vášeň, hazard aneb z historie karetní hry je název výstavy, jejíž snahou bylo pomoci zajímavých a jedinečných exponátů ze sbírky soukromého sběratele Pavla Langer a sbírkového fondu Muzea Jindřichohradecka představit průřez karetní hrou za posledních pět století. Samotná expozice byla rozdělena do několika tematických bloků.

Původ karetní hry náleží do východní Asie, do Evropy se dostaly zřejmě díky křížovým výpravám. První zmínky o hracích kartách v Evropě pocházejí ze 14. století, dochované pak lze datovat do 15. století. Nejstaršími exponáty na výstavě byly nerozřezaný nátisk karetní hry z roku 1535 nebo kolorovaná karetní hra z roku 1611. Výstavu doplnily i trojrozměrné předměty související s výrobou karet, k nimž patřily kamené tiskové desky, dřevěné štočky nebo tiskařské lisy na výrobu ručního papíru. Techniku karetní hry pak představovaly karetní stolky a malé domácí a zámecké lisy na rovnání karet.

Další významnou část expozice tvořily originální ručně malované mariášové, tarotové, tarokové a vykládací karty. Vystaveny byly i jiné typy stolních her, například česká a německá verze *Hry pro veselou společnost* nebo hra *Posel lásky* doplněná unikátními *Pravidly pro kibice* z Landfrasovy tiskárny. Ukázky karetních her zastupovaly nejen českou produkci, nýbrž i z ostatních evropských

zemí – z Francie, Holandska, Německa a z Rakouska.

Pozoruhodná byla i tematika vystavených hracích karet. Bohatá byla kolekce českých karet s národní tematikou. K unikátům patřily například vykládací karty Josefa Glanze z Vídně z konce 19. století, kde bylo na kartě *Neštěstí* zobrazeno hořící Národní divadlo a na kartě *Cesta* kočár u rozcestníku se směrovkou do Brixenu. Zajímavými byly karty Jihočecha Karla Kuněše, který se při jejich výrobě inspiroval malovanými kartami Mikoláše Alše, nebo tarotové karty malované na objednávku Josefa Halsbacha, manžela Emy Destinové, malířem Robertem Schlossem na Vánoce roku 1929. Na výstavě se kromě Schlossových karet prezentovaly také vykládací karty, které vytvořila přímo slavná pěvkyně. A s její osobou jsou spjaté také Fischlovy vykládací karty, jež Ema Destinová opatřila vlastnoručními, často ironickými glosami.

Samotné vydavatele hracích karet zastupovala např. firma Piatnik a návštěvníci výstavy se mohly seznámit s její historií i současnou produkcí, neboť se již téměř 200 let věnuje výrobě karet a deskových her.

Závěrem lze konstatovat, že se jednalo o výstavní počín Muzea Jindřichohradecka, který prezentoval zajímavý sbírkový fond náležející k doposud opomíjenému tématu českého muzejního výstavnictví.

Markéta Holubová
Etnologický ústav AV ČR, Praha

Nomádi Evropy – Příběh slovenského drátenictví

Muzeum Brněnska – Muzeum ve Šlapanicích, 18. října 2019 – 26. ledna 2020. Námět a scénář Mgr. Katarína Hallonová

Na podzim roku 2019 byla v Muzeu ve Šlapanicích otevřena výstava *Nomádi Evropy – Příběh slovenského drátenictví*. Výstavu připravili slovenští kolegové z Považského muzea v Žilíně, které se dlouhodobě zaměřuje na dokumentaci fenoménu drátenictví (*drotárstva*) v minulosti i současnosti.

V tomto duchu byla také koncipována celá výstava, kterou návštěvníci velmi kladně přijali. Pro zájemce byl v lednu 2020 také připraven drátenický workshop, který rovněž sklídl kladné ohlasy a v brzké době je v Muzeu ve Šlapanicích naplánován další kurz drátování pod vedením členky spolku *Cech česko-moravských uměleckých dráteníků* Veroniky Šimkové z Břeclavi.

Chudoba a náročné životní podmínky neúrodných horských oblastí bývalých horních Uher (především severozápadního a severovýchodního Slovenska) vedly zdejší obyvatelstvo k hledání nových způsobů obživy. Jedním z nich se stalo také drátenictví, které vycházelo ze znalosti zpracování drátu, s nímž se místní seznámili při svém působení ve slezských hutích. Postupně vznikla unikátní technologie, která vycházela ze zpracování drátu bez použití pájených nebo svářených spojů. Doplnění technologie řemeslným fortelem a precizností vedlo k vytvoření

jedinečné dovednosti a vzniku původního slovenského řemesla – drátenictví.

Toto řemeslo bylo úzce navázáno na osobní kontakt se zákazníkem, proto se dráteníci s typickou krosnou na zádech vydávali za výdělkem do světa. S sebou brávali odrostlejší chlapce, učně označované jako „*džarci*“. Ti zajišťovali pochůzky, vykonávali drobné opravy a byli dráteníkům k ruce. Trasy jednotlivých cest i jejich cíle se neměnily. Slovenští dráteníci putovali nejen po Evropě, ale mířili i do Asie nebo Ameriky, kde pracovali ve specializovaných dílnách a později je někteří i sami zakládali. Z chudých slovenských horalů nebo jejich potomků se díky tomu stali bohatými továrníky.

Většina dráteníků ale zůstávala chudými krajaníky, kteří putovali po svých trasách od vesnice k vesnici. Zde vyvoláváním „*drátovat, flikovat, hrnce spravovat!*“ upozorňovali zákazníky na svou přítomnost a na možnost poskytnutí služby – opravy poškozeného keramického nádobí, výroby drátěných sítí či prodejem drátěných výrobků, plechového nádobí nebo galanterního zboží. Ve vsích také bývali vítáni jako zprostředkovatelé zpráv a novinek ze světa. Domů zas vedle peněz přinášeli novoty, jež se postupně včlenily do místních zvyků a tradic a ovlivnily tak lokální lidovou kulturu a její projevy. Odrazilo se to například v oblasti lidové stravy (přenos jídel nebo surovin z jiných regionů do místního jídelníčku), nebo v odívání (dárky ženám z cest například v podobě šátků, změna v mužském oděvu ovlivněná pobytem na cestách nebo inspirována jinými kulturami).

Na šlapanické výstavě *Nomádi Evropy* byly představeny jak původní předměty historické drátenické tvorby (sdrátované keramické nádoby, drátěné kuchyňské náčiní, klece, pasti, koše, sirečnický nebo ozdobné rámečky), tak předměty současné umělecké produkce, která z ní vychází a navazuje na um drátenických mistrů v minulosti. Příkladem mohou být dekorativní misky a vázy se zoomorfními motivy vycházejícími z říše hmyzu či obří akvárium představující podmořský svět obydlený různými druhy ryb, mořským koníkem, chobotnicí, velrybou či kolem prolouvající ponorkou. Pohádkový motiv představuje znázornění proměny chlapců v krkavce vycházející z pohádky *Sedmero krkaviců*.

Na textových panelech, doplněných dobovými fotografiemi, se mohl návštěvník dozvědět více o celé problematice drátenictví – o kořenech řemesla a jeho vzniku, o životě dráteníků a jejich vandrování, ale také o jejich úspěších v cizině a zakládání specializovaných továren, o předních drátenických mistrech i současné produkci.

Lucie Libicharová
Muzeum Brněnska – Muzeum
ve Šlapanicích

Jako růže. Móda zrcadlem doby

Moravské zemské muzeum,
Dietrichsteinský palác, 24. ledna –
23. září 2020, autorky výstavy Libuše
Dufková a Mgr. Gabriela Rožková

Po dva roky opakovaně odkládaná výstava Etnografického ústavu Moravského zemského muzea se v lednu 2020

dočkala svého zahájení. Autorky, Libuše Dufková a Gabriela Rožková, připravily v Dietrichsteinském paláci reprezentativní přehlídku historického oděvu o to vítanější, že po dlouhá léta jsme se v Brně s podobným počinem nesetkali.

Exponáty byly vybírány z kolekcí, týkajících se městského prostředí. S jejich systematickým shromažďováním se sice započalo teprve před necelými čtyřiceti lety, ale dnes tvoří v rámci fondu textilu Etnografického ústavu již početný a hodnotný soubor. Získávají jsou příklady městského ošacení především se specifikací na produkci domácích švadlen, krejčovských dílen, ale i na běžnou konfekci, výjimečně jsou zastoupeny modely z módních salonů. Dámské, pánské i dětské oblečení se nachází jak v podobě všední, tak sváteční či hodící se ke slavnostním příležitostem; nechybí doplňky. Společně jsou ukázkou typických dobových materiálů, stylů, střihů, vzorů i zdobných prvků. Širokou pestrost kolekcí a precizní provedení jednotlivých sbírkových předmětů autorky na výstavě zdárně představují.

Časová osa, stanovená mezi léta 1880–1925, reagující na dramatické historické a společenské události, tzn. 1. světovou válku a vznik Československé republiky, je dobře zvolená. Nabízí odpovídající velké proměny módních trendů – od délky sahající k zemi a od těsného korzetu až po volný, zkrácený střih ke kolenům. Poukazuje rovněž na proměny, které odrážejí orientaci zprvu na vídeňskou a později na pařížskou eleganci. A výstava pečlivě vybranými exponáty s nápaditými doprovodnými

programy a prezentacemi tuto dobu přibližuje a dokáže též návštěvníky seznámit s jednotlivými módními trendy.

Pět nevelkých místností umožnílo rozčlenit exponáty do skupin dle jejich stáří a dle tematického zaměření. Převážná většina z nich je prezentována volně na pódiu, vzácné exempláře a drobné předměty jsou umístěny v prosklených vitrínách. Velký prostor je věnován osmdesátým letům 19. století a počátku 20. století, tzn. kompletům se siluetou turnýry a na ně navazující šaty se siluetou secesní, typickou svou „husí hrudí“. Představují se nám ukázky slavnostních rób i vycházkového oděvu, povětšinou zhotovených, včetně zdobných prvků z drahých materiálů. Mezi nimi vynikají nepřehlédnutelné svatební šaty s vlečkou, zhotovené z atlasové tkaniny. Následně se návštěvník seznamuje s novým stylem, který odpovídá druhému desetiletí 20. století. Dobové exponáty zprostředkovávají změnu, jež s nástupem války přináší jednoduchost, důraz na volný pohyb, zkrácenou délku a také praktičnost. Příklady linie dvacátých let upozorňují na jejich charakteristický rys – rovný střih bez zvýraznění pasu nebo s pasem sníženým a revoluční zkrácení ke kolenům. Zapomenuto není na doplňky. Přehledně jsou vystaveny pokrývky hlavy – od nápadných se širokou střechou a bohatou výzdobou, po baretu či malé kloboučky toka. A uprostřed nich určitě nezůstane bez povšimnutí nápadná souprava čapky, rukávnicku a límce, zhotovená z kůže potápky. Nechybí kabelky, deštníky, slunečníky, či do společnosti nošené čelenky, vějíře a jehlice.

Četnými exponáty je představena obuv. Vystaveny jsou ukázky pánského oděvu, zastupuje jej např. čamara z roku 1900, nebo dětského oblečení – chlapeckého i dívčího. Nedílnou součástí dámského šatníku je spodní prádlo, i to zde má své místo. Nabízí se nám malá okouzlující procházka záplavou jemného batistu, hedvábí, krajek, volánů a výšivek.

Zbývá říci, že se Libuše Dufková a Gabriela Rožková svého úkolu zhostily úspěšně. Od výstav *...vlastně malý zázrak* zaměřené na spodní prádlo a *Květiny bílé po cestě* věnované svatebnímu oděvu, pořádané v prvních letech 21. století, se sbírka městského textilu několikanásobně rozrostla a autorky ji dokázaly fundovaně využít. Zápůjček, až na několik výjimek, nebylo třeba. Na prvním místě se patří jmenovat perfektní instalaci. Odráží se v pečlivě ošetřených a nažehlených exponátech, citlivě a přehledně vystavených s příkladnými popiskami, mnohdy doplněnými zajímavým příběhem. Kladem je rovněž výběr a zařazení velkého počtu fotografií, vhodně a názorně doplňujících prezentované předměty. Spolu s dobovými filmovými dokumenty dokáží přesvědčivě navodit a přiblížit atmosféru daného období. K přednostem patří zdařilá videoanimace či možnost si některé ukázky dobového oblečení osobně vyzkoušet. Vítaným je také dvojjazyčný katalog a pro dětské návštěvníky nabízené vystřihovánky.

Lenka Nováková

Etnografický ústav MZM, Brno

Výročí 125 let Muzea v Ivančicích

V roce 2019 jsme si připomněli 125 let od chvíle, kdy bylo otevřeno ivančické muzeum, jedno z nejstarších regionálních muzeí na Moravě. Stalo se tak 10. června 1894. Počátky jeho vzniku však musíme hledat již o dva roky dříve. Ivančické muzeum bylo založeno v období velkého národopisného ruchu souvisejícího s uspořádáním Národopisné výstavy československé v Praze, realizované v roce 1895. Myšlenka na uspořádání této výstavy vzešla z úspěchu Všeobecné zemské jubilejní výstavy v Praze (1891) a vyvolala v Čechách i na Moravě rozsáhlou sběratelskou činnost. Příznivou odezvu nalezla také v Ivančicích. Kromě rozhodnutí zapojit se do příprav a poslat na výstavu nashromážděné předměty z Ivančic a okolí se zároveň zrodila myšlenka založit v Ivančicích muzeum. Již 30. dubna 1892 se zde ustavil prozatímní výbor, který se měl starat nejen o obehlání pražské národopisné výstavy, ale také o zřízení místního muzea. Na schůzi konané dne 3. října 1892 prozatímní výbor přijal návrh stanov muzejního spolku a o dva měsíce později 6. prosince 1892 tyto stanovy schválilo moravské místodržitelství. Prozatímní výbor tak položil základy k zahájení činnosti muzejního spolku, jehož ustavující valná hromada se konala 26. února 1893. Muzejní spolek v Ivančicích, který byl po obdobných spolcích v Olomouci, Valašském Meziříčí a Brně čtvrtým nejstarším českým muzejním spolkem na Moravě, navázal na práci prozatímního výboru

a dále ji rozvíjel. Svého hlavního cíle vybudovat v Ivančicích muzeum dosáhl o rok později. Dne 10. června 1894 bylo v Ivančicích slavnostně otevřeno „Městské museum“. V následujícím roce se muzejní spolek zúčastnil souborem exponátů Národopisné výstavy československé v Praze a za účast na této výstavě obdržel diplom a bronzovou pamětní medaili.

Vybudování ivančického muzea a jeho další rozvoj umožnila velká obětavost předních členů muzejního spolku a kustodů muzejních sbírek, kteří se muzejní práci věnovali nezištně a ve svém volném čase. Mezi nimi vyniká zejména ředitel obecné a měšťanské školy Josef Vávra (od r. 1911 ředitel chlapecké obecné a měšťanské školy), který byl hlavním tvůrcem muzea a jeho dlouholetým správcem a také významným představitelem muzejního spolku, v němž postupně zastával funkci jednatele, místopředsedy a předsedy. Z celé řady dalších muzejních pracovníků si připomeňme alespoň Ladislava Vaška (od r. 1911 ředitel dívčí obecné a měšťanské školy), který se muzejní činnosti věnoval více než padesát let.

Muzeum se nacházelo v domě pánů z Lipé, přičemž místnosti poskytovalo město Ivančice muzejnímu spolku bezplatně. Sbírkotvorná činnost byla od počátku zaměřena na získávání archeologických, historických, národopisných, uměleckých a přírodovědných předmětů, muzeum shromažďovalo také literaturu a archivní materiály. Až do poloviny 20. století muzeum vystavovalo téměř celý sbírkový fond; výstavní prostory byly současně depozitáři. Ivančické

muzeum od svého založení neslo název „Městské museum“, avšak majitelem sbírek byl až do roku 1938 muzejní spolek. V tom roce však došlo ke změně. Na výzvu Svazu československých muzeí předal muzejní spolek sbírky městu Ivančice a ty se tak ze spolkového majetku staly majetkem veřejným. Spolek však o muzeum i o sbírky nadále pečoval, a tak se na jeho činnosti i činnosti muzea prakticky nic nezměnilo.

Téměř šedesát let trvající činnost muzejního spolku končí v roce 1951, kdy se na pokyn Okresního národního výboru v Rosicích spolek rozešel a správy muzea se ujala muzejní komise Městského národního výboru v Ivančicích. V důsledku stavební adaptace domu pánů z Lipé bylo muzeum od roku 1953 pro veřejnost uzavřeno. K oživení výstavní činnosti došlo až v roce 1959, kdy muzeum začalo pořádat tematické výstavy ve výstavní síni v přízemí domu pánů z Lipé.

Na začátku šedesátých let 20. století byla práce v muzeu profesionalizována. V roce 1965 bylo ivančické městské muzeum přeměněno na okresní muzeum pro okres Brno-venkov (spadalo tak pod správu Okresního národního výboru Brno-venkov), jeho pobočkami se v roce 1967 stalo Podhorácké muzeum v Předklášteří, šlapanické muzeum a Památník Mohyla míru. Ředitelství Okresního muzea Brno-venkov sídlilo v Ivančicích, na konci 80. let pak bylo přemístěno do Předklášteří. V roce 1967 byly ve dvorním křídle domu pánů z Lipé, v němž se ivančické muzeum nacházelo, otevřeny nové stálé

expoziční – archeologická a ivančické hrnčířství. Ve 2. polovině 70. let došlo k jejich uzavření z důvodu nevyhovujícího stavu stropů. Ze stejného důvodu pak byly v roce 1986 uzavřeny i výstavní prostory a stálá expoziční věnovaná slavnému ivančickému rodákovi Alfonsovi Muchovi, zpřístupněná v roce 1982. Po uzavření výstavních prostor ve dvorním křídle domu pánů z Lipé zůstala ivančickému muzeu pro pořádání výstav pouze jedna místnost v přízemí domu pánů z Lipé, v níž muzeum vystavovalo do roku 2002.

Počátek 21. století byl pro ivančické muzeum ve znamení stěhování. V letech 2002–2003 se muzeum přestěhovalo z objektu domu pánů z Lipé do bývalé administrativní budovy firmy Retex. Na konci roku 2005 však došlo k jeho dalšímu stěhování. Téměř celý sbírkový fond muzea byl tehdy přemístěn do nově vybudovaných depozitářů v benediktinském klášteře v Rajhradě. Pracoviště muzea se v letech 2006–2019 nacházelo v pronajatých místnostech domu na ulici Široká 1, v létě loňského roku bylo přestěhováno do budovy Střední školy dopravy, obchodu a služeb na ulici Krumlovská 25. Po roce 2002, kdy muzeum muselo opustit výstavní místnost v domě pánů z Lipé, došlo k omezení výstavní činnosti, neboť od té doby nedisponuje stálými výstavními prostory. Tematicky různorodé výstavy pořádané muzeem se tak konají pouze po omezenou dobu v roce v galerii Památníku Alfonse Muchy, jehož majitelem je město Ivančice. V současnosti je Muzeum v Ivančicích jednou z poboček Muzea Brněnska

(bývalé Okresní muzeum Brno-venkov), které je příspěvkovou organizací Jihomoravského kraje.

U příležitosti významného výročí ivančického muzea připravili jeho pracovníci v galerii Památníku Alfonse Muchy výstavu „125 let Muzea v Ivančicích“, která probíhala od 1. listopadu 2019 do 19. ledna 2020. Výstava byla koncipována do dvou částí. V té první se návštěvníci mohli seznámit s historií a činností muzea, i osobnostmi, které významnou měrou přispěly k jeho vybudování a rozvoji. Druhá, podstatně rozsáhlejší část byla věnována prezentaci vybraných exponátů z bohatého a rozmanitého sbírkového fondu muzea. Tento fond, budovaný nepřetržitě po celou dobu existence muzea, obsahuje řadu významných a cenných předmětů z různých oborů lidské činnosti. Nachází se v něm rozličné předměty vztahující se k historii Ivančic a okolí, archeologické nálezy, doklady řemeslné výroby, výtvarná díla, doklady lidové kultury, uměleckoprůmyslové předměty, staré tisky, rukopisy, textil, fotografie, mince a papírová platidla, přírodopisné exponáty a nechybí v něm ani památky na významné ivančické rodáky. Na výstavě byly zastoupeny předměty ze všech 16 podsbírek muzea. Byly zde vystaveny jak předměty reprezentativní povahy, tak i zcela obyčejné předměty denní potřeby, které se v domácnostech v minulosti běžně vyskytovaly. Záměrem pracovníků muzea bylo, aby si návštěvník výstavy mohl udělat představu o tom, jak široký rozsah sbírkových předmětů muzeum spravuje.

Současným nejpalčivějším problémem ivančického muzea je absence stálých výstavních prostor. Věříme, že se tuto situaci s podporou Jihomoravského kraje a příznivců muzea podaří vyřešit. Vždyť muzeum a muzejní práce mají v Ivančicích dlouholetou tradici a hluboko zapuštěné kořeny.

Marta Němečková
Muzeum v Ivančicích

Vesnické muzeum ve Střelcích (stručná historická paralela)

Střelice, kdysi samostatná hanácká vesnice a nyní místní část města Uničova, si v loňském roce připomněly vzácné jubileum. Místní muzeum nesoucí oficiální název „Vesnické muzeum ve Střelcích“ totiž oslavilo v roce 2019 půlstoletí své existence. Představme při této příležitosti našim krátkým článkem toto nevelké muzeum, poodhalme, co skrývají jeho sbírkové fondy a uvedme do kontextu i poměrně krátkou tradici místního muzejnictví.

Úvodem jen několik údajů o Střelcích. Název obce odkazuje na tradici zeměpanských střelců, kteří byli podřízeni panskému lovcimu a měli za úkol lovit zvěř a také udržovat klid ve vesnici. Nejstarší zmínka o obci se nachází ve Zdíkově listině z roku 1131, kde jsou Střelice zmiňovány jako jedna z obcí, jež spadaly pod pravomoc moravských kostelů. Před rokem 1945 se jednalo o obec s většinou českým obyvatelstvem, na rozdíl od nedalekého města

Uničova. Střelice mají také jednu drobnou zajímavost – obcí protéká říčka nazývaná místními obyvateli Zéf, avšak na oficiálních mapách bychom ji našli pod názvem Benkovský potok.

Počátky Vesnického muzea ve Střelicích lze nalézt již v roce 1968, kdy si lidé připomínali 50. výročí vzniku Československé republiky. Téhož roku Leopold Plachý, předseda Místního národního výboru ve Střelicích, inicioval přípravu jubilejní výstavy. Oslovil proto Břetislava Pluskala, místního knihovníka a kronikáře, který ve svém domě shromažďoval množství dokumentů a pamětihodností z dějin obce. Předměty do své sbírky získával různými cestami, občas byly jednoduše vyhozené u silnice za obcí, jindy ho sami místní zvali na půdy svých domů a již nepotřebné předměty mu nabízeli. Dle dochovaných záznamů si Břetislav Pluskal již od počátku vedl přehlednou evidenci své sbírky. K organizaci jubilejní výstavy se pak přidal i Pluskalův bratranec Josef Trávníček.

Jubilejní výstava byla pro veřejnost otevřena 28. října 1968 v budově Místního národního výboru. Především expozice věnovaná historii obce vzbudila obrovské nadšení návštěvníků, a tak se z původně plánované dvoudenní výstavy stala výstava, která lákala k návštěvě celé měsíce. Po ukončení této úspěšné akce se začalo uvažovat o zachování Pluskalových sbírek, tedy o stálé muzejní expozici v obci. Řešení bylo vcelku snadné. Expozice se přesunula ze zasedací místnosti MNV do místnosti v budově bývalé sýpky, kde se nově

založený Památník obce dočkal dvou výstavních sálů a slavnostního otevření již v roce 1969.

Expozice v pozdějších letech sklízela i nadále ohlas, a to i díky lidem z okolních vesnic, kteří muzejní sbírky postupně rozšiřovali o další exponáty. Jednalo se především o předměty každodenní užitkové potřeby, lidové umění, zemědělské náčiní či historické dokumenty, které reflektují život na vesnici v posledním půldruhém století. Postupně bylo střelické muzeum rozšířeno i o sbírku věnovanou zemědělství, konkrétně „Síň tradic JZD Červenka“. Muzeum bylo tehdy jako celek přejmenováno na „Památník obce a síň tradic JZD 9. května se sídlem v Července“. Zemědělské družstvo se tehdy na chodu muzea samo aktivně podílelo, a to jak finančně, tak i různými dřevařskými, zámečnickými či aranžerskými pracemi. Metodické vedení muzea pak v této době symbolicky garantovalo Krajské vlastivědné muzeum se sídlem v Olomouci. Postupem času bylo ve střelickém muzeu otevřeno několik dalších výstavních místností věnovaných především propagaci JZD, v roce 1984 památník přešel přímo do správy JZD 9. května a došlo k opětovné změně názvu, tentokrát na „Síň tradic Městského národního výboru Uničov a JZD 9. května Červenka“.

Když v roce 1991 zemřel zakladatel muzea Břetislav Pluskal, správa muzejních sbírek připadla jeho bratranci a spoluzakladateli Josefu Trávníčkovi. Městský úřad v Uničově, pod který nyní Střelice spadají, na počátku devadesátých let usiloval o zachování místního muzea.

Na jeho popud proto v březnu 1992 vznikla muzejní rada o čtyřech členech, která si kladla za cíl udržovat, spravovat a rozšiřovat muzeum dle původní koncepce Břetislava Pluskala. V téže době se objevoval také nový název muzea, a sice Vesnické či Venkovské muzeum. Josef Trávníček ovšem přežil svého předchůdce jen o rok a správy muzea se ujal Zdeněk Fryčák. V roce 1993 zároveň vzniklo občanské sdružení Spolek přátel muzea Střelice, jehož hlavním posláním se stala údržba sbírek, jejich zpřístupnění návštěvníkům a v posledních letech i pořádání krátkodobých výstav, zejména v období hodů či Vánoc.

V současné době jsou muzejní sbírky rozšiřovány především díky darům od jednotlivců, ty však nepodléhají přílišné selekci, takže je zde vystavováno téměř vše bez detailnější systematizace. Pouze nepatrná část sbírek byla zakoupena, například hanácký kroj. V tuto chvíli lze ve střelickém muzeu shlédnout expozici věnovanou zdejšímu školství, spolkovému životu, okupaci Střelice, ale i o místním zemědělství. Mezi nejzajímavější exponáty zde patří tricykl či model historické uničovské radnice z roku 1935. Co by zde mohlo zaujmout badatele z etnologického hlediska? Je toho vcelku mnoho. Od poměrně bohatých dokladů o vesnickém zemědělství až po sbírku plakátů a pozvánek na nejrůznější události konané pod záštitou zdejších uměleckých spolků. Lze říci, že díky určité „zakonzervovanosti“ muzea zde máme poměrně unikátní ukázkou klasické muzejní koncepce z osmdesátých let minulého století, což

činí z místního muzea jakýsi doklad dob nedávno zašlých.

V době zbudování expozice o zemědělství a místním JZD byla propagace muzea v podstatě nepřehlédnutelná. Kromě ohlasů v podobě novinových článků bylo natočeno dokonce i několik filmových snímků – jak o samotném muzeu, tak o zakladateli Břetislavu Pluskalo. Naposledy to byla zmínka v pořadu České televize *Folklorika* v roce 2013. Dnes je Vesnické muzeum ve Střelicích možná tak trochu místním vlastivědným mementem, snahy místních nadšenců však stále dokazují nevyhasínající snahu uchovat paměť i pro další generace. Rádi bychom tento stručný text věnovali památce pana Pavla Spurného (†2019), který se na existenci střelického muzea v posledních letech významně podílel.

Martina Jamborová – Lukáš F. Peluněk
Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Contents

Articles (peer reviewed)

Daniel Drápala: <i>Research Overlaps in the German-Language Ethnography of the Czech Lands in the 1930s and 1940s</i>	5
Małgorzata Michalska: <i>The 125th Anniversary of the Establishment of the Polish Ethnological Society [Polskie Towarzystwo Ludoznawcze]</i>	30
Katarína Slobodová Nováková: <i>Head-Carrying as an Archaic Way of Burden Transport in the European Space</i>	43
Petr Lid'ák: <i>Brush Making. A unique way of earning livelihood on the example of Karel Jež's workshop in Lázy near Valašské Meziříčí</i>	67
Lucie Navrátilová: <i>Pre-Christmas Door-to-Door Processions in Southern Wallachia – Children's Flying of Devils before St. Nicholas Day</i>	89

Contributions by Czech Ethnological Society's Correspondents

František Jakš: <i>Women's Ball in Budkov</i>	107
---	-----

Personalia

A Review to Honour the 100 th of the Birth of Zdenka Jelínková (<i>Miroslav Válka</i>)....	112
For Vlasta Svobodová, the Brno City Prize Laureate (<i>Věra Kovářů</i>)	115
This Year's Jubilee of Emilie Haroková (<i>Jiří Langer</i>)	116
A Congratulation to Marta Toncrová (<i>Klára Císaříková</i>).....	117
For Jubilarian Karel Altman (<i>Miroslav Válka</i>)	122

Books

Treasures of Folk Art (<i>Aleš Smrčka</i>).....	129
File-Making. A story of a handicraft that survived until the mid-20 th century in the Vysočina Region (<i>Jarmila Pechová</i>).....	131
We and They. Domestic and foreign in folk tradition. (<i>Kornélia Jakubíková</i>).....	134

Exhibitions

Grandmother's Barunka. 200 years from the birth of Božena Němcová (<i>Hana Klimešová</i>)	136
Carp in folk art and Christmas tradition (<i>Zuzana Čermáková</i>).....	138
Entertainment, fervour, gambling, or from the history of the game of cards (<i>Markéta Holubová</i>).....	140
European Nomads – a story of Slovak tinker's trade (<i>Lucie Libicharová</i>).....	141
Like a Rose. Fashion through the mirror of the time (<i>Lenka Nováková</i>)	142

Reports

125 years of the Ivančice Museum (<i>Barbora Svobodová</i>).....	144
Rural Museum in Střelice (a brief historic parallel) (<i>Martina Jamborová – Lukáš Peluněk</i>)	146

ČESKÁ
NÁRODOPISNÁ
SPOLEČNOST

1891